

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Europos Žmogaus Teisių Konvencijos 9 straipsnio gidas

Minties, sąžinės ir religijos
laisvė

Atnaujintas 2022 m. rugpjūčio 31 d.

Dokumentą parengė Teismo kanceliarija. Dokumentas niekaip nesaisto Teismo.

Leidėjų ir organizacijų, norinčių išversti ir/ar paskelbti šią apžvalgą (ar jos dalį) spausdinta forma ar internete, prašome susisiekti adresu publishing@echr.coe.int dėl atitinkamų teisių suteikimo.

Jei norite sužinoti, kokie Teismo praktikos gidų vertimai šiuo metu rengiami, prašome atverti puslapį „[Rengiami vertimai](#)“.

Šis gidas pirmą kartą surašytas prancūzų kalba. Jis reguliariai atnaujinamas, paskutinį kartą jis buvo atnaujintas 2022 m. rugpjūčio 31 d.

Dokumento originalą galima atsisiųsti šiuo adresu: www.echr.coe.int (svetainės meniu rinktis Case-law – Case-law analysis – Case-law guide). Informacijos apie Teismo leidinių atnaujinimą ieškokite Teismo Twitter paskyroje adresu https://twitter.com/ECHR_CEDH.

Šis vertimas yra publikuotas 2022 m. spalio 30 d. suderinus su Europos Taryba ir Europos Žmogaus Teisių Teismu, vertimas atliktas Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos iniciatyva.

© Europos taryba / Europos Žmogaus Teisių Teismas, 2022.

Turinys

Pastaba skaitytojams	5
Įvadas	6
I. Bendrieji principai ir jų taikymo apimtis	7
A. Konvencijos 9 straipsnio svarba demokratinėje visuomenėje ir religinių susivienijimų <i>locus standi</i>	7
B. Įsitikinimai, saugomi pagal 9 straipsnį	8
C. Teisė turėti įsitikinimus ir teisė juos praktikuoti	11
D. Negatyviosios ir pozityviosios valstybės pareigos	16
1. Saugomų teisių įgyvendinimo ribojimai ir jų pateisinimai	16
2. Susitariančių šalių pozityvieji įsipareigojimai	20
E. Sutapimai tarp 9 straipsnio apsaugos ir kitų Konvencijos nuostatų	20
II. Veiksmai, saugomi pagal 9 straipsnį	23
A. Negatyvusis aspektas	23
1. Teisė neapraktikuoti religijos arba neatskleisti savo įsitikinimų	23
2. Prieštaravimas dėl sąžinės: teisė nesielgti priešingai savo sąžinei ir įsitikinimams	24
B. Pozityvusis aspektas	30
1. Bendrieji principai	30
2. Religijos laisvė ir fizinės bei psichinės sveikatos klausimai	31
3. Mitybos įstatymų laikymasis	32
4. Religinių rūbų ir simbolių nešiojimas	33
5. Religijos laisvė, šeima ir vaikų auklėjimas	39
6. Pamokslavimas ir prozelitavimas	43
7. Religinio garbinimo laisvė	44
8. Garbinimo vietos ir pastatai	47
C. Religijos laisvė ir imigracija	50
1. Užsieniečių apgyvendinimas ir įdarbinimas nacionalinėje teritorijoje ir religijos laisvė	50
2. Išsiuntimas į šalį, pažeidžiančią religijos ir tikėjimo laisvę	52
III. Valstybės kaip religijos laisvės užtikrintojos pareigos	53
A. Negatyviosios pareigos: pareiga nekliudyti normaliam religinių organizacijų funkcionavimui	53
1. Religinių organizacijų teisinis statusas Susitariančiose Šalyse	53
2. Religinių organizacijų pripažinimas, registracija ir likvidavimas	54
3. Valstybės naudojami menkinantys religinių bendruomenių apibūdinimai	62
4. Finansavimo ir mokesčių priemonės	63
5. Priemonės, kurių imamasi prieš religijos įkvėptas politines partijas	70
B. Negatyviosios pareigos: pagarba religinių organizacijų autonomiškumui	71
1. Religinių organizacijų autonomiškumo principas	71
2. Valstybės įsikišimas į konfesijos vidaus arba tarpkonfesinius konfliktus	72
3. Ginčai tarp religinių organizacijų ir jų narių (sekėjų ir tarnautojų)	77
4. Ginčai tarp religinių organizacijų ir jų darbuotojų	78
C. Pozityviosios pareigos	81
1. Apsauga nuo trečiųjų asmenų fizinų, žodinių ar simbolių užpuolimų	81

2. Religija darbo vietoje, armijoje ir teisme	84
3. Religijos laisvė kaliniams	87
Bylų, kuriomis remtasi, sąrašas	91

Pastaba skaitytojams

Šis gidas yra dalis Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – „Teismas“, „Europos Teismas“ arba „Strasbūro Teismas“) praktikos gidų serijos, kurios tikslas – supažindinti teisės taikytojus su svarbiausiais Strasbūro Teismo priimtais sprendimais ir nutarimais. Šiame gide analizuojama ir apibendrinama Teismo praktika Europos Žmogaus Teisių Konvencijos (toliau – „Konvencija“ arba „Europos Konvencija“)¹ 9 straipsnio taikymo srityje. Skaitytojai čia ras esminius šioje srityje taikytus principus ir susijusius precedentes.

Teismo praktika, kuria remiamasi, buvo parinkta iš dažniausiai cituojamų, svarbiausių ir/ar naujausių Teismo sprendimų ar nutarimų². Teismo sprendimai ir nutarimai skirti ne tik tam, kad būtų išspręstos Teismui pateiktos bylos, bet, kalbant bendriau – Konvencijos institutų taisyklių išgryninimui, apsaugai. Tokiu būdu Teismo praktika padeda valstybėms, kaip Susitariančioms Šalims, laikytis Konvencijos normų (*Ireland v. the United Kingdom*, § 154, 1978 m. sausio 18 d., serija A, Nr. 25, ir, iš naujų sprendimų, žr. *Jeronovičs v. Latvia* [DK], Nr. 44898/10, § 109, ECHR 2016).

Taigi Konvencijos sukurtos sistemos misija yra nustatyti viešosios politikos problemas viešojo intereso srityje, tokiu būdu keliant žmogaus teisių apsaugos standartus ir išplečiant žmogaus teisių jurisprudencijos taikymą visoje Konvencijos šalių bendruomenėje (*Konstantin Markin v. Russia* [DK], § 89, Nr. 30078/06, ECHR 2012). Iš tiesų, Teismas pabrėžė Konvencijos kaip „konstitucinio Europos viešosios tvarkos instrumento“ vaidmenį žmogaus teisių srityje (*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland* [DK], Nr. 45036/98, § 156, ECHR 2005-VI), ir vėliau, *N.D. ir N.T. v. Spain* [DK], Nr. 8675/15 ir 8697/15, § 110, 2020 m. vasario 13 d.).

Konvencijos Penkioliktasis Protokolas neseniai įterpė subsidiarumo principą į Konvencijos preambulę. Šis principas „įtvirtina bendrą Susitariančiųjų Šalių ir Teismo atsakomybę“ žmogaus teisių apsaugos atžvilgiu, o nacionalinės valdžios institucijos ir teismai turi aiškinti ir taikyti šalies įstatymus tokiu būdu, kad teisės ir laisvės, apibrėžtos Konvencijoje ir jos protokoluose, galėtų įgyti pilną galią (*Grzęda v. Poland* [DK], § 324).

Šiame gide rasite nuorodas į raktažodžius kiekvienam cituojamam Konvencijos straipsniui ir jos papildomiems protokolams. Kiekvienoje byloje spęstų teisinių problemų santrauką rasite *Raktažodžių sąrašė*, sudarytame (daugiausiai) iš Konvencijoje ir jos protokoluose esančių terminų sinonimų žodyno.

Teismo praktikos *HUDOC duomenų bazė* leidžia atlikti paiešką pagal raktinius žodžius. Atliekant paiešką pagal raktinius žodžius galima rasti dokumentus su panašiu teisiniu turiniu (Teismo motyvai ir išvados kiekvienoje byloje yra apibendrinti per raktažodžius). Atskirų bylų raktažodžius galima rasti spragtelėjus „Case details“ žymą HUDOC duomenų bazės svetainėje. Daugiau informacijos apie HUDOC duomenų bazę ir raktažodžius ieškokite *HUDOC vartotojo vadove*.

¹ Konvencijos tekstas lietuvių kalba: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.114048>; tekstas anglų kalba: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (vert. past.)

² Nurodoma teismo praktika gali būti surašyta viena iš Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Komisijos oficialiųjų kalbų (anglų ir prancūzų) arba abiem kalbomis. Jei nenurodoma kitaip, visos nuorodos yra į Teismo kolegijos sprendimą dėl bylos esmės. Sutrumpinimas „(nut.)“ rodo, kad citata yra iš Teismo nutarimo, o „[DK]“ – kad byla buvo svarstoma Didžiojoje kolegijoje. Kolegijų sprendimai, kurie šios apžvalgos publikavimo metu dar nebuvo įsiteisėję, yra pažymėti žvaigždute (*).

Konvencijos 9 straipsnis – minties, sąžinės ir religijos laisvė

„1. Kiekvienas turi teisę į minties, sąžinės ir religijos laisvę; ši teisė apima laisvę keisti savo religiją ar tikėjimą, taip pat laisvę išpažinti ir skelbti savo religiją ar tikėjimą tiek vienam, tiek kartu su kitais, viešai ar privačiai, atliekant apeigas, mokant tikėjimo, jį praktikuojant ar jo laikantis.

2. Laisvė skelbti savo religiją ar tikėjimą gali būti apribojama tik tiek, kiek yra nustatęs įstatymas ir kiek tai būtina demokratinėje visuomenėje jos apsaugos interesais, viešajai tvarkai, žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti.“

HUDOC raktažodžiai³

Positive obligations (9)

Freedom of thought (9-1) – Freedom of conscience (9-1) – Freedom of religion (9-1) – Change religion or belief (9-1) – Manifest religion or belief (9-1): worship (9-1); teaching (9-1); practice (9-1); observance (9-1)

Interference (9-2) – Prescribed by law (9-2): accessibility (9-2); foreseeability (9-2); safeguards against abuse (9-2) – Necessary in a democratic society (9-2): public safety (9-2); protection of public order (9-2); protection of health (9-2); protection of morals (9-2); protection of the rights and freedoms of others (9-2)

Įvadas

1. Minties, sąžinės ir religijos laisvė yra fundamentali teisė, įtvirtinta ne tik Europos Žmogaus Teisių Konvencijoje, bet ir plačiai kituose nacionaliniuose, tarptautiniuose ir Europos lygmens dokumentuose.

2. Pagal Konvencijos 9 straipsnį,

„1. Kiekvienas turi teisę į minties, sąžinės ir religijos laisvę; ši teisė apima laisvę keisti savo religiją ar tikėjimą, taip pat laisvę išpažinti ir skelbti savo religiją ar tikėjimą tiek vienam, tiek kartu su kitais, viešai ar privačiai, atliekant apeigas, mokant tikėjimo, jį praktikuojant ar jo laikantis.

2. Laisvė skelbti⁴ savo religiją ar tikėjimą gali būti apribojama tik tiek, kiek yra nustatęs įstatymas ir kiek tai būtina demokratinėje visuomenėje jos apsaugos interesais, viešajai tvarkai, žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti.“

3. Konvencijos Pirmojo Protokolo 2 straipsnis aptaria konkretų religijos laisvės aspektą, būtent, tėvų teisę užtikrinti, kad jų vaikų lavinimas vyktų pagal jų religinius įsitikinimus:

„Niekam neturi būti atimta teisė į mokslą. Valstybė, rūpindamasi švietimu ir mokymu, įsipareigoja gerbti tėvų teisę parinkti savo vaikams švietimą ir mokymą pagal savo religinius ir filosofinius įsitikinimus.“

4. Konvencijos 9 straipsniu dažnai remiamasi kartu su Konvencijos 14 straipsniu, draudžiančiu diskriminaciją dėl, be kita ko, religijos ar pažiūrų (šiuo aspektu žr. *İzzettin Doğan and Others v. Turkey* [DK], 2016, §§ 160 ir 165):

„Naudojimasis šioje Konvencijoje nustatytomis teisėmis ir laisvėmis yra užtikrinamas be jokios diskriminacijos dėl asmens lyties, rasės, odos spalvos, kalbos, religijos, politinių ar kitokių pažiūrų, tautinės ar socialinės kilmės, priklausymo tautinei mažumai, nuosavybės, gimimo ar kitais pagrindais.“

³ Raktažodžiai naudojami paieškai HUDOC duomenų bazėje, todėl jie neverčiami (*vert. past.*).

⁴ Žodžiu „skelbti“ lietuviškame oficialiame vertime verčiamas angliškas žodis „manifest“ (liet. „išreikšti“), turinčiu platesnę nei vien skelbimo reikšmę. Toliau tekste žodis „manifest“ bus verčiamas pagal kontekstą naudojant žodžius „skelbti“ arba „išreikšti“ (*vert. past.*)

5. Greta Konvencijos, minties, sąžinės ir religijos laisvė taip pat yra viena iš pagrindinių Jungtinių Tautų ginamų teisių. Pagal Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 18 straipsnį, kiekvienas asmuo turi teisę į minties, sąžinės ir religijos laisvę. Ši teisė apima laisvę turėti ar pasirinkti religiją arba tikėjimą savo nuožiūra ir laisvę vienam ar kartu su kitais, viešai ar privačiai išpažinti savo religiją ar tikėjimą atliekant apeigas, mokant tikėjimo, jį praktikuojant ar jo laikantis. Niekas neturi patirti prievartos, kuri varžytų jo laisvę turėti arba pasirinkti religiją ar tikėjimą savo nuožiūra. Laisvė išpažinti savo religiją arba tikėjimą gali būti ribojama tik tiek, kiek yra nustatęs įstatymas, ir tik kai tai būtina visuomenės saugumui, tvarkai, sveikatai ar dorovei arba kitų asmenų pagrindinėms teisėms bei laisvėms apsaugoti. Taip pat 18 straipsnyje pabrėžiama, kad valstybės, šio Pakto šalys, įsipareigoja gerbti tėvų ir atitinkamais atvejais – teisėtų globėjų laisvę rūpintis savo vaikų religiniu ir doroviniu auklėjimu pagal savo pačių įsitikinimus. Pakto 26 straipsnis išdėsto bendrąjį nediskriminavimo principą, kuris, be kita ko, susijęs ir su religija.

6. Religijos laisvės principas taip pat figūruoja eilėje kitų instrumentų, įskaitant Tarptautinę vaiko teisių konvenciją, kuri aiškiai įtvirtina religijos laisvės principą 14 straipsnyje. Taip pat ir Amerikos žmogaus teisių konvencijos 12 straipsnis pabrėžia, kad kiekvienas turi teisę į sąžinės ir religijos laisvę. Ši teisė apima laisvę turėti ar pakeisti savo religiją arba tikėjimą ir laisvę vienam ar kartu su kitais, viešai ar privačiai išpažinti ar skleisti savo religiją arba įsitikinimus. Niekam negali būti taikomi apribojimai, galintys suvaržyti laisvę turėti ar pakeisti religiją ar įsitikinimus. Laisvė išreikšti savo religiją ar įsitikinimus gali būti ribojama tik įstatymu ir tik tiek, kiek yra būtina siekiant apsaugoti viešąjį saugumą, tvarką, sveikatą ar moralę, arba kitų asmenų teises ar laisves. Galiausiai, Amerikos konvencijos 12 straipsnis nurodo, kad tėvai ar globėjai turi teisę pasirūpinti religiniu ir moraliniu vaikų ar globotinių lavinimu pagal savo įsitikinimus.

7. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos suteikiama apsauga minties, sąžinės ir religijos laisvei yra tokia pat, kaip ir Konvencijos (žr. Chartijos 10 straipsnį). Ji taip pat užtikrina tėvams teisę „užtikrinti savo vaikų švietimą ir mokymą pagal savo religinius, filosofinius ir pedagoginius įsitikinimus“ (14 straipsnio 3 dalis).

8. Europos Žmogaus Teisių Teismas įvairiomis progomis yra pabrėžęs minties, sąžinės ir religijos laisvės svarbą. Plačiąja prasme, ši laisvė laikoma vienu iš demokratinės visuomenės pagrindų. Konkrečiau, teisėjai laiko religijos laisvę svarbiu elementu, sudarančiu tikinčiųjų tapatybę ir jų supratimo apie gyvenimą dalį. Europos Žmogaus Teisių Teismas netgi iškėlė religijos laisvę į esminės teisės pagal Konvenciją statusą; iš pradžių tai buvo padaryta netiesiogiai, vėliau – ir tiesiogiai.

9. Svarbu pastebėti, kad per pastaruosius dešimtį metų Teismo pagal 9 straipsnį nagrinėtų bylų skaičius nuolat augo. Šią tendenciją galima paaiškinti visų pirma didėjančiu religijos ir susijusių klausimų vaidmeniu sociopolitiniame diskurse.

I. Bendrieji principai ir jų taikymo apimtis

A. Konvencijos 9 straipsnio svarba demokratinėje visuomenėje ir religinių susivienijimų *locus standi*

10. Minties, sąžinės ir religijos laisvė, įtvirtinta Konvencijos 9 straipsnyje, simbolizuoja vieną iš „demokratinės visuomenės“ pagrindų. Savo religiniu matmeniu ji yra vienas gyvybiškai svarbiausių elementų, sudarančių tikinčiųjų tapatybę ir gyvenimo suvokimą, tačiau ji taip pat yra vertinga ateistams, agnostikams, skeptikams ir nesidomintiems religija. Nuo jos priklauso pliuralizmas, kuris yra neatskiriamas nuo demokratinės visuomenės, ir už kurio įtvirtinimą buvo brangiai sumokėta amžių bėgyje. Ši laisvė įtraukia, *inter alia*, laisvę laikytis ar nesilaikyti religinių įsitikinimų, praktikuoti religiją arba jos nepraktikuoti (*Kokkinakis v. Greece*, 1993, § 31; *Buscarini and Others v. San Marino* [DK], 1999, § 34).

11. Bažnyčia ar bažnytinė organizacija gali, kaip tokia, įgyvendinti savo narių vardu teises, kurias garantuoja Konvencijos 9 straipsnis (*Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France* [DK], 2000, § 72; *Leela Förderkreis e.V. and Others v Germany*, 2008, § 79). Tai reiškia, kad peticija, pateikta bažnyčios ar religinės organizacijos dėl kolektyvinės jos narių teisės į religijos laisvę pažeidimo yra *ratione personae* suderinama su Konvencija, tad bažnyčia ar organizacija gali teigti esanti to pažeidimo „auka“ Konvencijos 34 straipsnio prasme.

12. Kita vertus, atsisakymo perregistruoti jau pripažintą religinę bendruomenę atveju, jei bendruomenė yra išlaikiusi teisinį veiksnumą kreiptis su peticija į Strasbūro Teismą, atskiri pareiškėjai negali būti laikomi šalies valdžios institucijų sprendimo atsisakyti įregistruoti bendruomenę aukomis, nes tie sprendimai turėjo įtakos tik bendruomenei kaip tokiai. Toks kreipimasis laikytas *ratione personae* nesuderinamu su Konvencijos nuostatomis (*Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*, 2010, § 168).

13. Nors *juridinis asmuo* gali siekti, kad būtų pripažinta, jog jis buvo *minties ir religijos laisvės* pažeidimo auka, jis, būdamas juridiniu asmeniu, negali įgyvendinti *sąžinės laisvės* (*Kontakt-Information-Therapie and Hagen v. Austria*, Komisijos 1988 m. spalio 12 d. nutarimas).

B. Įsitikinimai, saugomi pagal 9 straipsnį

14. Žodis „religija“ nėra apibrėžtas nei 9 straipsnio tekste, nei Teismo praktikoje. Tokio apibrėžimo nebuvimas yra gana logiškas sprendimas; apibrėžimas turėtų būti ir pakankamai lankstus, kad apimtų visą spektrą pasaulyje egzistuojančių religijų (didžiųjų ir mažųjų, senų ir naujų, teistinių ir neteistinių), ir tuo pačiu užtektinai specifinis, kad būtų pritaikomas atskiriems atvejams – tad rasti tokį apibrėžimą būtų labai sunku, jei išvis įmanoma. Kita vertus, 9 straipsnio aprėptis yra labai plati, šis straipsnis saugo ir religinius, ir nereliginius įsitikinimus. Taip pat pažymėtina, kad ne visos nuomonės ar įsitikinimai patenka į nuostatos aprėptį, ir sąvoka „praktikuoti“, vartojama 9 straipsnio 1 dalyje, neapima visiškai visų religija motyvuojamų ar religijos paveiktų veiksmų (*Pretty v. the United Kingdom*, 2002, § 82).

15. Šiuo aspektu Teismas yra pažymėjęs, kad Konvencija siekiama užtikrinti ne teorines ar iliuzines, bet praktines ir efektyvias teises. Teisė, kurią įtvirtina 9 straipsnis, būtų labai teorinė ir iliuzinė, jei valstybėms suteiktas diskrecijos laipsnis leistų interpretuoti religinės konfesijos sąvoką taip ribojančiai, kad netradicinės ir mažumų religijos netektų teisinės apsaugos. Tokie riboti apibrėžimai turi tiesioginę įtaką religijos laisvės praktikavimui ir, paneigus tikėjimo religinę prigimtį, gali apriboti tos teisės įgyvendinimą. Visais atvejais šie apibrėžimai negali būti interpretuojami netradicinių religijos formų nenaudai (*İzzettin Doğan and Others v. Turkey* [DK], 2016, § 114).

16. Tam, kad tam tikras asmeninis ar kolektyvinis įsitikinimas būtų ginamas teisės į „minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę“, jis turi būti pasiekęs *tam tikrą tvirtumo, rimtumo, darnumo ir svarbos laipsnį*. Jei ši sąlyga yra patenkinta, valstybės neutralumo ir nešališkumo pareiga yra nesuderinama su bet kokia galimybe iš valstybės pusės vertinti religinių įsitikinimų legitimumą ar tai, kaip tie įsitikinimai yra išreikšiami (*Eweida and Others v. the United Kingdom*, 2013, § 81). Taigi spręsti, kurie principai ar įsitikinimai laikytini centriniiais kokiai nors religijai, nėra Teismo užduotis. Teismas taip pat nesiima ir kitokių religinių klausimų interpretacijos (*İzzettin Doğan and Others v. Turkey* [DK], 2016, § 69; *Kovaļkova v. Latvia* (nut.), 2012, § 60). Taip pat religijos mokslininkų diskusijos dėl tam tikros religijos istorinių pagrindų ir jos išpažinėjų teiginių apie save pagrįstumo nepakanka, kad būtų paneigtas religinis šių įsitikinimų pobūdis (*Ancient Baltic religious association "Romuva" v. Lithuania*, 2021, §§ 118-119). Todėl tais atvejais, kai Teismas, vystydamas argumentą, pateikia nuorodas į specifinius religinius terminus ar sampratas, jis nesuteikia tiems terminams jokios ypatingos reikšmės, išskyrus tai, kad 9 straipsnio nuostatos yra taikomos tiems terminams (*ibid.* [DK], § 69). Bendra taisykle laikytina tai, kad ginčo religinėje bendruomenėje dėl esminių tikėjimo aspektų ir reikalavimų egzistavimo faktas, kiek tai susiję su valstybe, nekeičia nieko 9 straipsnio taikymo prasme (*ibid.* [DK], § 134).

17. Konvencijos organai tiesiogiai ar netiesiogiai pripažino, kad Konvencijos 9 straipsnio 1 dalies apsauga taikytina:

(a) „pagrindinėms“ arba „senosioms“ pasaulio religijoms, kurios egzistavo tūkstantmečius ar kelis šimtmečius, tokioms, kaip:

- alevizmui (*Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı v. Turkey*, 2014; *İzzettin Doğan and Others v. Turkey*, 2016)
- budizmui (*Jakóbski v. Poland*, 2010)
- skirtingoms krikščioniškoms konfesijoms (greta daugelio kitų šaltinių, paminėtini *Svyato-Mykhaylivska Parafiya v. Ukraine*, 2007; *Savez crkava "Riječ života" and Others v. Croatia*, 2010)
- įvairioms hinduizmo formoms, įskaitant Hare Krishna judėjimą (*Kovalkovs v. Latvia* (nut.), 2012); *Genov v. Bulgaria*, 2017)
- įvairioms islamo formoms (*Hassan and Tchaouch v. Bulgaria* [DK], 2000; *Leyla Şahin v. Turkey* [DK], 2005), įskaitant achmadizmą (*Methodiev and Others v. Bulgaria*, 2017)
- judaizmui (*Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France* [DK], 2000; *Francesco Sessa v. Italy*, 2012)
- sikhizmui (*Phull v. France* (nut.), 2005; *Jasvir Singh v. France* (nut.), 2009)
- taoizmui (*X. v. the United Kingdom*, Komisijos 1976 m. gegužės 18 d. nutarimas)

(b) naujoms ar santykinai naujoms religijoms ar dvasinėms praktikoms, tokioms, kaip:

- Mandaromo aumizmui (*Association des Chevaliers du Lotus d'Or v. France*, 2013)
- Bhagwan'o Shree Rajneesh'o judėjimui, žinomam kaip Ošo judėjimas (*Leela Förderkreis e.V. and Others v. Germany*, 2008; *Mockuté v. Lithuania*, 2018, § 121)
- Sun Myung Moon'o Susivienijimo bažnyčiai (*Nolan and K. v. Russia*, 2009; *Boychev and Others v. Bulgaria*, 2011)
- mormonizmui, arba Pastarųjų dienų šventųjų Jėzaus Kristaus bažnyčiai (*The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints v. the United Kingdom*, 2014)
- raeliečių judėjimui (*F.L. v. France* (nut.), 2005)
- neopagonybei (*Ásatrúarfélagið v. Iceland* (nut.), 2012; *Ancient Baltic religious association "Romuva" v. Lithuania*, 2021)
- „Santo Daime“ religijai, tarp kurios ritualų yra haliucinogeninės medžiagos, vadinamos „ayahuasca“, vartojimas (*Fränklin-Beentjes and CEFLU-Luz da Floresta v. the Netherlands* (nut.), 2014)
- Jehovos liudytojams (*Relionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria*, 2008; *Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*, 2010)

(c) įvairiems darniems ir nuoširdžiai prisilaikomiems filosofiniams įsitikinimams, tokiems, kaip:

- pacifizmui (*Arrowsmith v. the United Kingdom*, Komisijos 1978 m. spalio 12 d. pranešimas, § 69)
- principiniam pasipriešinimui karinei tarnybai (*Bayatyan v. Armenia* [DK], 2011)
- veganizmui ir pasipriešinimui manipuliavimui gyvulinės kilmės produktais, bandymams su gyvūnais (*W. v. the United Kingdom*, Komisijos 1993 m. vasario 10 d. nutarimas)
- pasipriešinimui abortams (*Knudsen v. Norway*, Komisijos 1985 m. kovo 8 d. nutarimas; *Van Schijndel and Others v. the Netherlands*, Komisijos 1997 m. rugsėjo 10 d. nutarimas)
- gydytojo nuomonei apie alternatyviąją mediciną, pripažintai sudarančia medicinos filosofijos apraišką (*Nyyssönen v. Finland*, Komisijos 1998 m. sausio 15 d. nutarimas)
- įsitikinimui, kad santuoka yra visa gyvenimą trunkanti sąjunga tarp vyro ir moters ir homoseksualų sąjungų atmetimui (*Eweida and Others v. the United Kingdom*, 2013)

- sekuliarizmo laikymuisi (*Lautsi and Others v. Italy* [DK], 2011, § 58; *Hamidović v. Bosnia and Herzegovina*, 2017, § 35).

18. Konvencijos 9 straipsnis yra taikomas aukščiau paminėtiems įsitikinimams ir doktrinoms nepriklausomai nuo to, ar valstybė atsakovė oficialiai pripažįsta juos „religijomis“. Priešingas vertinimas leistų valstybei netaikyti jiems 9 straipsnio apsaugos atsisakant juos pripažinti (*Mockutė v. Lithuania*, 2018, § 119). Tačiau, kilus abejonų dėl įsitikinimų sistemos „religinio“ pobūdžio ir 9 straipsnio taikymo, Teismas gali paprasčiausiai pasitikėti atsakovės valstybės valdžios institucijų sprendimu. Būtent taip jis pasielgė dviejų konkrečių idėjų ar tikėjimų sistemų, t. y. scientologijos ir neo-pagonybės, atžvilgiu.

19. Šiame kontekste labai diskutuojamas klausimas tarp Susitariančių Šalių yra, ar Scientologija yra „religija“. Komisija tiesiogiai šiuo klausimu nepasisakė, nes su šiuo klausimu susijusios peticijos buvo paskelbtos nepriimtinos dėl kitų priežasčių (*X. and Church of Scientology v. Sweden*, Komisijos 1979 m. gegužės 5 d. nutarimas; *Church of Scientology and Others v. Sweden*, Komisijos 1980 m. liepos 14 d. nutarimas; *Scientology Kirche Deutschland e.V. v. Germany*, Komisijos 1997 m. balandžio 7 d. nutarimas). Tačiau bent jau pirmojoje ir trečiojoje pirmiau nurodytose bylose galima matyti, kad Komisija implicitiškai laikė Scientologijos bažnyčią „religine grupe“.

20. Teismas, kuris tiesiogiai nagrinėjo Scientologijos klausimą, iš esmės rėmėsi pačių valstybės atsakovės institucijų vertinimu. Byloje dėl Rusijos valdžios institucijų atsisakymo įregistruoti Scientologijos bažnyčią kaip juridinį vienetą Teismas pareiškė, kad *in abstracto* nuspręsti, ar tam tikras įsitikinimų ir susijusių praktikų vienetas gali būti laikomas „religija“ 9 straipsnio prasme, nebuvo jo užduotis. Teismo nagrinėtu atveju vietinis Scientologijos centras, kuris buvo anksčiau įregistruotas kaip ne religinis vienetas, galiausiai buvo likviduotas tuo pagrindu, kad jo veikla buvo „religinė iš esmės“. Nacionalinės valdžios institucijos, įskaitant ir teismus, nuosekliai išsakydavo požiūrį, kad Scientologijos grupės buvo iš prigimties religinės. Esant tokioms aplinkybėms, Teismas sprendė, kad Konvencijos 9 straipsnis konkrečioje byloje yra taikytinas (*Kimlya and Others v. Russia*, 2009, §§ 79-81; taip pat žr. *Church of Scientology of Moscow v. Russia*, 2007, § 64). Kitoje byloje toks pat apribojimas buvo iš dalies pagrįstas religijos studija, kurioje prieita prie išvados, kad konkrečios grupės veikla buvo iš esmės nereliginė. Tačiau Teismas pažymėjo, kad apribojimai buvo pritaikyti remiantis įstatymų normomis, taikomomis išskirtinai religinėms organizacijoms, ir todėl 9 straipsnis buvo neabejotinai taikytinas (*Church of Scientology of St Petersburg and Others v. Russia*, 2014, § 32).

21. Antra, tokį Teismas laikėsi tokios pat prieigos neopagonybės atžvilgiu. Byloje prieš Lietuvą religinė asociacija, apimanti kelias senojo baltų tikėjimo bendruomenes, skundėsi dėl to, kad buvo atmestas jos prašymas gauti „valstybės pripažintos“ religinės bendrijos statusą. Kadangi Vyriausybė atsakovė suabejojo pareiškėjos asociacijos veiklos „religiniu“ pobūdžiu ir net pačiu „senojo baltų tikėjimo“, kurio ji teigė besilaikanti, egzistavimu, Teismas pažymėjo, kad nėra jokių pagrįstų priežasčių manyti, jog pareiškėjos asociacijos įsitikinimai nepasiekė reikiamo tvirtumo, rimtumo, darnumo ir svarbos lygio. Todėl, priešingai nei teigia Vyriausybė atsakovė, su pareiškėja asociacija neturėjo būti elgiamasi kaip su religiją parodijuojančiu judėjimu, tokiu kaip pastafarizmas, džedajizmas ir druidizmas, pareiškėjų asociacija iš tiesų buvo įregistruota kaip religinė bendrija pagal vidaus teisę, o kompetentingos institucijos nagrinėjant klausimą neginčijo jos religinio pobūdžio (*Ancient Baltic religious association “Romuva” v. Lithuania*, 2021, §§ 117 ir 139-140).

22. Kita vertus, Teismas atsisakė išplėsti 9 straipsnio taikymą „pastafarizmui“ – religiją parodijuojančiam judėjimui, kurio „dievybė“ yra „skraidantis spagečių monstras“ ir kurio kilmė susijusi su protestu prieš kreacionizmo mokymą Amerikos valstybinėse mokyklose. Kadangi nebuvo išpildyti tvirtumo, rimtumo, darnumo ir svarbos reikalavimai, Teismas nusprendė, kad „pastafarizmas“ nėra nei „religija“, nei „tikėjimas“ 9 straipsnio prasme, todėl ši nuostata jam netaikytina (*De Wilde v. the Netherlands* (nut.), 2021).

23. Galima sakyti, kad atsakymas į klausimą, ar veikla, kuri yra iš dalies ar visiškai paremta įsitikinimu ar filosofija, tačiau kuri yra visiškai pelno siekianti, yra ginama pagal 9 straipsnį, iki šiol nėra visiškai

aiškus. Komisija yra nusprendusi, kad komercinė ribotos atsakomybės bendrovė, būdama pelno siekiančiu vienetu – nors ir tvarkoma filosofinės asociacijos – negali būti ginama pagal 9 straipsnį ir juo remtis (*Company X v. Switzerland*, Komisijos 1979 m. vasario 27 d. nutarimas; *Kustannus OY Vapaa Ajattellija AB and Others v. Finland*, Komisijos 1996 m. balandžio 15 d. nutarimas). Taip pat Komisija yra nutarusi, kad 9 straipsnis nesaugo teiginių, grindžiamų religiniais įsitikinimais, kurie religinės grupės buvo paskelbti kaip marketingo „argumentai“ visiškai komercinio pobūdžio reklamose. Tuo atveju Komisija pabrėžė skirtumą tarp reklaminių skelbimų, kurie yra tik „informacinio“ ar „aprašomojo“ pobūdžio ir komercinių skelbimų, siūlančių objektus pardavimui. Kai reklaminiai skelbimai patenka į antrąją kategoriją, jie reprezentuoja siekį reklamuoti gėrybes dėl pelno, o ne religinių įsitikinimų praktikavimą, net jei jų turinyje figūruoja konkrečiam poreikiui patenkinti reikalingi religiniai objektai. Svarstytoje byloje Komisija atsisakė pripažinti, kad 9 straipsnis apima reklaminių skelbimų, kuriame vaizduojamas „E-metras“ arba „Hubbard'o elektrometras“, dėl kurio buvo susilaukta vartotojų teisių apsaugos institucijų sankcijų (*X. and Church of Scientology v. Sweden*, Komisijos 1997 m. gegužės 5 d. nutarimas).

24. Tačiau iš vėlesnių bylų yra matyti, kad Komisija ir Teismas tarsi palieka klausimą, ar 9 straipsnis taikytinas pelno siekiančiai veiklai, kurią vykdo religinė organizacija, atvirą (klausimas vėl buvo keliamas byloje *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı v. Turkey*, 2014; jogos kursų, kurie nebuvo nemokami, klausimas buvo nagrinėjamas byloje *Association Sivananda de Yoga Vedanta v. France*, Komisijos 1998 m. balandžio 16 d. nutarimas).

25. Kiek tai susiję su *ateizmu*, Komisija yra nagrinėjusi skundus, kuriuos pateikė ateistai remdamiesi 9 straipsniu (*Angeleni v. Sweden* (Komisijos 1986 m. gruodžio 3 d. nutarimas). Šiek tiek kitokiame kontekste Komisija teigė, kad ši mąstymo srovė išreiškė tik tam tikrą metafizinę žmogaus sampratą, formuojančią jo pasaulio suvokimą ir pateisinančią jo veiksmus, ir todėl negali būti pagrįstai skiriama nuo religinės konfesijos, kaip ji tradiciškai suprantama; taigi, valstybė nebuvo pateisinta, kad skyrė jai teisinį statusą, kuris radikaliai skyrėsi nuo kitų religinių konfesijų statuso (*Union des Athées v. France*, Komisijos 1994 m. liepos 6 d. pranešimas, § 79). Be to, Teismas aiškiai pasisakė, kad minties, sąžinės ir religijos laisvė yra „vertingas turtas ateistams, agnostikams, skeptikams ir nesidomintiems religija“ (*Kokkinakis v. Greece*, 1993, § 31).

26. Teismas dar nėra paskelbęs sprendimo dėl 9 straipsnio taikomumo *laisvųjų masonų* atžvilgiu; šis klausimas taip ir buvo paliktas atviras (*N.F. v. Italy*, 2001, §§ 35-40).

C. Teisė turėti įsitikinimus ir teisė juos praktikuoti

27. Konvencijos 9 straipsnio 1 dalyje yra dvi gijos: viena dėl teisės turėti [angl. „hold“ – *vert. past.*] įsitikinimus ir kita dėl teisės išreikšti [angl. „manifest“, lietuviškame oficialiame vertime – „skelbti“ – *vert. past.*] tuos įsitikinimus:

- teisė giliai *turėti* bet kokią įsitikinimą (religinį ar nereliginį) ir pakeisti savo religiją ar įsitikinimus. Ši teisė yra *absoliuti* ir *besąlyginė*, valstybė negali kištis į jos įgyvendinimą, pavyzdžiui, nurodydama, kuo asmeniui tikėti, ar imdamasi prievartinių veiksmų, kuriais būtų siekiama pakeisti jo įsitikinimus (*Ivanova v. Bulgaria*, 2007, § 79; *Mockutė v. Lithuania*, 2018, § 119);
- teisė *išreikšti* savo įsitikinimus vienuoje ir privačiai, bet taip pat praktikuoti juos kartu su kitais ir viešai. Ši teisė nėra absoliuti. Atsižvelgiant į tai, kad vieno asmens religijos ar įsitikinimų išreiškimas gali paveikti kitus, Konvencijos sudarytojai išdėstė sąlygas šiam religijos laisvės aspektui, jas surašydami į 9 straipsnio 2 dalį. Antroje dalyje nurodoma, kad bet kokie apribojimai asmens praktikuojamiems religijai ar tikėjimui turi būti nustatyti įstatyme bei būtini demokratinėje visuomenėje siekiant vieno ar daugiau teisėtų, įstatymo nurodytų, tikslų (*Eweida and Others v. the United Kingdom*, 2013, § 80). Kitais žodžiais tariant, apribojimai, nurodyti 9 straipsnio 2 dalyje yra taikomi tik laisvei išreikšti savo religiją

ar įsitikinimus, ir yra netaikomi laisvei turėti religiją ar įsitikinimus (*Ivanova v. Bulgaria*, 2007, § 79).

28. Konvencijos 9 straipsnio 1 dalis užtikrina „laisvę ... viešai ar privačiai ... praktikuoti tikėjimą“. Žodžių „viešai ar privačiai“ negalima laikyti vienas kitam priešingais, taip pat alternatyviais, leidžiančiais viešosios valdžios institucijoms nurodyti praktikavimo vietą. Šie žodžiai tiesiog nurodo faktą, kad religiją galima praktikuoti ir taip, ir kitaip (*X. v. the United Kingdom*, Komisijos 1981 m. kovo 12 d. nutarimas).

29. Net kai aptariami įsitikinimai yra pasiekę reikalaujamą darnumo ir svarbos lygmenį, negalima sakyti, kad visi veiksmai, kurie yra bet koku būdu įkvėpti, motyvuoti ar paveikti tų įsitikinimų jau sudaro religijos „praktikavimą“. Todėl, pavyzdžiui, veiksmai ar neveikimas, kurie tiesiogiai neišreiškia aptariamų įsitikinimų, arba kurie tik netiesiogiai susiję su įsitikinimų turiniu, nėra ginami 9 straipsnio 1 dalies. Religinių įsitikinimų „išraiška“ 9 straipsnio 1 dalies prasme laikytini tik tokie veiksmai, kurie glaudžiai susiję su religija ar įsitikinimais. Tokių veiksmų pavyzdžiu galėtų būti garbinimas ar malda, sudaranti religijos ar įsitikinimo praktikos dalį bendrai pripažįstama forma. Tačiau religijos ar įsitikinimų „praktikavimas“ neapsiriboja tokiais veiksmais; užtektinai artimo ir tiesioginio sąryšio tarp veiksmo ir jį grindžiančio įsitikinimo egzistavimas turi būti nustatomas iš kiekvienos bylos faktų. Pavyzdžiui, pareiškėjai, teigiantys, kad tam tikras veiksmas yra dalis jų laisvės išreikšti savo religiją ar įsitikinimus, neprivalo įrodyti, kad jie veikė vykdydami pareigą, kurią jiems priskyrė konkreči religija (*Eweida and Others v. the United Kingdom*, 2013, § 82 ir *S.A.S. v. France* [DK], 2014, § 55).

30. Taigi, kaip taisyklė, šalies valdžios institucijos neturi pateisinamo pagrindo abejoti individo išpažįtamų įsitikinimų nuoširdumu nepateikdamos tokią poziciją grindžiančių aiškių, rimtų įrodymų. Todėl Teismas laikė nepagrįstais tokius prieštaravimus, kuriuos pateikdavo atsakovės vyriausybės:

- Prancūzijos vyriausybė teigė, kad pareiškėja, nurodžiusi esanti praktikuojanti musulmonė ir išreiškusi norą viešumoje dėvėti šydą, dengiantį visą veidą, neįrodė, kad ji buvo islamo išpažinėja, ir kad ji norėjo šydą dėvėti dėl religinių priežasčių. Be to, Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad faktas, jog tai buvo tik mažumos musulmonių moterų praktika, neturi įtakos jos teisiniam vertinimui (*S.A.S. v. France* [DK], 2014, § 56);
- Latvijos vyriausybė teigė, kad pareiškėjas, kalinys, nebuvo Vaišnavizmo (Višnu garbinančio hinduizmo varianto) sekėjas todėl, kad jis nuotoliniu būdu dalyvavo Biblijos studijų programoje ir formaliai nepriklausė vietinei Tarptautinės Krišnos Sąmonės bendrijos atšakai (*Kovaļkova v. Latvia* (nut.), 2012, § 57); Rumunijos vyriausybė pateikė panašų nepagrįstą tvirtinimą, neva pareiškėjas teigė esąs budistas tik siekdamas gauti kalėjime geresnį maistą (*Vartic v. Romania* (Nr. 2), 2013, § 46);
- Turkijos vyriausybė, remdamasi islamo autoritetų nuomonėmis, teigė, kad pareiškėjas, kalinys, neturėjo formalios religinės pareigos dalyvauti kolektyvinėse penktadienio maldose, nes jam buvo atimta laisvė (*Abdullah Yalçın v. Turkey* (Nr. 2), 2022, § 28).

31. Tačiau Konvencijos organai sutiko, kad išskirtiniais atvejais yra *galimybė kvestionuoti tariamos individo religijos nuoširdumą*. Žinoma, kaip jau buvo nurodyta, religinių teiginių legitimumo vertinimas ar tam tikrų įsitikinimų ar praktikų aspektų esmės interpretavimas nėra Teismo užduotis. Teismas neturi reikiamų įrankių nerti į diskusiją apie individualių įsitikinimų prigimtį ar svarbą, nes tai, ką vienas žmogus laiko šventenybe, kitam gali būti absurdas ir anatema, tad joks loginis ar teisinis argumentas negali būti pasitelktas siekiant mesti iššūkį tikinčiojo teiginiui, kad konkretus religinis įsitikinimas ar praktika yra svarbus jo religinės pareigos aspektas. Tačiau tai neužkerta kelio Teismui nustatyti faktus apie tai, ar pareiškėjo teiginiai apie jo religinius įsitikinimus yra tikri, ir ar jų nuoširdžiai laikomasi (*Skugar and Others v. Russia* (nut.), 2009).

32. Pavyzdžiui, Konvencijos organai atsisakė pripažinti tokių pareiškėjų religinių įsitikinimų nuoširdumą:

- atveju kalinio, kuris norėjo būti į kalėjimo registrus įrašytas kaip „Wicca“ religijos sekėjas. Komisija sprendė, kad kai toks registro įrašas reiškia specifines privilegijas ir patogumus, kad asmeniui būtų sudarytos galimybės praktikuoti jo religiją, yra protinga reikalauti, kad nurodoma religija būtų identifikuojama; tačiau pareiškėjas nepateikė jokios informacijos, įrodančios objektyvų tokios religijos egzistavimą (žr. *X. v. the United Kingdom*, Komisijos 1977 m. spalio 4 d. nutarimas);
- atveju, kai nacionalinė Elektros kompanija nubaudė darbuotoją, teigusį, kad jis yra musulmonas, ir taip pasiteisinusį už nebuvimą darbo vietoje du kartus tais pačiais metais dėl tariamai švęstų musulmoniškų švenčių. Šalies teismai pripažino, kad atitinkamas įstatymas suteikia musulmonų tikėjimo piliečiams teisę gauti apmokamas nedarbo dienas religinių švenčių metu; tačiau pareiškėjo nuoširdumas sekant islamu buvo abejotinas, nes jis nežinojo esminių tos religijos tiesų, o anksčiau visada švęsdavo krikščioniškas šventes. Taigi šalies teismai nustatė, jog pareiškėjas teigė esąs musulmonas tik tam, kad gautų papildomų nedarbo dienų. Teismas sutiko, kad tokiais atvejais, kai įstatymas nustato specialias išimtis konkrečios religinės bendruomenės nariams, – ypač darbo santykių srityje, – reikalavimas asmeniui pagrįsti savo priklausymą religinei bendruomenei, tuo įrodant, kad jam gali būti taikomos specialios sąlygos, nėra nesuderinamas su 9 straipsniu (*Kosteski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, § 39).

33. Teismas yra pripažinęs 9 straipsnio apsaugą tradicinėms praktikoms, kurios, žiūrint objektyviai, nėra kokios nors atskiros religijos „branduolio“ dalis, tačiau kurios turi stiprią atramą konkrečioje religijoje ir galias kultūrinės šaknis. Tokiu būdu Teismas be mažiausios abejonės priėmė skundą, kurį pateikė musulmonų tėvų pora, norėjusi, kad jų nepilnametė duktė būtų atleista nuo privalomų plaukimo pamokų mišrioje grupėje valstybinėje mokykloje. Nors Koranas mokė, kad moters kūnas turi būti uždengtas tik prasidėjus lytiniam brendimui, pareiškėjai nurodė, kad jų tikėjimas juos moko ruošti savo dukrą gyvenimui, koks jis bus prasidėjus brendimui ir vėliau (*Osmanoğlu et Kocabaş v. Switzerland*, 2017, § 42). Taip pat Teismas vienareikšmiškai sutiko, kad musulmono vyro noras dėvėti šlikę, kurios dėvėjimas nebuvo griežta religinė pareiga, tačiau kurios dėvėjimas turėjo galias kultūrinės šaknis, ir kurios dėvėjimą daug žmonių laikė religinės pareigos dalimi, buvo saugomas 9 straipsnio (*Hamidović v. Bosnia and Herzegovina*, 2017, § 30).

34. Konvencijos organai atsisakė suteikti 9 straipsnio 1 dalies apsaugą (kas nereiškė, kad tie patys skundai, esant tinkamoms aplinkybėms, negalėjo būti nagrinėjami pagal kitas Konvencijos nuostatas) tokiais atvejais:

- kalbos laisvės atveju, įskaitant teisę naudoti savo pasirinktą kalbą įgyjant išsilavinimą ir santykiuose su valdžios institucijomis (*Habitants d’Alseberg and de Beersel v. Belgium*, Komisijos 1963 m. liepos 26 d. nutarimas; *Inhabitants of Leeuw-St. Pierre v. Belgium*, Komisijos 1965 m. liepos 15 d. nutarimas);
- atsisakymo ateiti balsuoti prezidento rinkimuose šalyje, kurioje atvykti balsuoti yra privaloma, atveju (*X. v. Austria*, Komisijos 1965 m. balandžio 22 d. nutarimas; *X. v. Austria*, Komisijos 1972 kovo 22 d. nutarimas);
- pareiškėjo reikalavimo panaikinti jo krikštą ir konfirmaciją atveju (*X. v. Iceland*, Komisijos 1967 m. vasario 6 d. nutarimas);
- vyro, kuris atsisakė sudaryti santuoką su savo partnere pagal civilinės teisės nustatytą procedūrą, tuo pačiu reikalaujamas, kad valstybė pripažintų jų santuoką kaip teisėtą santuoką, atveju (*X. v. Germany*, Komisijos 1974 m. gruodžio 18 d. nutarimas);
- budisto kalinio, norėjusio siųsti straipsnius spausdinimui Budistiniame žurnale, kai pareiškėjas neparodė, jog jo praktikuojama religija reikalautų tokių straipsnių skelbimo, atveju (*X. v. the United Kingdom*, Komisijos 1974 m. gruodžio 20 d. nutarimas);
- dalijimo lankstinukų, kurie, nors ir paremti pacifistinėmis idėjomis, kartu kurstė kareivius pasišalinti iš dalinių be leidimo ir pažeisti armijos discipliną, atveju (*Arrowsmith v. the United Kingdom*, Komisijos 1972 m. gruodžio 15 d. nutarimas).

Kingdom, Komisijos 1978 m. spalio 12 d. pranešimas, §§ 74-75; *Le Cour Grandmaison and Fritz v. France*, Komisijos 1987 m. liepos 6 d. nutarimas);

- pareiškėjo noro, kad jo pelenai būtų išbarstyti jam priklausančioje žemėje, nes jis nenorėjo, kad jie būtų palaidoti bendrose kapinėse tarp krikščioniškų simbolių, atveju (*X. v. Germany*, Komisijos 1981 m. kovo 10 d. nutarimas);
- kalinio noro būti pripažintam „politiniu kaliniu“, kartu atsisakant dirbti kalėjime, nešioti kalėjimo uniformą ir valyti savo kamerą, atveju (*McFeeley and Others v. the United Kingdom*, Komisijos 1980 m. gegužės 15 d. nutarimas; *X. v. the United Kingdom*, Komisijos 1982 m. kovo 6 d. nutarimas);
- atveju, kai praktikuojantis žydas atsisakė išduoti buvusiai žmonai getą (skyrybų raštą) po civilinių skyrybų, kuris leistų jai iš naujo ištekti su religinėmis apeigomis (*D. v. France*, Komisijos 1983 m. gruodžio 6 d. nutarimas);
- gydytojo atsisakymo dalyvauti profesiniame senatvės draudimo plane atveju (*V. v. the Netherlands*, Komisijos 1984 m. liepos 5 d. nutarimas);
- asociacijos siekio suteikti kaliniams teisinę pagalbą ir saugoti jų interesus idealistiniais tikslais atveju (*Vereniging Rechtswinkels Utrecht v. the Netherlands*, Komisijos 1986 m. kovo 13 d. nutarimas);
- dvasininko, kuris buvo atleistas už atsisakymą vykdyti savo administracines pareigas valstybinėje bažnyčioje, ką jis darė protestuodamas prieš įstatymą, palengvinantį leidimo gavimo abortui tvarką, atveju (*Knudsen v. Norway*, Komisijos 1985 m. kovo 8 d. nutarimas);
- vyro, kuris norėjo vesti ir turėti lytinius santykius su sutikimo lytiniais santykiams amžiaus nepasiekusia mergaite tuo pagrindu, kad tokia santuoka buvo legali pagal islamo teisę, atveju (*Khan v. the United Kingdom*, Komisijos 1986 m. liepos 7 d. nutarimas);
- pareiškėjo, norėjusio skyrybų, atveju (*Johnston and Others v. Ireland*, 1986, § 63);
- elektros vartotojų, siekiančių išvengti sutartinių įsipareigojimų, kuriuos jie savanoriškai prisiėmė, ir atsisakusių apmokėti elektros sąskaitą tuo pagrindu, kad dalis tos sumos būtų panaudota atominės elektrinės finansavimui, atveju (*K. and v. v. the Netherlands*, Komisijos 1987 m. liepos 16 d. nutarimas);
- tėvo noro bausti savo vaiką fizine bausme atveju (*Abrahamsson v. Sweden*, Komisijos 1987 m. spalio 5 d. nutarimas);
- dviejų architektų, atsisakusių prisijungti prie Architektų asociacijos pažeidžiant teisės reikalavimus, atveju (*Revert and Legallais v. France*, Komisijos 1989 m. rugsėjo 8 d. nutarimas);
- noro išskleisti vėliavą su politiniu šūkiu geležinkelio stotyje atveju (*K. v. the Netherlands*, Komisijos 1992 m. gegužės 13 d. nutarimas);
- pareiškimų, už kuriuos asmuo buvo nubaustas, ir kurie buvo išsakyti privačiame vakarėlyje vykusios istorinės politinės diskusijos, metu, atveju (*F.P. v. Germany*, Komisijos 1993 m. kovo 29 d. nutarimas);
- pareiškėjo, kuris norėjo laisvo gydytojo pasirinkimo, kartu priverčiant jo sveikatos draudimo fondą apmokėti jo sąskaitas už lankymąsi pas gydytoją, su kuriuo fondas nebuvo sudaręs sutarties, atveju (*B.C. v. Switzerland*, Komisijos 1993 m. rugpjūčio 30 d. nutarimas; *Marty v. Switzerland*, Komisijos 1993 m. rugpjūčio 30 d. nutarimas);
- atveju, kai pareiškėjas, motyvuotas krikščioniško tikėjimo, norėjo dalinti lankstinukus prieš abortus netoli abortų klinikos (*Van den Dungen v. the Netherlands*, Komisijos 1995 m. vasario 22 d. nutarimas);
- atveju žmogaus, kuris skundėsi, kad išlaikymo, kurį jis turėjo mokėti savo buvusiai žmonai ir vaikams, kaštai neleido jam lankytis budistų vienuolynuose, kurių artimiausias buvo šimtus

kilometrų nutolęs nuo jo namų (*Logan v. the United Kingdom*, Komisijos 1996 m. rugsėjo 6 d. nutarimas);

- atveju, kai tėvas atsisakė išlaikyti savo dukrą motyvuodamas tuo, kad ji pakeitė savo religiją (*Karakuzey v. Germany*, Komisijos 1996 m. spalio 16 d. nutarimas);
- atveju karo teisėjo – turkų karo aviacijos pulkininko, kuris buvo išleistas į atsargą motyvuojant tuo, kad „jo elgesys ir veiksmai rodė, jog jis laikosi neteisėtų fundamentalistinių nuomonių“; šiuo atveju priemonė, dėl kurios pateiktas skundas, buvo pritaikyta ne dėl pareiškėjo nuomonės religijos klausimu ar įsitikinimų, ar dėl būdo, kuriuo jis vykdė savo religines pareigas, bet dėl jo elgesio ir veiksmų, kurie pažeidė karinę discipliną ir sekuliarizmo principą (*Kalaç v. Turkey*, 1997);
- tėvų siekio suteikti savo vaikui taisyklių neatitinkantį vardą, nenurodant jokios religinės motyvacijos, atveju (*Salonen v. Finland*, Komisijos 1997 m. liepos 2 d. nutarimas);
- atveju, kai teisininkas grubiai atsisakė atstovauti policijos suimtiems ir už užstatą paleistiems asmenims, nors jiems atstovauti jis buvo oficialiai įpareigotas (*Mignot v. France*, Komisijos 1998 m. spalio 21 d. nutarimas);
- atveju, kai vairuotojas atsisakė prisisegti saugos diržą vairuodamas automobilį, norėdamas išreikšti požiūrį, kad jam turėtų būti leista pačiam pasirinkti būdus, kaip saugoti savo fizinę ir protinę sveikatą (*Viel v. France* (nut.), 1999);
- atveju, kai Alžyro gyventojas, aktyvus islamo išlaisvinimo fronto narys, pasiskundė Šveicarijos valdžios organų sprendimu konfiskuoti jo komunikacijos įrangą, kurią jis naudodavo politinės propagandos tikslais (*Zaoui v. Switzerland* (nut.), 2001);
- atveju, kai vaistinės bendrasavininkiai atsisakė parduoti kontraceptinę tabletę (*Pichon and Sajous v. France* (nut.), 2001);
- noro gauti pagalbą nusižudant, motyvuojant asmeninės autonomijos principu atveju (*Pretty v. the United Kingdom*, 2002, § 82);
- pareiškėjo noro tęsti teisinius procesus, pradėtus tėvo/vyro, kuris jau miręs, nukreiptus prieš muftijaus paskyrimą, atveju (*Sadik Amet and Others v. Greece* (nut.), 2002);
- studento, kuriam buvo neleista būti universiteto miestelyje tuo pagrindu, kad jis buvo su barzda, nors jis niekuomet neskelbė, kad jo išvaizda buvo įkvėpta kokių nors religinių ar nereliginių įsitikinimų, atveju (*Tiğ v. Turkey* (nut.), 2005);
- noro padėti ant šeimos nario kapo akmenį, kuriame būtų įkomponuota mirusiojo nuotrauka, atveju (*Jones v. the United Kingdom* (nut.), 2005);
- asmenų, kurie buvo nuteisti už dalyvavimą teroristine laikomoje organizacijoje, atveju (greta kitų bylų, žr., *Gündüz v. Turkey* (nut.), 2004; *Kenar v. Turkey* (nut.), 2005);
- teisėjo, kuris gavo papeikimą dėl atsakymo spręsti bylas, dėl kurių jautėsi esąs šališkas, atveju (*Cserjés v. Hungary* (nut.), 2001, ir gydytojo, įdarbinto viešosios sveikatos draudimo departamento, kuris buvo atleistas už tai, kad atsisakė patikrinti stažuotojo sveikatą, nes jis bijojo „galimo šališkumo“, kuris gali vesti į sunkumus, jei jam tektų dirbti su stažuotoju ateityje, atveju (*Blumberg v. Germany* (nut.), 2008);
- vienuolės, kuriai nuosprendžiu skirta bauda už religinės ceremonijos sutrikdymą darant garsius pareiškimus maldų metu, atveju (*Bulgaru v. Romania* (nut.), 2012);
- tėvo, gyvenančio iš pensijos, kuris skundėsi, kad savivaldybė atsisakė atlyginti jam Kalėdų eglutės ir Advento vainiko pirkimo išlaidas, atveju (*Jenik v. Austria* (nut.), 2012; peticija atmesta kaip pateikta piktnaudžiaujant individualios peticijos teise pagal Konvencijos 35 straipsnio 3 dalies a) punktą);
- tėvo, kuris buvo teismo išskirtas su savo žmona, ir kuris prieštaravo, kad jo nepilnametė duktė (kurios globa buvo patikėta jos motinai) būtų auklėjama Romos katalikų tikėjime, nors,

pagal šalies teismų sprendimus, motina tiesiog veikė atsižvelgdama į dukters laisvai išsakytą pasirinkimą, atveju (*Rupprecht v. Spain* (nut.), 2013);

- dviejų žydų organizacijų, kurios prašė Ukrainos teismų atkurti ankstesnes kelių senų žydų kapinių ribas keliuose Ukrainos miestuose (kapinės buvo apleistos daugiau nei 70 metų) ir neleisti jose vykdyti statybos darbų, atveju (žr. *Representation of the Union of Councils for Jews in the Former Soviet Union and Union of Jewish Religious organisations of Ukraine v. Ukraine* (nut.), 2014);
- pareiškėjo noro vaikščioti nuogam viešai, turint įsitikinimą, kad toks elgesys yra socialiai priimtinas, atveju (*Gough v. the United Kingdom*, 2014, §§ 185-188);
- prašymo registruoti prekės ženklą atmetimo išskirtinai komerciniais pagrindais, nors konkretus prekės ženklas buvo sudarytas iš religinių simbolių, atveju (*Dor v. Romania* (nut.), 2015, § 39);
- šalies valdžios institucijų atsisakymo atskleisti religinei asociacijai visos informacijos, kurią jos buvo surinkusios apie ją atveju (*Das Universelle Leben Aller Kulturen Weltweit e.V. v. Germany* (nut.), 2015, § 34);
- religinės bendruomenės prašymo atkurti nuosavybės teises į maldos namus, konfiskuotus komunistinės valdžios XX a. 4-ajame dešimtmetyje, atveju (*Rymsko-Katolytska Gromada Svyatogo Klimentiya v Misti Sevastopoli v. Ukraine* (nut.), 2016, §§ 59-63);
- pareiškėjo atsisakymo atlikti privalomą karinę tarnybą ne dėl principinio prieštaravimo karinei tarnybai ar ginklo nešiojimui, o dėl atsisakymo pripažinti dabartinę konstitucinę valstybės sistemą, nors tas atsisakymas buvo motyvuotas religiniu pagrindu, atveju (*Enver Aydemir v. Turkey*, 2016, §§ 79-84);
- užsieniečio, kurio prašymas dėl leidimo gyventi šalyje buvo atmestas tuo pagrindu, kad jis buvo radikalios islamistinės organizacijos narys, dėl ko buvo kilę abejonių dėl jo lojalumo valstybei, atveju (*Boudelal v. France* (nut.), 2017).

35. Teismas dar nėra formaliai nustatęs, ar Konvencijos 9 straipsnio garantijos taikomos atsisakymui skiepytis ar skiepyti savo nepilnamečius vaikus dėl kritiško požiūrio į skiepus. Šį klausimą trumpai nagrinėjo Komisija, kuri nurodė, kad, kadangi 9 straipsnis ne visada gina teisę viešai elgtis pagal savo religinius įsitikinimus, o privalomas skiepijimas taikomas visiems, nepriklausomai nuo religijos ar asmeninių įsitikinimų, konkrečiu atveju nebuvo ribojamos aptariamo straipsnio garantuojamos teisės (*Boffa and Others v. San Marino*, Komisijos 1998 m. sausio 15 d. nutarimas). Kita vertus, Teismas nėra pateikęs jokie bendro pareiškimo šiuo klausimu. Byloje *Vavříčka and Others v. the Czech Republic* [DK], 2021), dėl įvairių pasekmių, kurias nepilnamečių vaikų tėvams sukelia teisinės pareigos skiepyti vaikus nevykdymas (visų pirma vaikų pašalinimas iš ikimokyklinio ugdymo įstaigų ir baudos tėvams), Teismas nusprendė, kad pareiškėjai nepakankamai pagrindė savo skundą. Todėl konkrečiomis bylos aplinkybėmis jų kritiška nuomonė dėl skiepų nebuvo tokia, kad atitiktų tvirtumo, rimtumo, darnumo ir svarbos kriterijų, tad jų skundas pripažintas *ratione materiae* nesuderinamu su 9 straipsniu (*ibid.*, §§ 334-337). Vis dėlto Teismas pažymėjo, kad, jei tėvai remiasi Konvencijos 9 straipsniu, nenurodydami jokių religinių savo pozicijos dėl vakcinų priežasčių, klausimas potencialiai kyla ne dėl jų religijos laisvės, o dėl minties ir sąžinės laisvės (*ibid.*, § 330).

D. Negatyviosios ir pozityviosios valstybės pareigos

1. Saugomų teisių įgyvendinimo ribojimai ir jų pateisinimai

36. Pagal Konvencijos 9 straipsnio 2 dalį, tinkami tikslai, kuriais galima pateisinti individo religijos ar įsitikinimų laisvės išraiškų ribojimą, yra viešasis saugumas, viešosios tvarkos, sveikatos ir moralės apsauga, arba kitų asmenų teisių ir laisvių apsauga. Šis teisėtų tikslų sąrašas yra griežtai baigtinis, o tikslų apibrėžimai yra suprastini siaurai; tam, kad šios laisvės apribojimas būtų suderinamas su

Konvencija, juo turi būti siekiama tikslo, kuris būtų susijęs su vienu iš tikslų, nurodytų šioje nuostatoje (*Svyato-Mykhaylivska Parafiya v. Ukraine*, 2007, §§ 132 ir 137; *S.A.S. v. France* [DK], 2014, § 113).

37. Skirtingai nei nurodyta 8 straipsnio 2 dalyje, 10 straipsnio 2 dalyje ir 11 straipsnio 2 dalyje bei Ketvirtojo Protokolo 2 ir 3 dalyse, tarp 9 straipsnio 2 dalies tikslų nėra nurodytas „nacionalinis saugumas“. Ši frazė nėra tiesiog atsitiktinai praleista, priešingai, Konvencijos rengėjų atsisakymas įtraukti šį specifinį pagrindą tarp legitimų ribojimo pagrindų atspindi esminę religinio pliuralizmo kaip „vieno iš demokratinės visuomenės pamatų“ svarbą bei faktą, kad valstybė negali diktuoti, ką žmogus turi tikėti ar imtis prievartinių veiksmų siekiant jo įsitikinimus pakeisti (*Nolan and K. v. Russia*, 2009, § 73). Tai reiškia, kad valstybė neturi naudoti nacionalinio saugumo tikslo kaip vienintelio pagrindo ribojant asmens ar asmenų grupės teisę praktikuoti savo religiją. Tas pats taikytina ir būtinybės „užtikrinti teismų autoritetą ir nešališkumą“ atveju, kuris, kaip teisėtas tikslas, nurodytas Konvencijos 10 straipsnio 2 dalyje, bet ne 9 straipsnio 2 dalyje (*Hamidović v. Bosnia and Herzegovina*, 2017, § 35, ir *Lachiri v. Belgium*, 2018, § 38).

38. Taip pat reikia pažymėti, kad Konvencijos 15 straipsnis suteikia teisę valstybėms nukrypti nuo savo įsipareigojimų pagal 9 straipsnį „tik tiek, kiek tai reikalinga dėl susidariusios padėties, ir jei tokios priemonės neprieštaruoja kitiems įsipareigojimams pagal tarptautinę teisę“, be to, nurodant, kad nukrypimo atveju reikia vykdyti procedūrinius 15 straipsnio 3 dalies reikalavimus.

39. Konvencijos 9 straipsnio užtikrinamų *teisių ribojimai* gali įgyti, pavyzdžiui, tokias formas:

- baudos, skirtos pagal baudžiamąjį ar administracinį įstatymą, arba atleidimą už tų teisių įgyvendinimą (*Kokkinakis v. Greece*, 1993; *Ivanova v. Bulgaria*, 2007; *Masaev v. Moldova*, 2009; *Ebrahimian v. France*, 2015); *Taganrog LRO and Others v. Russia*, 2022, § 269);
- drausminė nuobauda, nepriklausomai nuo jos griežtumo (*Korostelev v. Russia*, 2020, § 50);
- psichologinio spaudimo atsisakyti savo įsitikinimų, kurį valstybės atstovai naudoja prieš labai pažeidžiamą asmenį (*Mockutė v. Lithuania*, 2018, §§ 123-125);
- fizinės kliūties asmenims, įgyvendinantiems savo teises pagal 9 straipsnį, pavyzdžiui, kai policija pertraukia susirinkimą (*Boychev and Others v. Bulgaria*, 2011);
- religinės organizacijos likvidavimo (*Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*, 2010, §§ 99-103; *Biblical Centre of the Chuvash Republic v. Russia*, 2014, § 52; šios bylos yra kontrastas ankstesnei Komisijos teisei praktikai, kurioje religinės bendruomenės likvidavimas ir jos veiklos uždraudimas nebuvo laikomas individo religijos laisvės pažeidimu; žr. *X. v. Austria*, Komisijos 1981 m. spalio 15 d. nutarimas);
- atsisakymo suteikti leidimą, pripažinimą ar pritarimą, sudarantį galimybę įgyvendinti tas teises (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, 2001; *Vergos v. Greece*, 2004);
- šalies valdžios institucijų atsisakymo pripažinti religinės bendruomenės priklausomybę tam tikrai religijai, jei toks atsisakymas sukelia eilę praktinių problemų ir sunkumų (*Izzettin Doğan and Others v. Turkey* [DK], 2016, § 95);
- tariamai neutralaus įstatymo priėmimo, kurio pasėkoje atsiranda galimybė valstybei tiesiogiai įsikišti į vidinį konfesijos ginčą (*Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) and Others v. Bulgaria*, 2009, § 157);
- menkinančių pasakymų naudojimo oficialiuose dokumentuose religinės bendruomenės adresu, galinčio sukelti neigiamas pasekmes praktikuojant religiją ar tikėjimą (*Leela Förderkreis e.V. and Others v. Germany*, 2008, § 84; *Centre of Societies for Krishna Consciousness in Russia and Frolov v. Russia*, 2021, § 38).

40. Tie atvejai, kai teisės, užtikrinamos 9 straipsnio, yra pažeidžiamos valstybės atstovo – pavyzdžiui policijos pareigūno, – veikiančio *ultra vires* (tai yra, veikiančio viršijant įgaliojimus), taip pat priskiriami

valstybei atsakovei ir taip pat užtraukia jai atsakomybę Konvencijos 1 straipsnio prasme (*Tsartsidze and Others v. Georgia*, 2017, § 80).

41. Kita vertus, yra bendra taisyklė, kad jei teisės normos atitinka Konvencijos nuostatas ir yra taikomos bendrai ir neutraliai viešojoje sferoje, nepažeidžiant laisvių, garantuojamų 9 straipsnyje, jos negali būti pripažintos ribojančiomis 9 straipsnio saugomas teises (*C. v. the United Kingdom*, Komisijos 1983 m. gruodžio 15 d. nutarimas; *Skugar and Others v. Russia* (nut.), 2009).

42. Jei ribojimas, dėl kurio skundžiamasi, pasireiškia atsisakymu taikyti specialią lengvatą, suteiktą asmenų grupei dėl jų religinių įsitikinimų ar pažiūrų, reikalavimas pagrįsti, motyvuoti įsitikinimo tikrumą ir atsisakymas lengvatą suteikti tokio pagrindimo negavus, nėra laikytinas prievartiniu ar iš esmės prieštaraujančiu 9 straipsniui (*Kosteski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, 2006, § 39, *Dyagilev v. Russia*, 2020, § 62, *Neagu v. Romania*, 2020, § 34).

43. Jei pareiškėjai skundžiasi dėl šalies teisėje nustatytų sankcijų už veiką, kurią jie ketina atlikti, remdamiesi apsauga, kurią užtikrina 9 straipsnis, jie gali teigti esą „aukos“ Konvencijos 34 straipsnio nustatyta prasme, jei iš jų yra reikalaujama arba pakeisti savo elgesį, arba rizikuoti persekiojimu, arba jei jie yra asmenų kategorijos nariai, kuriuos tas teisinis reguliavimas tiesiogiai liečia. Pavyzdžiui, Teismas pripažino, kad musulmonė moteris, norinti dėvėti visą veidą dengiantį šydą viešoje vietoje dėl religinių priežasčių, gali teigti esanti „auka“ vien todėl, kad toks jos elgesys būtų baudžiamas pagal įstatymą skiriant baudą, prie kurios dar galima būtų pridėti (arba kurią galima būtų pakeisti) privalomus pilietybės kursus. Pareiškėja susidūrė su dilema: ji turėjo arba susitaikyti su draudimu ir nesirengti pagal savo religijos supratimą, arba atsisakyti susitaikyti ir susidurti su persekiojimu (*S.A.S. v. France* [DK], 2014, § 57).

44. Valstybės turi teisę tikrinti, ar judėjimas ar asociacija vykdo, tariamai siekdamas religinių tikslų, veiklas, kurios gali būti žalingos gyventojams ar viešajai tvarkai (*Manoussakis and Others v. Greece*, 1996, § 40; *Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, 2001, § 105). Kai kuriais atvejais valstybė gali imtis prevencinių veiksmų siekdama apsaugoti pagrindines kitų asmenų teises; tokia prevencinės intervencijos galia iš valstybės pusės yra visiškai suderinama su jos pozityviais įsipareigojimais pagal Konvencijos 1 straipsnį, pagal kurį Susitariančios Šalys turi garantuoti „kiekvienam <...> jų jurisdikcijai priklausančiam asmeniui šios Konvencijos <...> apibrėžtas teises bei laisves“ (*Leela Förderkreis e.V. and Others v. Germany*, 2008, § 99).

45. Demokratinėje visuomenėje, kurioje kelios religijos egzistuoja greta viena kitos toje pačioje populiacijoje, gali būti būtina apriboti šią laisvę siekiant sutaikyti skirtingų grupių interesus ir užtikrinti, kad kiekvieno įsitikinimai bus gerbiami. Tačiau, įgyvendindama savo reguliavimo galias šioje sferoje ir santykyje su įvairiomis religijomis, konfesijomis ir įsitikinimais, valstybė turi pareigą likti neutrali ir nešališka. Šiuo atveju svarbu apsaugoti pliuralizmą ir tinkamą demokratijos funkcionavimą (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, 2001, §§ 115-116).

46. Teismo uždavinys yra nustatyti, ar priemonės, kurių buvo imtasi nacionaliniame lygmenyje, yra pateisinamos iš esmės, ir ar jos yra proporcingos siekiamam tikslui (*Leyla Şahin v. Turkey* [DK], 2005, § 110). Tai reiškia, kad reikia įsitikinti, kad nebuvo jokių kitų, mažiau fundamentalią teisę varžančių priemonių tam pačiam tikslui pasiekti, ir tai aiškinantis įrodymų našta tenka valdžios institucijoms, kurios ir turi parodyti, kad tokių priemonių nebuvo (*Biblical Centre of the Chuvash Republic v. Russia*, 2014, § 58). Konvencijos 9 straipsnio 2 dalies formuluotė leidžia manyti, kad bet koks ribojimas turi atitikti „neatidėliotiną visuomenės poreikį“, taigi sąvoka „būtinasis“ neturi tokių žodžių, kaip „naudingas“ ar „pageidautinas“ laisvumo (*SviatoMykhailivska Parafiya v. Ukraine*, 2007, § 116). Vykdančio priežiūros funkciją Teismo funkcija nėra užimti kompetentingų nacionalinių valdžios institucijų vietą. Teismo tikslas yra patikrinti teismų priimtus pagal jiems suteiktą vertinimo laisvę sprendimus remiantis Konvencijos 10 straipsniu. Tai nereiškia, kad priežiūra yra apribota įsitikinimu, kad valstybė atsakovė savo diskrecija naudojosi protingai, atsargiai ir sąžiningai; Teismas turi pažvelgti į ribojimą, kuriuo skundžiamasi, visos bylos kontekste ir nuspręsti, ar ribojimas buvo „proporcingas teisėtam tikslui“ ir ar priešastys, kurias nacionalinės valdžios institucijos nurodė ribojimui pagrįsti, yra

„susijusios [su ribojimu] ir pakankamos“. Tai darydamas Teismas turi įsitikinti, kad nacionalinės valdžios institucijos taikė standartus, kurie atitinka 10 straipsnyje įkūnytus principus, ir kad jos rėmėsi priimtiniu susijusių faktų vertinimu (*Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah and Others v. Turkey*, 2016, § 98). Pavyzdžiui, šalies teismas negali nusikratyti savo pareigų tiesiog pasiremdamas eksperto išvada; visi teisiniai klausimai turi būti išspręsti išskirtinai teismų (žr. pagal 10 straipsnį, skaitant jį 9 straipsnio šviesoje, nagrinėta byla *Ibragim Ibragimov and Others v. Russia*, 2018, §§ 106-107).

47. Vertindamas, ar ribojimas buvo proporcingas, Teismas pripažįsta valstybei tam tikrą *vertinimo laisvę* nustatant tą ribojimo būtinumą sąlygojusio poreikio egzistavimą ir dydį. Mes turime atsiminti, kad Konvencijos mechanizmo vaidmuo yra iš esmės subsidiarus. Nacionalinės valdžios institucijos dažniausiai yra geresnėje padėtyje nei tarptautinis teismas vertinant vietinius poreikius ir sąlygas, ir todėl bendrųjų taisyklių klausimuose, dėl kurių demokratinėse visuomenėse požiūriai gali būti skirtingi, vietinės politikos formuotojų rolei turi būti suteikta ypatinga svarba – ypač jei tie klausimai susiję su santykiu tarp valstybės ir religinės konfesijos. Konvencijos 9 straipsnio kontekste paprastai valstybei turi būti suteikta plati diskrecijos laisvė vertinti, ar, ir kokia apimtimi, teisės praktikuoti savo religiją ar tikėjimą apribojimas yra „būtinasis“. Tačiau net ir spręsdamas vertinimo laisvės apimtį konkrečioje byloje, Teismas turi atsižvelgti tiek į konkrečią bylą nagrinėjamą problemą, tiek ir į bendrą 9 straipsnio saugomą vertybę, būtent būtinybę išsaugoti autentišką religinį pliuralizmą, kuris yra svarbus demokratijos visuomenėje išlikimui. Didžiausia svarba turi būti priskirta ribojimo būtinumui, nes turi būti nuspręsta, kaip to reikalauja 9 straipsnio 1 dalis, ar ribojimas atitinka „neatidėliotiną visuomenės poreikį“, ir ar „proporcingai atitinka teisėtai siekiamą tikslą“. Akivaizdu, kad valstybės nuožiūros laisvė vertinti eina ranka rankon su Europine priežiūra ir apima tiek įstatymą, tiek ir jį taikančius sprendimus, net jei juos skelbia nepriklausomas šalies teismas. Šiuo atveju Teismas taip pat, jei tai tinkama, gali atsižvelgti į bet kokią konsensu ar bendras vertybes, kylančias iš Konvencijos šalių dalyvių praktikos (*Bayatyan v. Armenia* [DK], 2011, §§ 121-122; *S.A.S. v. France* [DK], 2014, § 129).

48. Vertinant, ar ribojimas buvo proporcingas ir nustatant valstybei atsakovei leistinas nuožiūros laisvės ribas, Teismas visuomet atsižvelgdavo į specifinius federalizmo bruožus, jei tik jie suderinami su Konvencija (*Osmanoğlu et Kocabaş v. Switzerland*, 2017, § 99).

49. Vertindamas šalies pritaikytos ribojančios priemonės atitiktį 9 straipsnio 2 daliai, Teismas turi atsižvelgti į istorinį kontekstą ir konkrečios religijos ypatingas savybes, apimančias mokymą, religinę praktiką, organizaciją ir taip toliau (kaip šis požiūris buvo taikomas dviem konkrečiais atvejais, žr. *Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France* [DK], 2000, §§ 13-19; *Mirojubovs and Others v. Latvia*, 2009, §§ 8-16). Tai yra logiška bendrųjų principų, tai yra, laisvės praktikuoti religiją viešai ar privačiai, vidinės religinių bendruomenių autonomijos ir pagarbos religiniam pliuralizmui, – slypinčių 9 straipsnyje, pasekmė. Atsižvelgiant į Konvencijos įtvirtintų individualių teisių mechanizmo subsidiarumą, tokios pačios pareigos gali būti priskirtos nacionalinėms valdžios institucijoms priimant įpareigojančius sprendimus santykiyje su įvairiomis religijomis (*Mirojubovs and Others v. Latvia*, 2009, § 81). Šiuo požiūriu Teismas dažniausiai primena savo praktiką pagal Konvencijos 14 straipsnį (draudimas diskriminuoti), kurioje ši nuostata, esant tam tikroms aplinkybėms, gali būti pažeista, kai valstybės nesielgia skirtingai su asmenimis, kurių situacijos yra reikšmingai skirtingos (*Thlimmenos v. Greece* [DK], 2000, § 44). Tačiau Teismo nacionalinėms valdžios institucijoms pripažintos vertinimo laisvės apimtį jokiū būdu negali priklausyti nuo atitinkamų įsitikinimų pobūdžio ir turinio (*Ancient Baltic religious association "Romuva" v. Lithuania*, 2021, § 146).

50. Tais atvejais, kai šalies įstatymai reikalauja religijos laisvės ar kuriam nors iš jos aspektų praktikavimui gauti išankstinį leidimą, į leidimo gavimo procesą kartais įtraukiamos pripažintos bažnytinės valdžios institucijos – konkrečiau, institucijos, priklausančios kitai konfesijai, hierarchijai ar tikėjimo pakraipai. Tokių institucijų įtraukimo į procesą neįmanoma suderinti su 9 straipsnio 2 dalies reikalavimais (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, 2001, § 117; *Vergos*

v. Greece, 2004, § 34; *Ancient Baltic religious association "Romuva" v. Lithuania*, 2021, § 144; ir, *mutatis mutandis*, *Pentidis and Others v. Greece*, 1997).

51. Galiausiai, vykdydamas savo priežiūros funkciją, Teismas turi įvertinti įsikišimą, dėl kurio skundžiamasi, bendrame kontekste (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, 2001, § 119). Jis turi, esant reikalui, įvertinti visus bylos faktus ir apžvelgti įvykių seką kaip tokią, užuot juos vertinęs kaip atskirus ir nesusijusius incidentus (*Ivanova v. Bulgaria*, 2007, § 83). Be to, Teismas visuomet turi įsitikinti, kad sprendimai, kuriuos priėmė valstybės institucijos religijos laisvės srityje, yra paremti priimtiniu susijusių faktų vertinimu (*Svyato-Mykhaylivska Parafiya v. Ukraine*, 2007, § 138).

2. Susitariančių šalių pozityvieji įsipareigojimai

52. Pagal Konvencijos 1 straipsnį Susitariančios Šalys turi garantuoti „kiekvienam jų jurisdikcijoje esančiam žmogui teises bei laisves, apibrėžtas šios Konvencijos“. Todėl ganėtinai negatyvi valstybės pareiga susilaikyti nuo teisių, garantuojamų 9 straipsnyje, ribojimo, gali būti sujungta su pozityviomis pareigomis, kurias grindžia šios teisės – *inter alia*, kai tas teises tariamai pažeidę veiksmai buvo vykdomi privačių, ir todėl nepriskirtinų tiesiogiai valstybei atsakovei, asmenų. Taigi, šios pareigos kartais gali reikšti būtinybę užtikrinti pagarbą religijos laisvei, turinčiai įtakos pačiai tarpasmeninių ryšių tarp individų esmei (*Siebenhaar v. Germany*, § 38). Nors riba tarp valstybės pozityvių ir negatyvių pareigų pagal Konvenciją nėra labai tiksliai apibrėžiama, taikomi principai yra panašūs (*Izzettin Doğan and Others v. Turkey* [DK], 2016, § 96). Abiejuose kontekstuose reikia atsižvelgti į sąžiningą pusiausvyrą, kurią reikia pasiekti tarp besivaržančių individo ir bendruomenės kaip tokios interesų, ir abiejuose kontekstuose valstybė turi tam tikrą *vertinimo laisvę*. Be to, net ir vertinant pozityvias pareigas, kylančias iš pirmosios 9 straipsnio dalies, tikslai, nurodyti antrojoje dalyje, taip pat yra reikšmingi (*Jakóbski v. Poland*, § 47; *Eweida and Others v. the United Kingdom*, 2013, § 84). Teismas kartais gali susilaikyti nuo formalaus vertinimo, ar situacija turėtų būti nagrinėjama atsižvelgiant į valstybės „negatyvias pareigas“, ar „pozityvias pareigas“. (*Religious Community of Jehovah's Witnesses of Kryvyi Rih's Ternivsky District v. Ukraine*, 2019, § 58).

53. Pozityviosios pareigos, pagal 9 straipsnį, gali apimti efektyvių ir prieinamų teisių, užtikrinamų pagal minėtą straipsnį, apsaugos priemonių suteikimą, įskaitant ir teisinę sistemą su prašymų nagrinėjimo ir sprendimų vykdymo aspektais, kuriais saugomos asmens teisės, ir taip pat, kai tai yra tinkama, konkrečių žingsnių įgyvendinimą (*Osmanoğlu and Kocabaş v. Switzerland*, 2017, § 86).

54. Konvencijos 9 straipsnis savaime negarantuoja teisės į *preventyvius veiksmus* saugant religijos laisvę (*Hernandez Sanchez v. Spain*, Komisijos 1996 m. rugsėjo 4 d. nutarimas).

E. Sutapimai tarp 9 straipsnio apsaugos ir kitų Konvencijos nuostatų

55. Jau dėl pačios religijos laisvės prigimties Konvencijos 9 straipsnio esminis turinys gali persidengti su kitų Konvencijos nuostatų turiniu; kitais žodžiais tariant, tas pats skundas, pateiktas Teismui, gali būti motyvuojamas pagal daugiau nei vieną straipsnį. Tokiu atveju Teismas paprastai siekia įvertinti skundą tik pagal vieną straipsnį, tą, kurį jis sprendžia esant labiausiai susijusį su konkrečios bylos aplinkybėmis. Tai darydamas Teismas taip pat turi omeny ir kitą (-us) straipsnį (-ius) ir interpretuoja straipsnį, pagal kurį nusprendė nagrinėti peticiją, kito straipsnio (-ų) šviesoje. Štai straipsniai, kurie dažniausiai minimi greta 9 straipsnio:

(a) *Konvencijos 6 straipsnio 1 dalis* (teisė į teisingą bylos nagrinėjimą, ypač į teisę ginti savo teises teisme). Byloje, kurioje Graikijos kasacinis teismas atsisakė pripažinti juridinio asmens teises Romos katalikų Kretos vyskupijos katedrai, tokiu būdu paneigdamas jos *locus standi*, kuris leistų jai ginti savo turtą, Teismas nusprendė vertinti skundą išskirtinai pagal Konvencijos 6 straipsnio 1 dalį, o ne pagal 9 straipsnį (*Canea Catholic Church v. Greece*, 1997, §§ 33 ir 50). Panašiai ir byloje, kur tariamai valstybė nesiėmė priemonių įgyvendinti įsiteisėjusį teismo sprendimą leisdama parapijai ir jos nariams laidoti

mirusių vietinėse kapinėse su specifinėmis savo apeigomis, Teismas nusprendė svarstyti skundą tik pagal 6 straipsnio 1 dalį (*Greek Catholic Parish of Pesceana v. Romania* (nut.), 2015, § 43);

(b) *Konvencijos 8 straipsnis* (teisė į privataus ir/ar šeimos gyvenimo gerbimą). Teismas nagrinėjo peticijas:

- tik pagal 8 straipsnį, vieną patį ar kartu su 14 straipsniu: pavyzdžiui, nagrinėdamas sprendimą šalies teismų, nustačiusių nepilnamečių vaikų gyvenamąją vietą su vienu iš tėvų visų pirma todėl, kad kitas tėvas buvo Jehovos liudytojas (*Hoffmann v. Austria*, 1993, *Palau-Martinez v. France*, 2003, *Ismailova v. Russia*, 2007. Teismas atkreipė dėmesį, kad praktiniai sprendimai dėl tėvų teisių įgyvendinimo, kuriuos nustato šalies teismai, negali, kaip tokie, pažeisti pareiškėjo laisvę išreikšti savo religiją (*Deschomets v. France* (nut.), 2006);
- pagal 8 straipsnį, skaitant 9 straipsnio šviesoje: dėl valstybės tarnautojo perkėlimo dėl jo religinių įsitikinimų, kurie buvo žinomi kitiems, tačiau kurie buvo visiškai asmeninis reikalas, bei dėl jo žmonos elgesio, susijusio su religija (*Sodan v. Turkey*, 2016, § 30), arba vaiko globa ir vėlesnis įvaikinimas, neatsižvelgiant į motinos norus, ypač dėl vaiko ryšio su jo kultūrinėmis ir religinėmis šaknimis išsaugojimo (*Abdi Ibrahim v. Norway* [DK], 2021, §§ 134-142);
- pagal 14 straipsnį skaitant kartu su 8 straipsniu 9 straipsnio šviesoje: dėl atšaukiamo ir peržiūrimo įsakymo, draudžiančio tėvui aktyviai įtraukti savo mažametę dukrą į savo religinę praktiką, nors nebuvo nustatyta jokių apribojimų, susijusių su motinos religija (*T.C. v. Italy*, Nr. 54032/18, § 30, 2022 m. gegužės 19 d.).

(c) *Konvencijos 10 straipsnis* (saviraiškos laisvė). Teismas nagrinėjo peticijas:

- išskirtinai pagal 10 straipsnį, pavyzdžiui, atveju draudimo, įtvirtinto kompetentingos valstybės institucijos, nepriklausomai radijo stočiai transliuoti apmokamą religinio turinio reklamą (*Murphy v. Ireland*), arba kompetentingos institucijos atsisakymo suteikti transliavimo licenciją radijo stočiai su krikščionišku programų turiniu atveju (*Glas Nadejda EOOD and Anatoli Elenkov v. Bulgaria*). Taigi jei pareiškėjas skundžiasi dėl jo įsitikinimų ir nuomones skleidimo transliavimo būdu ribojimo, *Konvencijos 10 straipsnis* tampa *lex specialis* norma 9 straipsnio atžvilgiu, ir atskiro aptarimo pagal pastarąjį nebereikia atlikti (*Balsytė-Lideikienė v. Lithuania* (nut.), 2005);
- pagal 10 straipsnį skaitant 9 straipsnio šviesoje: pavyzdžiui, kiek tai susiję su draudimu spausdinti ir platinti religinio turinio knygas (*Ibragim Ibragimov and Others v. Russia*, 2018, § 78), arba dėl platinimo leidimo atšaukimo ir teisinio proceso prieš asmenis, dalyvavusius platinime (*Taganrog LRO and Others v. Russia*, 2022, § 218); taip pat oficialus religinės organizacijos publikuojamų ar interneto svetainėje skelbiamų tekstų paskelbimas „ekstremistiniiais“ (*ibid.*, §§ 197, 207, 224-226 ir 233).

(d) *Konvencijos 11 straipsnis* (susirinkimų ir asociacijos laisvė). Teismas sprendė dėl peticijų:

- išskirtinai pagal 9 straipsnį: pavyzdžiui, dėl skundo, kurį pateikė asmuo, prieštaraujantis karinei prievolei dėl sąžinės, kuris nepriklausė jokiai religinei ar pacifistinei organizacijai ir kuris rėmėsi 11 straipsniu teigdamas, kad jo prašymo dėl karo prievolės išimties atmetimas sudarė jo negatyviosios teisės nebūti konkrečios religijos sekėju ir nepriklausyti kitokiai organizacijai pažeidimą (*Papavasilakis v. Greece*, 2016, §§ 34-35);
- pagal 9 straipsnį, aiškinamą 11 straipsnio šviesoje – pavyzdžiui, dėl valstybės įsikišimo ginče tarp dviejų besivaržančių grupių toje pačioje religinėje bendruomenėje (*Hassan and Tchaouch v. Bulgaria* [DK], 2000, § 65), religinės organizacijos likvidavimo (*Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*, 2010, §§ 102-103), arba tęstinio atsisakymo pripažinti juridinio asmens teises religinei bendruomenei (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria*, 2008, § 60), ar priemonių, skirtų neleisti religinei asociacijai statyti maldos namus žemės sklype, kuris jai priklausė (*The Religious Denomination of Jehovah's Witnesses in Bulgaria v. Bulgaria*, 2020, § 80);

- pagal 9 straipsnį, aiškinamą 11 straipsnio ir 6 straipsnio 1 dalies šviesoje – pavyzdžiui, šalies valdžios institucijai atsisakant įregistruoti religinės organizacijos statuto pakeitimus taip patvirtinant tos organizacijos perėjimą į kitą konfesiją (*Svyato-Mykhaylivska Parafiya v. Ukraine*, 2007, § 152);
- pagal 11 straipsnį (asociacijos laisvė) aiškinamą 9 straipsnio šviesoje – pavyzdžiui, dėl atsisakymo įregistruoti religinę organizaciją (*Orthodox Ohrid Archdiocese (Greek-Orthodox Ohrid Archdiocese of the Peć Patriarchy) v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, 2017, § 61), arba atnaujinti jos registraciją (*Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia*, 2006, §§ 74-75; *Bektashi Community and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, 2018, § 46). Taip pat žr. kitaip išspręstas bylas *Genov v. Bulgaria*, 2017, § 38, ir *Methodiev and Others v. Bulgaria*, 2017, § 26, ir *Christian Religious Organization of Jehovah's Witnesses in the NKR v. Armenia*, 2022, § 45, kuriose Teismas nusprendė svarstyti atsisakymą įregistruoti religinę organizaciją pagal 9 straipsnį aiškinamą 11 straipsnio šviesoje;
- pagal 11 straipsnį (susirinkimų laisvė) aiškinamą 9 straipsnio šviesoje – pavyzdžiui, dėl atsisakymo atnaujinti religinės organizacijos registraciją (*Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia*, 2006, §§ 74-75);
- pagal 11 straipsnį (susirinkimų laisvė) aiškinamą 9 straipsnio šviesoje: pavyzdžiui, dėl atsisakymo suteikti grupei, praktikuojančiai neo-druidizmą, galimybę švęsti vasaros saulėgrįžą istorinėje Stounhendžo vietoje (*Pendragon v. the United Kingdom*, Komisijos 1998 m. spalio 19 d. nutarimas; kitokį sprendimą rasite *Chappell v. the United Kingdom*, Komisijos 1987 m. liepos 14 d. nutarimas), arba dėl šalies valdžios institucijų atsisakymo leisti mažumos religijos sekėjams rengti viešus susirinkimus religijos skleidimui (*Centre of Societies for Krishna Consciousness in Russia and Frolov v. Russia*, 2021, § 46);

(e) *Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnis* (nuosavybės apsauga). Teismas pasirinko nagrinėti bylas išskirtinai pagal Pirmojo Protokolo 1 straipsnį, pavyzdžiui, dėl žemės savininkų, asmeniškai nusistačiusių prieš medžioklę, įpareigojimo toleruoti ją savo žemėse (*Chassagnou and Others v. France* [DK], 1999; *Herrmann v. Germany* [DK], 2012);

(f) *Konvencijos Pirmojo Protokolo 2 straipsnis* (tėvų teisė į jų religinių ir filosofinių įsitikinimų gerbimą jų vaikų mokymo kontekste). Teismas rinkosi svarstyti bylas:

- išskirtinai pagal Pirmojo Protokolo 2 straipsnį – pavyzdžiui, byloje, susijusioje su privalomomis religinės kultūros pamokomis ir moralės pamokomis valstybinėse mokyklose bei ribotomis galimybėmis administruojant tokias klases (*Mansur Yalçın and Others v. Turkey*, 2014), arba byloje, susijusioje su švietimo sistemos atstovų atsisakymu suteikti vaikams visišką atleidimą nuo privalomų krikščionybės pamokų (*Folgerø and Others v. Norway* [DK], 2007);
- pagal Pirmojo Protokolo 2 straipsnį ir Konvencijos 9 straipsnį imant atskirai byloje, kurioje, pateikus plačius paaiškinimus, buvo nustatyta nebuvus pažeidimo pagal Protokolo straipsnį ir, pateikus tik nuorodą į ankstesnę argumentaciją, nebuvus pažeidimo pagal Konvencijos straipsnį (*Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*, 1976);
- pagal Pirmojo Protokolo 2 straipsnį, aiškinamą Konvencijos 9 straipsnio šviesoje – pavyzdžiui dėl privalomo krucifikso kabinimo valstybinės mokyklos klasėje (*Lautsi and Others v. Italy* [DK], 2011);
- pagal Pirmojo Protokolo 2 straipsnį, kiek tai susiję su tėvais, ir Konvencijos 9 straipsnį, kiek tai susiję su vaiku dėl bausmės, kurią vadovaujantis mokytojas skyrė mokiniui už atsisakymą dalyvauti mokyklos parade (*Valsamis v. Greece*, 1996), ar dėl moksleivio dalyvavimo religinėse apeigose mokyklose be jo tėvų sutikimo (*Perovy v. Russia*, 2020).
- išskirtinai pagal 9 straipsnį: pavyzdžiui, kiek tai susiję su atsisakymu atleisti pareiškėjo vaikus nuo privalomų mišrių plaukimo pamokų (*Osmanoğlu et Kocabaş v. Switzerland*, §§ 35 ir 90) – iš esmės todėl, kad valstybė atsakovė, Šveicarija, nebuvo ratifikavusi Pirmojo Protokolo.

56. Mokymo ir švietimo srityje Pirmojo Protokolo 2 straipsnis yra iš esmės *lex specialis* Konvencijos 9 straipsnio atžvilgiu. Toks šių normų santykis taikytinas bent jau ten, kur, kaip šiuo atveju, keliamas klausimas dėl Susitariančių Šalių įsipareigojimų – kaip nustatyta antrajame straipsnio sakinyje – gerbti tėvų teisę užtikrinti vaikams tokį išsilavinimą ir mokymą, kuris atitiktų jų religinius ir filosofinius įsitikinimus, kai valstybės vykdo savo prisiimtas funkcijas, susijusias su mokymu ir švietimu (*Lautsi and Others v. Italy* [DK], 2011, § 59; *Osmanoğlu et Kocabaş v. Switzerland*, 2017). Patys vaikai naudojami su religijos laisve susijusiomis garantijomis ir gali asmeniškai remtis 9 straipsniu (*Perovy v. Russia*, 2020, § 49). Šiuo atžvilgiu Pirmojo Protokolo 2 straipsnio pirmasis sakinyje, skaitomas atsižvelgiant į minėtos nuostatos antrąjį sakinį ir Konvencijos 9 straipsnį, garantuoja moksleiviams teisę į švietimą tokia forma, kad būtų gerbiama jų teisė tikėti arba netikėti (*ibid.*, § 50).

57. Atsižvelgdamas į 14 straipsnį, draudžiantį diskriminaciją naudojantis Konvencijos teisėmis, Teismas gali manyti, kad į pareiškėjų skundžiamą nevienodą požiūrį jau buvo tinkamai atsižvelgta atliekant analizę, dėl kurios jis nustatė vien tik 9 straipsnio pažeidimą. Tokiais atvejais nebūtina nagrinėti tų pačių faktų pagal 14 straipsnį (*Church of Scientology of Moscow v. Russia*, 2007, § 101; *Centre of Societies for Krishna Consciousness in Russia and Frolov v. Russia*, 2021, §§ 44).

II. Veiksmai, saugomi pagal 9 straipsnį

A. Negatyvusis aspektas

1. Teisė nepraktikuoti religijos arba neatskleisti savo įsitikinimų

58. Religijos laisvė taip pat apima negatyvias teises, tai yra, laisvę nesitapatinti su religija ir jos nepraktikuoti (*Alexandridis v. Greece*, § 32). Tai reiškia, kad valstybė negali reikalauti iš asmens atlikti veiksmų, kurie protingai gali būti vertinami kaip priklausymo konkrečiai religijai išpažinimas. Pavyzdžiui, Teismas nustatė, kad Konvencijos 9 straipsnis buvo pažeistas pareiškėjams taikant teisinį reikalavimą prisiekti padėjus ranką ant evangelijų, ką atsisakius daryti grėsė parlamento nario mandato netekimas (*Buscarini and Others v. San Marino* [DK], §§ 34 ir 39).

59. Kita vertus, jokia religinė grupė ar asmuo negali reikalauti teisės nematyti individualių ar kolektyvinių kitų religinių ar nereliginių įsitikinimų ir pažiūrų apraiškų (*Perovy v. Russia*, 2020, § 73).

60. Negatyvusis laisvės praktikuoti savo religinius įsitikinimus aspektas taip pat reiškia, kad *negalima reikalauti iš individų atskleisti savo religinę priklausomybę ar įsitikinimus*; individų taip pat negalima reikalauti elgtis tokiu būdu, iš kurio galima būtų spręsti, kad jie laikosi – ar nesilaiko – tokių įsitikinimų. Valstybės institucijos nėra laisvos riboti individo sąžinės laisvę klausdamos jų apie jų religinius įsitikinimus ar priversdamos juos išreikšti tuos įsitikinimus (*Alexandridis v. Greece*, 2008, § 38; *Dimitras and Others v. Greece*, 2010, § 78); *Stavropoulos and Others v. Greece*, 2020, § 44).

61. Taip pat reikia pastebėti, kad toks ribojimas gali būti netiesioginis, pavyzdžiui, kai oficialus valstybės išduodamas dokumentas (tapatybės kortelė, mokyklos atestatas ar pan.) turi vietą religijos žymai, nes net ir neįrašius religijos žymos neišvengiamai sukuriama tam tikros konotacijos. Konkrečioje tapatybės kortelių byloje Teismas sprendė, kad religijos nurodymas tokiose kortelėse – ar jis būtų privalomas, ar pasirinktinis – neatitinka Konvencijos 9 straipsnio (*Sinan Işık v. Turkey*, 2010, § 51-52 ir 60). 9 straipsnis taip pat neužtikrina teisės nurodyti savo religiją tapatybės kortelėje net ir savanoriškai (*Sofianopoulos and Others v. Greece* (nut.), 2002). Teismas taip pat yra atsisakęs pripažinti būtinybę nurodyti religiją civiliniuose registruose ar tapatybės kortelėse demografiniais tikslais, nes tai įmanoma tik esant teisiniam reguliavimui, kuris padaro privalomą religijos deklaravimą (*Sinan Işık v. Turkey*, 2010, § 44). Kita vertus, tai, kad darbuotojas turi nurodyti savo darbdaviui iš anksto apie reikalavimus, kuriuos diktuoja jo religija, kuriais jis nori vadovautis prašydamas privilegijos – pavyzdžiui, teisės nebūti darbe kiekvieną penktadienį, kad galėtų lankytis mečetėje – negali būti

prilyginta „prievolei atskleisti savo religinius įsitikinimus“ (*x. v. the United Kingdom*, Komisijos 1981 m. kovo 12 d. nutarimas).

62. Teismas yra nustatęs tokius Konvencijos 9 straipsnio (skaitant atskirai ar kartu su 14 straipsniu, draudžiančiu diskriminaciją) *pažeidimus*:

- atveju, kai asmenims, norintiems praktikuoti teisinę profesiją teisme, buvo nustatyta tokia priesaikos davimo tvarka, kad jie turėjo naudoti krikščionims stačiatikiams pritaikytą religinę priesaiką, o norėdami duoti nereliginę priesaiką jie turėjo atskleisti, kad nėra krikščionys stačiatikiai (*Alexandridis v. Greece*, 2008, §§ 36-41);
- panašioje situacijoje kaip *Alexandridis* byloje, kai tokie patys reikalavimai buvo taikomi liudytojams, pareiškėjams ar įtariamiesiems (*Dimitras and Others v. Greece*, 2010; *Dimitras and Others v. Greece* (Nr. 2), 2011; *Dimitras and Others v. Greece* (Nr. 3), 2013);
- atveju, kai, nesant alternatyvaus etikos dalyko, kurį pareiškėjas būtų galėjęs mokytis, mokinys buvo atleistas nuo religijos dalyko, į jo mokyklos išduodamus dokumentus ir pradinės mokyklos diplomą įrašant brūkšnij („-“) ties „Religija/etika“; net jei žyma įrašyta į šią vietą nenurodė, ar mokinys mokėsi religijos, ar etikos dalyko, visiškas žymos nebuvimas aiškiai rodė, kad jis nesimokė nei vieno iš tų dalykų, tokiu būdu sukeldamas jo atžvilgiu stigmatizavimo riziką (*Grzelak v. Poland*, 2010; plg. su dviem bylomis, kuriose Konvencijos organai paskelbė panašius skundus nepriimtinais kaip akivaizdžiai nepagrįstus *C.J., J.J. and E.J. v. Poland* (Komisijos 1996 m. sausio 16 d. nutarimas); *Saniewski v. Poland*, (nut.), 2001);
- atveju, kai gimimo liudijime ranka padarytas įrašas „vardo pasirinkimas“, reiškiantis, kad jo turėtojas nebuvo pakrikštytas, bet jo vardas buvo pasirinktas civiliniu aktu; šis įrašas nebuvo numatytas įstatyme, bet atspindėjo tam tikrą Graikijos civilinės metrikacijos įstaigų praktiką (*Stavropoulos and Others v. Greece*, 2020, § 44).

63. Ir atvirkščiai, Teismas 9 straipsnio *pažeidimo nenustatė* (arba skundą pagal šį straipsnį pripažino akivaizdžiai nepagrįstu) šiose bylose:

- atveju, kai „– –“ (du brūkšneliai) buvo įrašyti atitinkamoje pareiškėjo pajamų mokesčio kortelės vietoje nurodant, kad jis nepriklausė jokioms bažnyčioms ar religinėms organizacijoms, kurių naudai valstybė rinko bažnytinį mokestį. Teismas nustatė, kad konkretus dokumentas, kuris buvo skirtas darbdaviui ir mokesčių administratoriui, nebuvo skirtas viešam naudojimui, tokiu būdu apribojant įtariamo religijos laisvės apribojimo apimtį (*Wasmuth v. Germany*, 2011, §§ 58-59);
- dėl kalėjimo administracijos atsisakymo ištaisyti tariamą administracinę klaidą kalinio byloje, susijusią su jo religine priklausomybe, kai ši tariama klaida neturėjo jokio realaus praktinio poveikio jo galimybei išpažinti bet kokią religiją, ypač atsižvelgiant į tai, kad ši byla nebuvo skirta viešam susipažinimui ar naudojimui kasdieniame gyvenime, o buvo prieinama tik kalėjimo administracijai (*Mariş v. Romania* (nut.), 2020, § 28).

2. Prieštaravimas dėl sąžinės: teisė nesielgti priešingai savo sąžinei ir įsitikinimams

64. Konvencijos 9 straipsnis tiesiogiai nenurodo teisės atsisakyti veikti dėl vidinių įsitikinimų nei karinėje, nei civilinėje sferose. Tačiau Teismas savo sprendimuose yra pažymėjęs, kad 9 straipsnio taikoma apsauga apima ir nesutikimą atlikti *karinę* tarnybą, kai tą nesutikimą motyvuoja rimtas, neįveikiamas konfliktas tarp privalomos tarnybos armijoje ir individo sąžinės ar jo nuoširdžių ir gilių religinių ar kitokių įsitikinimų. Atsakymas į klausimą, ar, ir kokia apimtimi, nesutikimui tarnauti armijoje taikoma 9 straipsnio apsauga, varijuoja priklausomai nuo konkrečios bylos aplinkybių (*Bayatyan v. Armenia* [DK], 2011, §§ 92-111 ; *Enver Aydemir v. Turkey*, 2016, § 75). Bet kokia privalomos karinės tarnybos sistema sukuria didelę našta piliečiams. Ji gali būti priimtina, jei ji paskirsto karinę prievolę nešališkai, ir jei atleidimas nuo šios pareigos yra paremtas rimtais ir įtikinančiais pagrindais (*Bayatyan*

v. Armenia [DK], 2011, 2016, § 125). Nacionalinių valdžios institucijų išankstinis tyrimas dėl prašymo pripažinti prieštaraujančiojo dėl sąžinės statusą yra teisėtas, ypač atsižvelgiant į tai, kad Susitariančios Šalys turi tam tikrą vertinimo laisvę apibūdinant aplinkybes, kuriomis jos pripažįsta teisę į prieštaravimą dėl sąžinės ir sukuriant mechanizmus tokio statuso pripažinimui karo prievolės srityje (*Enver Aydemir v. Turkey*, 2016, § 81). Galima teigti, kad, jei asmuo prašo specialios išimties, suteikiamos dėl jo religinių įsitikinimų ar pažiūrų, reikalavimas pagrįsti, motyvuoti įsitikinimų tikrumą ir atsisakymas išimtį suteikti tokio pagrindimo negavus, nėra laikytinas prievartiniu ar iš esmės prieštaraujančiu 9 straipsniui (*Dyagilev v. Russia*, 2020, § 62).

65. Nors neegzistuoja koks nors tikslus ir patvirtintas prieštaravimo dėl sąžinės apibrėžimas, Teismas manė esant teisinga sekti Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komiteto nuomone, kad prieštaravimas dėl sąžinės yra paremtas teise į minties, sąžinės ir tikėjimo laisvę srityse, kuriose šios laisvės kertasi su prievartiniu jėgos panaudojimu, galinčiu kainuoti žmonėms gyvybes. Taikydamas šioje srityje Konvencijos 9 straipsnį Teismas apibrėžė prieštaravimo dėl sąžinės sritį religiniais ar kitais įsitikinimais, kurie talpina stiprų, nuolatinį ir nuoširdų prieštaravimą dalyvavimui kare ar ginklų nešiojimui (*Enver Aydemir v. Turkey*, 2016, § 81).

66. Valstybė, kuri (dar) nenustatė alternatyvių civilinės tarnybos būdų siekdama suderinti galimą konfliktą tarp individo sąžinės ir karo prievolės, bet nori pateisinti laisvės apribojimą šioje srityje, turi labai ribotą vertinimo laisvę ir privalo pateikti įtikinamus ir nepaprastai paveikius argumentus. Konkrečiai, ji turi pademonstruoti, kad apribojimas atitinka „neatidėliotino socialinio poreikio“ kriterijų (*Bayatyan v. Armenia* [DK], 2011, § 123). Pažymėtina, kad alternatyvios tarnybos sistema, kurios taikymo sritis apsiriboja tik dvasininkais, atliekančiais bažnytines pareigas, ir religinių mokyklų mokiniais, negali būti laikoma tinkama Konvencijos 9 straipsnio aspektu (*Mushfig Mammadov and Others v. Azerbaijan*, 2019, §§ 96-97). Taip pat vien tik nuoroda į „būtinybę ginti valstybės teritorinį vientisumą“ pati savaime nesudaro pagrindo, galinčio pateisinti tinkamos alternatyvios tarnybos nebuvimą (*Mushfig Mammadov and Others v. Azerbaijan*, 2019, § 97).

67. Pavyzdžiui, Teismas nustatė, kad 9 straipsnis buvo pažeistas nuteisus pareiškėją Jehovos liudytoją (Jehovos liudytojai yra religinė grupė, kurios vienas iš įsitikinimų yra, kad tarnyba armijoje, net ir be ginklo, yra neleistina), už tai, kad jis vengė privalomos karo tarnybos, kai jokios alternatyvios civilinės tarnybos varianto įstatymas nenustatė (*Bayatyan v. Armenia* [DK], 2011, § 110). Teismas taip pat vėliau nustatė 9 straipsnio pažeidimus eilėje bylų, labai panašių į *Bayatyan* bylą, prieš Armėniją (*Bukharatyan v. Armenia*, 2012; *Tsaturyan v. Armenia*, 2012), Turkiją (*Ercep v. Turkey*, 2011; *Feti Demirtaş v. Turkey*, 2012; *Buldu and Others v. Turkey*, 2014) ir Azerbaidžaną (*Mushfig Mammadov and Others v. Azerbaijan*, 2019). Byloje *Avanesyan v. Armenia*, 2021, §§ 36-37, 9 straipsnio pažeidimas buvo nustatytas armėno Jehovos liudytojo, kurį Kalnų Karabacho respublikos (toliau – NKR, darinys, kurio tarptautinė bendruomenė nepripažįsta valstybe) teismai nuteisė už atsisakymą atlikti privalomąją karinę tarnybą, atveju. Nors pagal Teismo praktiką Armėnija faktiškai kontroliavo Kalnų Karabachą, kuris dėl to priklausė jos jurisdikcijai, pareiškėjas negalėjo atlikti alternatyvios civilinės tarnybos, nors pastaroji jau buvo numatyta Armėnijos įstatymuose (*ibid.*, §§ 57-59).

68. Byloje *Feti Demirtaş v. Turkey*, 2012, Teismas nusprendė, jog faktas, kad pareiškėjas, kuris buvo nuteistas kelis kartus, ir galiausiai buvo demobilizuotas remiantis medicininiu dokumentu, nurodančiu, kad jis kentėjo nuo prisitaikymo sutrikimo, nebuvo esminis ir nesumažino jo, kaip „aukos“, statuso; kaip tik priešingai – būtent karinės tarnybos metu ir atsirado jo psichologinis sutrikimas, dar labiau apsunkinantis valstybės atsakovės atsakomybę (§§ 73-77 ir 113-114).

69. Visos pirmiau paminėtos bylos buvo dėl prieš sąžinę veikti atsisakusių asmenų, kurie buvo Jehovos liudytojai. Tačiau Teismas taip pat nustatė 9 straipsnio pažeidimus dviejose bylose dėl pacifistų, kurie nenurodė jokių religinių įsitikinimų. Tose bylose Teismas sutelkė dėmesį į valstybės pozityviusius įsipareigojimus ir rado pažeidimą dėl to, kad Turkijos teisinėje sistemoje nebuvo efektyvios ir prieinamos procedūros, kuri galėjo padėti pareiškėjui išsiaiškinti, ar jis gali reikalauti asmens, atsisakančio tarnybos dėl įsitikinimų, statuso (*Savda v. Turkey*, 2012; *Tarhan v. Turkey*, 2012).

Anksčiau, byloje prieš Rumuniją, pareiškėjas skundėsi, kad jis tapo diskriminacijos auka nacionalinės valdžios institucijoms atsisakius jį užregistruoti kaip asmenį, atsisakantį tarnybos dėl įsitikinimų, nes pagal šalies teisę tik asmenys, nurodantys religines priežastis, gali reikalauti tokio statuso, o jis buvo tiesiog pacifistas. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad pareiškėjas nebuvo nuteistas ar persekiojamas, o taikos metu privaloma karinė tarnyba tuo metu Rumunijoje buvo panaikinta, Teismas manė, kad pareiškėjas negali teigti buvęs tariamo pažeidimo „auka“ (*T.N.B. v. Romania* (nut.), 2010). Kitoje byloje Teismas padarė tylią prielaidą, kad pacifistu pasiskelbusio asmens prašymas paskirti jį į civilinę tarnybą, o ne į privalomąją karinę tarnybą, pateko į Konvencijos 9 straipsnio taikymo sritį, tačiau galiausiai nenustatė to straipsnio pažeidimo (*Dyagilev v. Russia*, 2020). Bendrai pažymėtina, kad asmens pripažinimui prieštaraujančiuoju dėl sąžinės nėra būtina, kad jis sektų tam tikra religija ar priklausytų pacifistinei organizacijai (*Papavasilakis v. Greece*, 2016).

70. Teismas atsisakė pripažinti, kad 9 straipsnis yra taikytinas situacijoje, kai Turkijos pilietis buvo suimtas ir nuteistas už atsisakymą atlikti privalomą karinę tarnybą motyvuojant tuo, kad jam nepriimtinas karo prievolės atlikimas sekulariai Turkijos Respublikai, nors jis galbūt būtų sutikęs atlikti karo prievolę sistemoje, paremtoje Koranu ir *šaria* teise. Kitais žodžiais tariant, pareiškėjas rėmėsi ne religiniu įsitikinimu, kad karo prievolei reikia prieštarauti iš principo, ir ne pacifistine anti-militaristine filosofija. Taigi, pareiškėjo skundas nebuvo susijęs su „religijos ar įsitikinimo išraiška garbinimu, mokymu, ar religijos laikymusi“ pagal 9 straipsnio 1 dalį (*Enver Aydemir v. Turkey*, 2016, §§ 79-84).

71. Net tais atvejais, kai valstybė sudaro atleidimo nuo privalomos karinės tarnybos galimybę ir įsteigia alternatyvią civilinę tarnybą, pats tokios tarnybos egzistavimo faktas nėra užtektinas norint parodyti sistemos suderinamumą su Konvencijos 9 straipsniu. Visų pirma, valstybės pozityvieji įsipareigojimai gali apimti efektyvios ir prieinamos procedūros, skirtos tos teisės apsaugai, sukūrimą, konkrečiau, įstatyminės bazės, apimančios įgyvendinamą teisinį mechanizmą saugoti asmens teisėms ir, jei reikia, atitinkamas specifines priemones, sukūrimą. Taigi egzistuoja nacionalinių valdžios institucijų pozityvi pareiga suteikti visiems suinteresuotiems asmenims galimybę kreiptis dėl prieštaraujančiojo dėl sąžinės statuso suteikimo, o atitinkami prašymai turi būti nagrinėjami efektyviai (*Papavasilakis v. Greece*, 2016, §§ 51-52). Galima teigti, kad yra teisėta nacionalinei valdžios institucijai, įgyvendinančiai tą procedūrą, apklausti konkrečius asmenis ir įvertinti jų įsitikinimų rimtumą bei sutrukdyti bet kokius bandymus neteisėtai pasinaudoti išimtimi individams, kurie pagal įsitikinimus gali atlikti karinę tarnybą (*Papavasilakis v. Greece*, 2016, § 54). Tačiau toks institucijos atliekamas tyrimas turi atitikti prieinamumo ir efektyvumo sąlygas, kas reiškia, kad tyrimą atliekantys asmenys turi būti nepriklausomi (*ibid.*, § 60).

72. Įgyvendindamas aukščiau išdėstytus principus Teismas nustatė 9 straipsnio pažeidimą atveju, kai vyras graikas teigė, kad jis yra prieštaraujantis dėl sąžinės nepaisant to, kad neišpažino jokios konkrečios religijos ir nebuvo pacifistinės organizacijos narys. Jis stojo prieš armijos Ypatingąją Komisiją ir paaiškino priežastis, kodėl prašo išimties dėl tarnybos. Ypatingoji komisija įprastais atvejais buvo sudaroma iš penkių narių, dviejų kareivių ir trijų civilių, tačiau tą konkrečią dieną du iš jos narių civilių (kurie buvo universiteto profesoriai) posėdyje nedalyvavo ir nebuvo pakeisti. Atsižvelgiant į tai, kad posėdyje visgi buvo kvorumas, komisija, kurioje tą dieną daugumą sudarė kareiviai, atmetė pareiškėjo prašymą. Jo prašymą atmetus ir Vyriausiajam administraciniam teismui, jam buvo skirta didelė bauda už nepaklusimą. Teismas nusprendė, kad Graikijos valdžios institucijos neįvykdė savo įsipareigojimų užtikrinti, kad prieštaraujančiojo dėl sąžinės apklausa prieš Ypatingąją komisiją vyktų pagal sąlygas, garantuojančias procedūrinį efektyvumą ir vienodą reprezentaciją, kurios reikalavo šalies įstatymai (*Papavasilakis v. Greece*, § 60).

73. Kitu atveju Teismas nenustatė 9 straipsnio pažeidimo byloje Rusijos piliečio, kuris teigė esąs pacifistas, ir kurio prašymas paskirti jį į civilinę tarnybą vietoj privalomosios karinės tarnybos buvo atmestas. Teismas pažymėjo, kad karinę komisiją, sprendusią pareiškėjo prašymą, sudarė septyni valstybės pareigūnai, iš kurių keturi, įskaitant pirmininką, buvo organizacine prasme nepriklausomi nuo Gynybos ministerijos: niekas nerodė, kad šie nariai būtų gavę kokių nors išmokų ar paskatų iš karinės valdžios ar gavę kokių nors nurodymų iš Gynybos ministerijos. Todėl komisijos sudėtis suteikė

pareiškėjui reikiamas nepriklausomumo garantijas. Be to, bet kokie procedūriniai trūkumai komisijos lygmeniu galėjo būti ištaisyti teismo nagrinėjimo metu, atsižvelgiant į plačius teismų įgaliojimus nagrinėti tokias bylas (*Dyagilev v. Russia*, 2020, §§ 65-84).

74. Antra, net jei pozityvioji valstybės pareiga sukurti prieinamą ir veiksmingą mechanizmą, kuriuo būtų galima nustatyti, ar pareiškėjas turi teisę į prieštarautojo dėl sąžinės statusą, buvo įvykdyta, vis tiek išlieka negatyvioji pareiga susilaikyti nuo bet kokio nepagrįsto ir neproporcingo ribojimo kiekvienu konkrečiu atveju. Ribojimą galima konstatuoti tuo atveju, jei nacionalinės valdžios institucijos religiniais įsitikinimais ar tikėjimu motyvuotą asmens prašymą atlikti alternatyviąją civilinę tarnybą atmestų (*Dyagilev v. Russia*, 2020, §§ 60, 64 ir 85; *Papavasilakis v. Greece*, 2016, § 50). Nors Teismas ir neatsisako savo priežiūros funkcijos, jis remiasi veiksmingo vidaus mechanizmo išvadomis, padarytomis išnagrinėjus individualų prašymą, išskyrus atvejus, kuriuose matyti savavališkumas ar akivaizdus nepagrįstumas (*Dyagilev v. Russia*, 2020, § 87).

75. Pavyzdžiui, Teismas nenustatė negatyvaus įsipareigojimo pažeidimo byloje vyro, kuris teigė staiga supratęs, kad laikosi pacifistinės filosofijos, dalyvaudamas seminare, kurio tikslas buvo rasti „teisėtą būdą išvengti karinės tarnybos“, netrukus po to, kai jam kilo grėsmė būti pašauktam į karinę tarnybą. Teismas sutiko su vidaus institucijų išvadomis, kad pareiškėjas nepagrindė turįs rimtą ir neišsprendžiamą konfliktą tarp pareigos tarnauti kariuomenėje ir jo įsitikinimų (*Dyagilev v. Russia*, 2020, §§ 88-94).

76. Be to, prašymo atlikti alternatyviąją civilinę tarnybą vietoj karinės tarnybos atmetimas pats savaime yra naudojimosi 9 straipsnio saugomomis teisėmis ribojimas, net jei po to nepriimamas apkaltinamasis nuosprendis (*Teliatnikov v. Lithuania*, 2022, § 91). Galimybė tiesiog atidėti karinės prievolės vykdymą nėra problemos sprendimas (*ibid.*, § 100).

77. Trečia, alternatyviosios tarnybos atlikimo sąlygos taip pat turi atitikti tam tikras sąlygas; kitais žodžiais tariant, valstybės sukurta alternatyviosios tarnybos sistema turi atitikti individo sąžinės ir įsitikinimų reikalavimus. Net jei Susitariančios Šalys ir turi tam tikrą vertinimo laisvę savo alternatyviosios tarnybos sistemų organizavimo ir įgyvendinimo aspektais, tas sistemas jos turi, tiek teisine, tiek praktine prasme, įgyvendinti tokiu būdu, kad užtikrintų, kad tai yra iš tiesų alternatyvi tarnyba išskirtinai civilinio pobūdžio, kuri taipogi neturėtų būti atstumiančio ar baudžiančio pobūdžio. Spręsdamas, ar alternatyvioji tarnyba yra iš tiesų civilinio pobūdžio, Teismas atsižvelgia į keletą faktorių, įskaitant atliekamo darbo pobūdį, vadovavimą, kontrolę, taikomas taisykles ir aprangą (*Adyan and Others v. Armenia*, 2017, §§ 67-68).

78. Pagal aukščiau išdėstytus principus Teismas nustatė 9 straipsnio pažeidimo atvejį, kai armėnas Jehovos liudytojas buvo nuteistas už atsisakymą atlikti tiek karinę, tiek ir alternatyviąją civilinę tarnybą dėl religinių įsitikinimų. Nors šauktiniai galėjo rinktis civilinę tarnybą ir būti nukreipti į tokias civilines institucijas, kaip vaikų namai, senelių prieglaudos ar ligoninės, tuo metu pareiškėjams siūlyta sistema nebuvo iš tiesų civilinės prigimties, ji turėjo du esminius trūkumus. Pirma, tarnyba nebuvo užtekinai atskirta nuo karinės sistemos: kariuomenė buvo įtraukta į civilinių institucijų priežiūrą, atlikdavo reguliarius patikrinimus vietoje, imdavosi priemonių neautorizuoto nebuvimo tarnybos vietoje atvejais, nurodydavo, kur tarnybą atliekančius asmenis perkelti ir nustatydavo užduotis bei karinių taisyklių taikymą. Kiek tai susiję su apranga, civiliai tarnautojai turėjo dėvėti uniformą. Antra, civilinės tarnybos programa buvo kur kas ilgesnė nei karinės tarnybos programa (42 mėnesiai vietoje 24 mėnesių), kas, savaime suprantama, turėjo atstumiantį ar net baudžiantį efektą (*Adyan and Others v. Armenia*, §§ 69-72; *Teliatnikov v. Lithuania*, 2022, § 106).

79. Teismas taip pat nustatė 9 straipsnio pažeidimą Jehovos liudytojų konfesijos dvasininko byloje, kai jam buvo atsisakyta suteikti galimybę būti atleistam tiek nuo privalomosios karinės tarnybos, tiek nuo alternatyvios tarnybos formos, kurią kontroliuoja kariuomenė, nesuteikiant galimybės atlikti alternatyvios civilinės tarnybos, visų pirma dėl to, kad pastaroji galimybė nebuvo numatyta Lietuvos įstatymuose. Iš pradžių nuo karinės tarnybos buvo visiškai atleisti tik devynių tradicinių Lietuvos religijų dvasininkai; Jehovos liudytojai prie šių religijų nebuvo priskirti. Tačiau 2017 m. Lietuvos Konstitucinis

Teismas panaikino šią privilegiją, konstatuodamas, kad „... įsitikinimais, praktikuojama religija ar tikėjimu negali būti pateisinamas ... įstatymų nevykdymas ... įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių ... Tai, be kita ko, reiškia, kad, remdamasis savo įsitikinimais, praktikuojama religija ar tikėjimu, žmogus negali atsisakyti vykdyti Konstitucijoje įtvirtintų pareigų, *inter alia* piliečio pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, ar reikalauti jį nuo šių pareigų atleisti...“ Tačiau Konstitucinio Teismo sprendimu panaikinus privilegiją, kuri iš pažiūros buvo diskriminacinė, buvo sukurta dar mažiau pareiškėjui palanki situacija. Teismas nusprendė, kad Lietuvos karo prievolės sistema neužtikrino teisingos pusiausvyros tarp visuomenės interesų ir asmenų, atsisakančių atlikti karo tarnybą dėl savo sąžinės, kurie nori prisidėti prie visuomenės gyvenimo kitu būdu, o ne atlikdami karo tarnybą. Šiuo konkrečiu atveju, užuot tyrę, ar atsisakymas atleisti pareiškėją nuo karinės tarnybos buvo tikrai pagrįstas rimtomis priežastimis, administraciniai teismai sistemingai teikė didesnę reikšmę piliečių konstitucinėms pareigoms valstybės atžvilgiu nei teisei į religijos laisvę. Kalbant apie alternatyvią tarnybą Lietuvoje, ji nebuvo tikras alternatyvus sprendimas, nes ją kontroliavo kariuomenė, o atitinkamuose nuostatuose į ją įstoję asmenys buvo apibūdinami kaip „šauktiniai“ (*Teliatnikov v. Lithuania*, 2022).

80. Teismas nustatė 14 straipsnio pažeidimą (diskriminacijos draudimas) skaitant kartu su 9 straipsniu trijose bylose, kuriose Jehovos liudytojų tarnautojai Austrijoje skundėsi, kad jiems nebuvo suteiktas visiškas atleidimas nuo karinės ir alternatyviosios tarnybos, nes toks atleidimas buvo suteikiamas tik „pripažintų religinių bendrijų“ tarnautojams, ir todėl neprieinamas „registruotoms“ religinėms organizacijoms, kokia Jehovos liudytojai buvo tuo metu – nepaisant funkcijų, kurias visi religijos tarnautojai vykdė, panašumų (*Löffelmann v. Austria*, 2009; *Gütl v. Austria*, 2019; *Lang v. Austria*, 2009). Kita vertus, Teismas nenustatė 14 straipsnio, skaitant kartu su 9 straipsniu, pažeidimo evangelikų pamokslininko, kuris nebuvo visiškai atleistas nuo karinės ir civilinės tarnybos, byloje. Toje byloje Teismas pažymėjo, kad pareiškėjas niekada nesikreipė dėl „pripažintos religinės bendrijos“ statuso, ir dėl to jo statusas nėra prilygintinas tarnautojų, vadovujančių pamaldoms tokiose bendrijose, statusui (*Koppi v. Austria*, 2009).

81. Kalbant apie kompensaciją asmenims, kurie anksčiau yra patyrę teisės nesielgti prieš sąžinę pažeidimus, Teismas pripažino *akivaizdžiai nepagrįsta* peticiją, kurią pateikė Septintosios dienos adventistas, privalomai tarnavęs armijoje komunistiniais laikais, ir nuteistas laisvės atėmimo bausme už „subordinacijos pažeidimą“, kai jis atsisakė duoti priesaiką ir dalyvauti simboliniame ginklo pristatyme šeštadienį. Po komunizmo žlugimo ir demokratinio režimo įtvirtinimo jam nebuvo skirta didesnė pensija ir kiti privalumai, suteikiami pagal įstatymą asmenims, patyrusiems politinį persekiojimą prie senojo režimo, tuo pagrindu, kad šalies teismų praktika nepriskyrė teistumo dėl karinės subordinacijos, kad ir kokios buvo jos priežastys, „politinio persekiojimo“ atvejams. Pagal 14 straipsnį, skaitant jį kartu su 9 straipsniu, pareiškėjas skundėsi dėl šalies teismų atsisakymo pripažinti, kad jo veiksmai, dėl kurių jis buvo nuteistas, buvo pagrįsti religiniais įsitikinimais. Teismas nusprendė, kad, nepaisant valstybės pozityvių įsipareigojimų, išplaukiančių iš 14 straipsnio, kurių pagrindu valstybės galimai privalėjo panaikinti negatyvias pasekmes asmenims, atsisakiusiems veikti dėl sąžinės ar vidinių įsitikinimų ir todėl pažeidusiems karinę drausmę, valstybės jokia būdu neprivalo kokiu nors būdu šlovinti tuos įsitikinimus pozityviu būdu suteikiant finansinius paskatinimus, skirtus kitoms asmenų kategorijoms. Šiuo atveju teismų praktika, dėl kurios buvo skųstasi, turėjo objektyvų ir protingą pateisinimą, derantį su įprasta valstybių vertinimo laisve (*Baciu v. Romania* (nut.), 2013).

82. Galiausiai, jei teisės aktai numato alternatyviosios civilinės tarnybos galimybę, tikintysis negali būti kritikuojamas už tai, kad pradėjo pokalbį su karo prievolinkais, per kurį, nedarydamas spaudimo ir nepriekiaudamas, bet remdamasis religinio pobūdžio argumentais, skatino juos pasirinkti šią galimybę vietoj karinės tarnybos. Toks pokalbis, saugomas 9 straipsnio, negali būti laikomas „raginimu atsisakyti pilietinių pareigų“ ir negali būti neigiamų pasekmių tikinčiojo religinei bendruomenei priežastis (*Taganrog LRO and Others v. Russia*, 2022, §§ 169-170).

83. Kalbant apie *mokyklas*, Teismas 9 straipsnio pažeidimo nenustatė dviejų jaunų Jehovos liudytojų, lankusių vidurinę mokyklą Graikijoje, ir nubaustų vienos ar dviejų dienų pašalinimu iš mokyklos už atsisakymą dalyvauti mokyklos parade, kuriuo švenčiama karo tarp fašistinės Italijos ir Graikijos pradžia, atveju. Pareiškėjai informavo atitinkamų mokyklų direktorius, kad jų religiniai įsitikinimai jiems draudė dalyvauti karo minėjime dalyvaujant mokyklos parade stebint civilinės, karinės valdžios atstovams ir bažnyčios vadovams, parade, kuris turėjo vykti po oficialių mišių, tą pačią dieną, kaip ir karinis paradas. Nenustatęs pažeidimo, kiek jis susijęs su tėvais ir jų teise užtikrinti dukrų mokymą ir auklėjimą pagal jų pačių filosofinius įsitikinimus (Pirmojo Protokolo 2 straipsnis), Teismas prie tokios pat išvados priėjo ir sprenddamas dėl pačių dukrų teisės į religijos laisvę. Teismas pastebėjo, kad dukros buvo atleistos nuo religinio lavinimo ir Stačiatikių mišių, kaip ir buvo prašyta. Kalbant apie privalomą dalyvavimą mokyklos parade, Teismas sprendė, kad nei parado tikslas, nei pasirengimas jam negalėjo užgauti kurios nors mergaitės pacifistinių įsitikinimų, ir kad tokie nacionalinių įvykių minėjimai savu būdu tarnavo tiek pacifistiniams tikslams, tiek ir viešajam interesui (*Valsamis v. Greece*, 1996; *Efstratiou v. Greece*, 1996). Kaip taisyklė, valstybė negali versti asmenų dalyvauti švenčių, tiek civilinių (pasaulietinių), tiek religinių, iškilmėse, o tam tikros religijos išpažinėjų atsisakymas jose dalyvauti negali pateisinti represinių priemonių, kurių imamasi prieš atitinkamą religinę bendruomenę (*Taganrog LRO and Others v. Russia*, 2022, § 182).

84. *Civilinėje* plotmėje pareiškėjų interesas atsisakyti veikti dėl vidinių įsitikinimų gali būti rimtai apribotas viešojo intereso užtikrinti vienodą elgesį su visais viešųjų gėrybių vartotojais, pavyzdžiui, kiek tai susiję su tos pačios lyties poromis (*Eweida and Others v. the United Kingdom*, 2013, § 105). Komisija taip pat priėmė teiginį, kad įsitikinimai, išreikšti kaip sąžinės laisvės dalis profesiniame kontekste – pavyzdžiui, teisininko sąžinės laisvės – gali būti aptariami 9 straipsnio kontekste. Taigi, atsižvelgiant į jų ypatingumą ir nepaisant jų profesinės prigimties, tokie įsitikinimai gali būti supainioti su asmeniniais įsitikinimais teisininko, ne kaip teismo pareigūno, o kaip privataus asmens (*Mignot v. France*, Komisijos 1998 m. spalio 21 d. nutarimas).

85. Teismas 9 straipsnio (imant atskirai ar kartu su Konvencijos 14 straipsniu, draudžiančiu diskriminaciją) pažeidimo nenustatė šiose bylose:

- byloje dėl drausminių priemonių taikymo prieš krikščionę, vietinės valdžios institucijos darbuotoją, atsisakiusią dirbti registruojant homoseksualų civilines santuokas, ir jos atleidimo (*Eweida and Others v. the United Kingdom*, 2013, §§ 102-106);
- byloje dėl drausminių priemonių taikymo prieš privačios kompanijos darbuotoją dėl atsisakymo teikti psicho-seksualinę terapiją tos pačios lyties poroms, ir jo atleidimą po drausminių veiksmų (*ibid.*, §§ 107-110).

86. Konvencijos organai taip pat atsisakė pripažinti teisę atsisakyti veikti dėl religinių įsitikinimų, taigi ir nustatyti Konvencijos 9 straipsnio pažeidimą šiose bylose:

- byloje, kurioje nagrinėtas pacifisto kvakerio atsisakymas mokėti tam tikrą procentą mokesčių nesant galimybės jam įsitikinti, kad jie nebus skirti karinio sektoriaus finansavimui (*c. v. the United Kingdom*, Komisijos 1983 m. gruodžio 15 d. nutarimas; ši prieiga buvo patvirtinta byloje *h. and B. v. the United Kingdom*, Komisijos 1986 m. liepos 18 d. nutarimas), bei atveju, kai Prancūzijos mokesčių mokėtojas, nusistatęs prieš abortus, atsisakė mokėti tam tikrą procentą mokesčių, naudotų abortų finansavimui (*Bouessel du Bourg v. France*, Komisijos 1993 m. vasario 18 d. nutarimas). Visose šiose bylose Teismas sprendė, kad bendroji pareiga mokėti mokesčius pati savaime neturi įtakos individo sąžinei, o šios pareigos neutralumą iliustruoja faktas, kad atskiri mokesčių mokėtojai negali nurodyti, kam turi būti panaudoti jų mokesčiai, arba turėti įtakos dėl jau sumokėtų mokesčių paskirstymo;
- byloje, kurioje aptartas sprendimas, kuriuo drausminimo priemonė buvo pritaikyta teisininkui, formaliai atsisakiusiam atlikti užduotis, kurioms vykdyti jis buvo oficialiai paskirtas pagal įstatymą – atstovauti policijos suimtiems asmenis tuo pagrindu, kad jis buvo iš principo nusistatęs prieš tą įstatymą, Komisija sutiko, kad teisininko profesinės sąžinės

laisvė gali būti ginama pagal 9 straipsnį, tačiau pažymėjo, kad pareiškėjas tiesiog prieštaravo teisinei sistemai, tačiau nepateikė konkretaus skundo dėl to, kad iš jo kada nors būtų pareikalauta dalyvauti konkrečioje byloje, kuri užgautų jo sąžinę, kas leistų jam remtis nurodytu straipsniu (*Mignot v. France*, Komisijos 1998 m. spalio 21 d. nutarimas);

- byloje, kurioje pareiškėjai, vaistinės bendrasavininkiai, atsisakė savo vaistinėje pardavinėti kontraceptines tabletes, kas prieštaravo jų religiniams įsitikinimams (*Pichon and Sajous v. France* (nut.), 2021).

87. Teismas taip pat atmetė tokias peticijas:

- bedarbio asmens, kuris teigė, kad nepriklauso kokiam nors konkrečiai religijai, peticiją, pateiktą dėl to, kad jo bedarbio pašalpos mokėjimas buvo laikinai sustabdytas po to, kai jis atsisakė priimamojo darbuotojo darbo vietinei protestantų bažnyčiai priklausančiame konferencijų ir seminarų centre. Teismas pastebėjo, kad aptariamas darbas buvo susijęs tik su pagalba klientams ir todėl pagal apibrėžimą nesusijęs su jokiais religiniais įsitikinimais, ir todėl nebuvo pagrįsta, kaip toks darbas būtų pažeidęs asmens teisę neišpažinti religijos (*Dautaj v. Switzerland* (nut.), 2007);
- peticiją, kurią pateikė viešosios sveikatos draudimo departamento įdarbintas gydytojas, kuris buvo atleistas už tai, kad atsisakė patikrinti stažuotojo sveikatą, nes jis bijojo „galimo šališkumo“, kuris gali vesti į sunkumus, jei jam tektų dirbti su stažuotoju ateityje. Teismas pastebėjo, kad pareiškėjo nuostata nebuvo darnus požiūris į fundamentalią problemą, ir kad jis nepaaiškino moralinės dilemos, kurią jis norėtų pašalinti atsisakymu. Taigi šiuo atveju nebuvo „asmeninių įsitikinimų išraiškos“ 9 straipsnio prasme (*Blumberg v. Germany* (nut.), 2008);
- peticiją, kurią pateikė keli Rusijos gyventojai, besiskundžiantys teisės aktais, nustatančiais, kad mokesčių mokėtojams turi būti suteikti individualūs „mokesčių mokėtojo numeriai“, kuriuos pareiškėjai laikė Antikristo ženklų pirmtakais. Teismas nurodė, kad ši priemonė buvo nustatyta neutraliu būdu visiems viešojoje erdvėje bei, kad pareiškėjų nebuvo reikalaujama kreiptis dėl tokių numerių suteikimo ar juos naudoti, nes įstatymas daugeliui mokesčių mokėtojų aiškiai leido jų nenaudoti oficialiuose dokumentuose. Be to, Teismas pažymėjo, kad oficialių dokumentų ar duomenų bazių turiniui juose įrašyti asmenys negali daryti įtakos. Taigi, iš to seka, kad nebuvo teisių, saugomų 9 straipsnio, pažeidimo (*Skugar and Others v. Russia* (nut.), 2009).

B. Pozityvusis aspektas

1. Bendrieji principai

88. Nors religijos laisvė yra visų pirma asmens sąžinės dalykas, ji taip pat reiškia, be kita ko, laisvę „išreikšti savo religiją“ vienam ir privačiai arba bendruomenėje su kitais, viešai ir su tais, su kuriais tuo tikėjimu dalinamasi. 9 straipsnis įvardija keletą formų, kurias gali įgyti religijos išraiškos, tai yra, garbinimą [angl. „worship“, lietuviškame oficialiame vertime – „atliekant apeigas“ – *vert. past.*], mokymą, tikėjimo praktikavimą ir jo laikymąsi (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, 2001, § 114).

89. Išskyrus išskirtinius atvejus, teisė į religijos laisvę, kurią užtikrina Konvencija, yra nesuderinama su bet kokia valstybės nuožūra vertinti, ar religiniai įsitikinimai ar priemonės, naudojamos tiems įsitikinimams išreikšti, yra legitimūs (*Hassan and Tchaouch v. Bulgaria* [DK], 2000, § 76; *Leyla Şahin v. Turkey* [DK], 2005, § 107). Taigi religiniai ir filosofiniai įsitikinimai, susiję su asmens požiūriu į religiją, yra sfera, kurioje net subjektyvūs požiūriai gali būti svarbūs atsižvelgiant į faktą, kad religijos sudaro labai platų dogmatinį ir moralinį klodą, kuriame glūdi atsakymai, arba kuriame galima rasti atsakymus į kiekvieną filosofinį, kosmologinį ar moralinį klausimą (*İzzettin Doğan and Others v. Turkey* [DK], 2016, § 107). Taigi valstybė turi tik siaurą vertinimo laisvę ir turi pateikti rimtus ir įtikinančius argumentus

bet kokiam įsikišimui į žmonių religiniais pagrindais motyvuojamą elgesį jų asmeninės autonomijos srityje. Toks įsikišimas gali būti pateisinamas 9 straipsnio 2 dalies šviesoje, jei jų pasirinkimai yra nesuderinami su esminiais Konvenciją grindžiančiais principais, jei tie pasirinkimai yra tokie, kaip, sakykime, poligamija ar santuoka su nepilnamečiais, arba grubus lyčių lygybės pažeidimas, arba jei religijos nuostatos yra primetamos tikintiesiems jėga ar prievarta (*Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*, 2010).

90. Nėra taip, kad Konvencijos 9 straipsnis gintų bet kokį veiksma, kurį motyvuoja ar įkvepia religija ar įsitikinimai, šis straipsnis ne visada užtikrina teisę viešojoje erdvėje elgtis taip, kaip nurodo ar įkvepia religija ar įsitikinimai (*Kalaç v. Turkey*, 1997). Taip pat dažniausiai šis straipsnis nesuteikia teisės remiantis religiniais įsitikinimais atsisakyti laikytis įstatymų, kurių priėmimas dera su Konvencija, ir kurie taikomi neutraliu būdu visiems (*Fränklin-Beentjes and CEFLU-Luz da Floresta v. the Netherlands* (nut.), 2014). Tam, kad veiksmas, įkvėptas, motyvuotas ar paveiktas religijos ar įsitikinimų rinkinio, būtų laikomas „išraiška“ 9 straipsnio prasme, jis turi būti glaudžiai susietas su ta religija ar įsitikinimais. Vienas iš pavyzdžių galėtų būti garbinimo ar atsidavimo veiksmas, tai yra veiksmas, kuris bendrai pripažįstamas kaip religijos praktikavimas. Tačiau religijos ar įsitikinimų „išraiškos“ nėra apribotos vien tokiais veiksmais; užtektinai artimos ir tiesioginės jungties tarp veiksmo ir jį grindžiančio įsitikinimo egzistavimas turi būti nustatomas pagal kiekvieno atvejo faktus. Pavyzdžiui, iš pareiškėjų, teigiančių, kad konkretus veiksmas yra dalis jų laisvės išreikšti savo religiją ar tikėjimą, nereikia reikalauti įrodymų, kad jie veikė vykdydami savo pareigą, kurią jiems nustato konkreti religija (*S.A.S. v. France* [DK], 2014, § 55). Pavyzdžiui, Teismas, remdamasis oficialia islamo bendruomenės valstybėje atsakovėje pozicija, pripažino, kad musulmono vyro noras dėvėti šlikę, – tokios aprangos detalės dėvėjimas nebuvo reikšminga religinė pareiga, tačiau turėjo galias tradicines šaknis ir dėl to daugelio buvo laikomas reikšminga religine pareiga, – buvo saugomas 9 straipsnio (*Hamidović v. Bosnia and Herzegovina*, 2017, § 30).

91. Kartais, įgyvendinant laisvę išreikšti religiją, individams gali tekti atsižvelgti į konkrečius savo profesinius reikalavimus ar sutartinius santykius (x. v. *the United Kingdom*, Komisijos 1981 m. kovo 12 d. nutarimas; *Kalaç v. Turkey*, 1997, § 27). Pavyzdžiui, Teismas pripažino akivaizdžiai nepagrįsta peticiją, pateiktą pareiškėjo, kurio turėtas leidimas vykdyti privačios saugos tarnybos veiklą buvo panaikintas tuo pagrindu, kad jis tapo Mandaromo aumistų bendruomenės nariu, ir todėl nebeatitiko „garbingumo“ kriterijaus, kurį, pagal Šveicarijos įstatymus, turėjo atitikti tokį leidimą gaunantys asmenys. Šalies teismai nustatė, kad tos bendruomenės vadovas yra pavojingas asmuo, kad jis mokė apie artėjančią Apokalipsę, kad jis galėjo paskatinti savo pasekėjus nusižudyti ar smurtauti, ir galiausiai, kad suteikti galimybes, kurias gauna saugos tarnybos veiklą vykdančiam asmuo, tokios organizacijos sekėjui, labai tikėtina, keltų grėsmę viešajai tvarkai ir saugumui. Teismas iš esmės palaikė šalies teismų poziciją ir nusprendė, kad ribojimas, kuriuo buvo skundžiamasi, atitiko Konvencijos 9 straipsnio 2 dalį (*C.R. v. Switzerland* (nut.), 1999).

92. Toliau pateikta Teismo praktikos apžvalga apima įvairias religijos laisvės apraiškas, pradedant nuo labiausiai asmeninių ir intymų formų (susijusių su sveikatos problemomis) ir baigiant labiausiai bendruomeninėmis ir viešomis išraiškomis (susijusiomis su laisve garbinti kartu ir teise atidaryti garbinimo vietas).

2. Religijos laisvė ir fizinės bei psichinės sveikatos klausimai

93. Teismas nusprendė, kad *kraujo perpylimo* atsisakymas, jei Jehovos liudytojai savanoriškai priima tokį sprendimą, yra, iš esmės individo asmeninės autonomijos reikalas ir yra saugomas Konvencijos 8 ir 9 straipsnių. Šiuo klausimu Teismas visų pirma pažymėjo, kad perpylimo atsisakymas negali būti prilygintas savižudybei, nes Jehovos liudytojai neatsisako medicininio gydymo; kraujo perpylimas yra vienintelė medicininė procedūra, kurią jie atmeta dėl religinių priešasčių. Net ir tuo atveju, jei pacientas atsisako perpylimo, kuris, bendra medikų nuomone, yra absoliučiai būtinas išgelbėti jo gyvenimui ar išvengti nepataisomos žalos jo sveikatai, Teismas sprendė, kad laisvė gyvenime elgtis savo pasirinktu būdu apima ir laisvę užsiimti veikla, kuri vertinama kaip fiziškai žalingo ar pavojingo

pobūdžio veikla konkrečiam individui. Medicininės pagalbos sferoje, net jei atsisakymas gydytis tam tikru būdu gali turėti mirtinas pasekmes, medicininio gydymo primetimas be protiškaai veiksnau suaugusiojo paciento sutikimo neatitiktų jo ar jos teisės į fizinį integralumą ir pažeistų teises, saugomas 8 straipsnio. Jei norime, kad tokia asmeninė laisvė būtų autentiška, pacientai turi turėti galimybę priimti sprendimus pagal savo nuomonę ir vertybes – net jų pasirinkimai kitiems atrodo neracionalūs, prasti ar skuboti. Peržiūrėjęs susijusią šalies teisę Teismas nustatė, kad ji suteikia tinkamą apsaugą tiek suaugusiųjų pacientų pasirinkimo laisvei, tiek ir objektyviems mažamečių interesams (nes teismams suteikiami įgaliojimai leisti taikyti medicininis procedūras, jei jos gali išgelbėti vaiko gyvybę, nepaisant tėvų valios). Taigi Teismas sprendė, kad kraujo perpylimo draudimas Jehovos liudytojų mokyme negali būti šio organizacijos likvidavimo ir jos veiklos uždraudimo pateisinimas (*Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*, 2010, §§ 131-144; *Taganrog LRO and Others v. Russia*, 2022, §§ 162-165).

94. Kiek tai susiję su psichiatrijos ligoninėse esančių pacientų religijos laisve, tokie pacientai įprastai yra žemesniojo, bejėgio padėtyje, todėl Teismui peržiūrint, ar buvo laikomasi Konvencijos, ir ypač jos 9 straipsnio reikalavimų, laikomasi ypatingo atidumo (*Mockutė v. Lithuania*, 2018, § 122). Suprantama, kad psichiatrinio gydymo metu psichiatras su pacientu aptaria įvairius klausimus, įskaitant ir religinius. Tačiau nėra priimtina, kai psichiatras gilinasi į paciento įsitikinimus bandydamas juos „pataisyti“, kai nėra aiškios ir betarpiškos grėsmės, kad tie įsitikinimai gali būti išreikšti pacientui ar kitiems asmenims pavojingais veiksmais (*Mockutė v. Lithuania*, 2018, § 129). Tad Teismas nustatė 9 straipsnio pažeidimą atveju, kai Ošo religiniame judėjime meditaciją praktikuojanti moteris buvo prievarta paguldyta į psichiatrijos ligoninę, kur jai buvo diagnozuota ūmi psichozė, ir laikoma ligoninėje 52 dienas, o gydytojai jos gydymo metu bandė „ištaisyti“ jos įsitikinimus juos menkindami ir skatindami priimti kritišką požiūrį į meditaciją ir Ošo judėjimą. Atsižvelgiant į tai, kad pareiškėjos hospitalizacija po antrosios dienos buvo neteisėta ir nepateisinama šalies įstatymų, ir į tai, kad pareiškėja buvo labai priklausoma, pažeidžiama ir, psichiatrų atžvilgiu, bejėgė, Teismas nustatė, kad būta jos religijos laisvės ribojimo, ir kad tas ribojimas nebuvo „nustatytas įstatymo“ (*Mockutė v. Lithuania*, 2018, §§ 107-131).

95. Teismas nustatė 9 straipsnio (taip pat Konvencijos 8 straipsnio dėl pagarbos privačiam ir šeimos gyvenimui) pažeidimą byloje, kurioje ligoninės gydytojai atliko neišnešiotą kūdikio, mirusio nuo retos ligos, skrodimą ir paėmė jo organus, nepaisant motinos prieštaravimų ir jos konkretaus pageidavimo atlikti ritualines laidotuves pagal islamo reikalavimą, nustatantį, kad lavonas turi likti nepaliestas. Teismas laikėsi nuomonės, kad valdžios institucijos nesugebėjo tinkamai suderinti konkuruojančių teisių ir interesų, tai yra, visuomenės sveikatos reikalavimų ir motinos noro palaidoti savo vaiką pagal jos religijos nuostatas (*Polat v. Austria*, 2021, §§ 89-91).

3. Mitybos įstatymų laikymasis

96. Religijos filosofinės sistemos nustatomų mitybos taisyklių laikymasis yra „praktika“, saugoma Konvencijos 9 straipsnio 1 dalies (*Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France* [DK], 2000, §§ 73-74; *Jakóbski v. Poland*, 2010). Teismas nustatė 9 straipsnio pažeidimą dviejose bylose, susijusiose su atvejais, kai kalėjimo administracija atsisakė tiekti pareiškėjams, – budistų tikėjimo kaliniams, – maistą be mėsos nepaisant to, kad toks sprendimas nesudarytų pernelyg didelio krūvio konkrečioms kalėjimams (*ibid.*; *Vartic v. Romania (Nr. 2)*, 2013). Pastarojoje byloje pareiškėjui buvo pavykę gauti maitinimą sergantiems kaliniams, kuriame vis tiek buvo mėsos. Teismas pažymėjo, kad pareiškėjas turėjo labai menkas galimybes gauti maisto, kuris atitiktų jo religiją, ypač po to, kai Teisingumo ministras uždraudė gauti maisto daivinius paštu (*ibid.*, §§ 47-50).

97. Kitu atveju Komisija paskelbė nepriimtina peticiją, kurioje pareiškėjas, įkalinimo bausmę atliekantis ortodoksas žydas, skundėsi tuo, kad jam nebuvo reguliariai teikiamas *košer* maistas. Komisija pastebėjo, kad pareiškėjui buvo pasiūlyta vegetariška *košer* dieta, kad valdžios atstovai konsultavosi tuo klausimu su vyriausioju rabinu, ir kad rabinas pritarė priemonėms, kurių valdžios institucijos ėmėsi siekdamas gerbti pareiškėjo religines teises (*X. v. the United Kingdom*, Komisijos 1976 m. kovo 5 d. nutarimas).

98. Teismas taip pat nenustatė 9 straipsnio pažeidimo tiek atskirai, tiek ir taikant jį kartu su Konvencijos 14 straipsniu (diskriminacijos draudimas) byloje dėl pareiškėjos asociacijos, Prancūzijos ultra-ortodoksiškų žydų liturginės asociacijos narių teisės valgyti „glatt“ mėsą – tai yra, gyvulių, paskerstų taikant griežtesnius nei *kašrut* reikalavimus, mėsą. Pareiškėja asociacija skundėsi dėl nacionalinės valdžios institucijų atsisakymo suteikti būtiną leidimą jos pačios skerdikams leisti atlikti privalomą ritualinį skerdimą, nors toks leidimas buvo suteiktas Paryžiaus konsistorinei žydų asociacijai, kuriai priklausė didžioji Prancūzijos žydų dalis. Pastebėdamas, kad pareiškėja asociacija galėjo lengvai gauti „glatt“ mėsos iš Belgijos, ir kad dalis Paryžiaus konsistorinės žydų asociacijos prižiūrimų mėsos parduotuvių pardavinėjo tinkamai sertifikuotą „glatt“ mėsą žydams, Teismas priėmė sprendimą, kad atsisakymas suteikti leidimą, dėl kurio buvo skundžiamasi, nebuvo pareiškėjos asociacijos laisvės išreikšti savo religiją suvaržymas. Teismas nurodė, jog, atsižvelgiant į tai, kad pareiškėja asociacija ir jos nariai galėjo apsirūpinti norima mėsa, tiesė į religijos laisvę, kurią užtikrina Konvencijos 9 straipsnis, negalėjo būti išplėsta ir apimti teisę asmeniškai dalyvauti ritualiniame skerdime ir susijusiame sertifikavimo procese (*Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France* [DK], 2000, § 82).

4. Religinų rūbų ir simbolių nešiojimas

99. Sveika demokratinė visuomenė turi toleruoti ir išlaikyti pliuralizmą ir įvairovę religinėje sferoje. Be to individas, kuris padarė religiją centriniu savo gyvenimo principu, turi galėti pranešti apie savo įsitikinimus kitiems, *inter alia*, nešiodamas religinius simbolius ir aprangos detales (*Eweida and Others v. the United Kingdom*, 2013, § 94). Tokių simbolių ar aprangos detalių nešiojimas, motyvuotas asmens tikėjimo ir jo ar jos noro liudyti apie tą tikėjimą yra jo religinio tikėjimo išraiška apeigų atlikimo, tikėjimo praktikavimo ir laikymosi aspektu; taigi tai yra veiksmas, kurį saugo 9 straipsnio 1 dalis (*ibid.*, § 89). Pavyzdžiui, Teismas aiškiai pritarė, kad musulmono vyro noras dėvėti šlikę, kurios dėvėjimas nebuvo griežta religinė pareiga, tačiau turėjo galias kultūrinės šaknis, ir kurios dėvėjimą daug žmonių laikė religinės pareigos dalimi, buvo saugomas 9 straipsnio (*Hamidović v. Bosnia and Herzegovina*, 2017, § 30).

100. Tačiau teisė nešioti religinius rūbus ir simbolius nėra absoliuti ir turi būti derinama su teisėtais kitų fizinių ir juridinių asmenų interesais. Teismo šiandieninė praktika šioje sferoje apima keturias skirtingas sritis: a) viešąją erdvę; b) mokyklas ir universitetus; c) valstybės tarnybą ir viešąsias paslaugas; d) darbo vietą.

101. Visų pirma, kiek tai susiję su pirmąja sfera dėl religinės aprangos ir simbolių nešiojimo *viešojoje erdvėje*, Teismas nustatė 9 straipsnio pažeidimą atveju, kai pareiškėjai, religinės grupės, vadinamos „*Aczimendi tarikati*“, nariai, buvo nuteisti baudžiamąja tvarka remiantis Turkijos teise, draudžiančia tam tikrų religinių kostiumų dėvėjimą viešose ir visiems prieinamose vietose ne religinių apeigų metu. Šiuo atveju konkretus kostiumas buvo sudarytas iš juodo turbano, juodų pūstų kelnų ir juodos tunikos, taip pat rankoje laikomos lazdelės. Atsižvelgęs į bylos aplinkybes ir šalies teismų sprendimų argumentaciją, turėdamas omenyje sekuliarumo svarbą demokratinei sistemai Turkijoje, Teismas priėmė argumentą, kad tiek, kiek konkrečiu ribojimu buvo siekiama užtikrinti atitikimą sekuliariumi ir demokratiniais principams, juo buvo siekiama keletu teisėtų tikslų, nurodytų 9 straipsnio 2 dalyje, tai yra, viešojo saugumo apsaugos, viešosios tvarkos ir kitų teisių bei laisvių apsaugos. Tačiau Teismas nurodė, jog nelaiko įrodyta, kad apribojimas buvo būtinas siekiant nurodytų tikslų. Teismas nurodė, kad draudimas buvo taikomas ne viešojo sektoriaus tarnautojams, kurių reikalaujama parodyti diskreciją vykdant pareigas, bet eiliniams piliečiams bei, kad draudimas buvo nukreiptas ne prieš tam tikrų rūbų dėvėjimą viešose įstaigose, bet prieš jų dėvėjimą visoje viešojoje erdvėje. Be to, iš bylos medžiagos nebuvo matyti, kad pareiškėjai, kurie susirinko už mečetės ribų dėvėdami konkrečius kostiumus vien siekdami dalyvauti religinėje ceremonijoje – išreiškė savo įsitikinimus konkrečios rūbų tipo dėvėjimu – sukėlė ar galėjo sukelti grėsmę viešajai tvarkai ar sukelti spaudimą kitų asmenų atžvilgiu. Galiausiai, atsiliepdamas į Turkijos vyriausybės argumentą, kad pareiškėjai galėjo užsiimti prozelitavimu, Teismas nerado jokių įrodymų bylos medžiagoje, kurie rodytų, kad pareiškėjai bandė

netinkamu būdu spausti praeivius gatvėse ir viešosiose erdvėse siekdami skleisti savo religinius įsitikinimus (*Ahmet Arslan and Others v. Turkey, 2010*).

102. Kita vertus, Teismas nenustatė 9 straipsnio pažeidimo byloje prieš Prancūziją dėl paskelbimo įstatymo, kuriuo buvo uždrausta viešosiose erdvėse dėvėti rūbus, kuriais siekiama paslėpti veidą (taigi, tokius rūbus, kaip burka ir nikabas). Už tokius veiksmus buvo numatyta skirti baudą arba privalomus kursus apie piliečių pareigas. Teismas sprendė, kad ši byla reikšmingai skiriasi nuo bylos *Ahmet Arslan and Others v. Turkey, 2010*, nes viso veido islamiškas veido šydas visiškai dengė veidą, su galima išimtimi akims. Be to, Prancūzijos atveju draudimas nebuvo išskirtinai susijęs su religine aptariamo rūbo potekste. Teismas pripažino vyriausybės argumentą, kad veidas yra reikšmingas žmonių tarpusavio bendravimui ir kad individai, esantys visiems atvirose vietose, gali nenorėti matyti besivystančių praktikų ir požiūrių, kurie kėlė principinių klausimų dėl atvirų tarpasmeninių santykių, kurie, kaip buvo bendrai priimta, sudarė nepakeičiamą bendruomenės gyvenimo elementą konkrečioje visuomenėje. Taigi Teismas pripažino, kad barjeras, kurį tarp asmenų sukuria veidą slepiantis šydas, buvo valstybės atsakovės suvokiamas kaip pažeidžiantis kitų asmenų teises gyventi socializacijos erdvėje, kuri gyvenimą kartu palengvina. Kitais žodžiais tariant, valstybė gali laikyti svarbiu dalyku ir todėl suteikti ypatingą reikšmę sąveikai tarp individų ir gali spręsti, kad tą sąveiką neigiamai veikia faktas, kad kai kurie slepia savo veidus viešosiose erdvėse. Nors Teismas išreiškė tam tikras abejones, ar yra būtinybė į šį iššūkį (taip besielgiančių moterų skaičius buvo nedidelis) atsiliepti blanketiniu draudimu, o taip pat nuogaštavimus dėl galimo neigiamos poveikio šydas nešiojančių moterų socialinei situacijai (draudimas gali padidinti jų izoliaciją), Teismas tuo pačiu nustatė, kad valstybė atsakovė neperžengė savo vertinimo laisvės ribų, ypač atsižvelgiant į negriežtai taikomas baudas (*S.A.S. v. France* [DK], 2014). Dėl tų pačių priežasčių Teismas priėjo prie tokių pačių išvadų dviejose bylose prieš Belgiją dėl savivaldos lygmens įstatymo ir nacionalinio įstatymo, kuris buvo labai panašus į Prancūzijos įstatymą, nors Belgijoje taikytos baudos buvo gerokai didesnės (*Dakir v. Belgium, 2017*; *Belcacemi et Oussar v. Belgium, 2017*).

103. Konvencijos organai visuomet atsisakydavo pripažinti pagrįstumą skundų dėl prievartinio laikino rūbų, susijusių su religija, dalies pašalinimo dėl *saugumo priežasčių*. Pavyzdžiui, jie atmetė peticijas dėl:

- baudos skyrimo praktikuojančiam sikhui dėl nusižengimo taisyklei, nurodančiai motociklų vairuotojams dėvėti šalną; pareiškėjas teigė, kad jo religija reikalauja dėvėti turbaną visuomet, dėl ko jis negalėjo dėvėti šalmo (*X. v. the United Kingdom*, Komisijos 1978 m. liepos 12 d. nutarimas);
- pareigos praktikuojančiam sikhui nusiimti turbaną praeinant pro saugos skenerį prieš patenkant į oro uosto išvykimo salę (*Phull v. France* (nut.), 2005);
- pareigos pareiškėjai, ėjusiai į Prancūzijos generalinį konsulatą Maroke prašyti vizos, nusiimti šyda tapatumo nustatymui; jai nesutikus, jai nebuvo leista į konsulatą ir todėl ji negalėjo gauti vizos. Teismas atmetė pareiškėjos argumentą, kad ji būtų galėjusi nusiimti šyda, bet tik moters akivaizdoje; Teismas sprendė, kad pats faktas, jog konsulato vadovybė nepaskyrė moters pareiškėjos tapatumo nustatymo procedūrai atlikti, neviršijo valstybės vertinimo ribų sprendžiant šiuos klausimus (*El Morsli v. France* (nut.), 2008);
- pareigos oficialių dokumentų fotografijose būti be galvos apdangalo, ir, konkrečiau, pareigos musulmonei studentei pateikti asmens fotografiją be galvos apdangalo siekiant gauti universiteto diplomą (*Karaduman v. Turkey*, Komisijos 1993 m. gegužės 3 d. nutarimas; *Araç v. Turkey* (nut.), 2006);
- pareigos asmens tapatybės fotografijose būti be galvos apdangalo, ir, konkrečiau, valstybės institucijos atsisakymo priimti fotografijas, rodančias pareiškėją sikhą su turbanu, atveju (*Mann Singh v. France* (nut.)).

104. Kiek tai susiję su antrąja sfera dėl religinės aprangos ir simbolių nešiojimo valstybės švietimo įstaigose, Teismas visuomet pabrėžė, kad valstybė turi labai plačią vertinimo laisvę šioje srityje.

Vieningas supratimas apie religijos vaidmenį visuomenėje Europoje neegzistuoja, todėl religinių įsitikinimų viešos išraiškos reikšmė ir poveikis priklauso nuo laiko ir konteksto. Todėl taisyklės šioje sferoje skirtingose šalyse yra vis kitokios ir priklauso nuo nacionalinių tradicijų ir reikalavimų, kurie kyla iš poreikio apsaugoti kitų asmenų teises ir palaikyti viešąją tvarką. Atsižvelgiant į tai, laisvė pasirinkti tokių taisyklių apimtį ir formą neišvengiamai, iki tam tikro laipsnio, turi būti palikta konkrečiai valstybei, ir tokios taisyklės priklausys nuo šalies konteksto (*Leyla Şahin v. Turkey* [DK], 2005, § 109). Bylas, kurias teismas vertino iš šio požiūrio kampo, galima suskirstyti į dvi skirtingas kategorijas pagal tai, ar pareiškėjas, reikalavęs teisės dėvėti religinius rūbus, buvo mokytojas, ar studentas (mokinys).

105. Kalbant apie mokytojus, Teismas siekė rasti pusiausvyrą tarp mokytojo teisės išreikšti savo religiją ir pagarbos valstybinio išsilavinimo neutralumui bei studentų teisėto intereso apsaugos, reikalaujančios užtikrinti tarpkonfesinę harmoniją. Nors valstybė gali teisėtai, atsižvelgdama į jų statusą, primesti viešojo sektoriaus tarnautojams pareigą vengti bet kokio puikavimosi demonstruojant jų religinius įsitikinimus viešai, viešojo sektoriaus tarnautojai yra individai, ir yra saugomi Konvencijos 9 straipsnio. Taigi Teismui tenka, atsižvelgiant į kiekvienos bylos aplinkybes, nuspręsti, ar buvo rasta tinkama pusiausvyrą tarp fundamentalių individo teisių į religijos laisvę ir teisėto demokratinės valstybės intereso užtikrinti, kad jos viešojo sektoriaus tarnyba tinkamai prisideda prie tikslų, nurodytų 9 straipsnio 2 dalyje, įgyvendinimo (*Kurtulmuş v. Turkey* (nut.), 2006). Siekiant šio tikslo reikia atsižvelgti į pačią valstybinės mokyklos mokytojo profesiją, nes mokytojas yra švietimo autoritetas bei valstybės atstovas mokinių akyse, o mokytojo nešiojami religiniai simboliai gali turėti prozelituojančią įtaką mokiniams. Be to, reikia atsižvelgti į svarbų mokinių amžiaus faktorių, nes jaunesni vaikai yra imlūs įvairiems dalykams ir jiems įtaką daryti yra lengviau, nei vyresniems mokiniams (*Dahlab v. Switzerland* (nut.), 2001).

106. Vadovaudamasis šia logika Teismas pripažįsta, kad valstybė turi plačią vertinimo laisvę ir yra paskelbęs akivaizdžiai nepagrįstomis peticijas dėl:

- draudimo valstybinės pradinės mokyklos mokytojai, atsakingai už mažų vaikų (nuo 4 iki 8 metų amžiaus) klasę, nešioti islamišką galvos apdangalą tuo metu, kai ji atlieka mokytojos pareigas. Teismas priskyrė ypatingą reikšmę faktui, kad islamiško galvos apdangalo, „galingo išorinio simbolio“, dėvimą sunku suderinti su tolerancijos, pagarbos kitiems ir, svarbiausia, lygybės ir nediskriminavimo, kurį visi mokytojai demokratinėje visuomenėje turi perduoti savo mokiniams, žinia. Teismas taip pat atmetė pareiškėjos teiginį, kad aptariama priemonė buvo diskriminacijos religijos pagrindu išraiška (Konvencijos 14 straipsnis), nes ji taip pat galėtų būti pritaikyta ir žmogui, kuris, esant panašioms aplinkybėms, dėvėtų drabužius, aiškiai identifikuojančius jį kaip kitos religijos išpažinėją (*Dahlab v. Switzerland* (nut.), 2001);
- pareiškėjai, valstybinio universiteto Turkijoje docentei, vilkėjusiai islamišką galvos apdangalą atliekant mokymo pareigas, ir taip pažeidusiai viešojo sektoriaus tarnautojų aprangos taisyklės, pritaikytų drausminių sankcijų atveju. Teismas pastebėjo, kad demokratinė valstybė turi teisę reikalauti iš valstybės tarnautojų būti lojaliais konstituciniams principams, kuriais valstybė remiasi; taigi, iš pareiškėjos, užimančios vadovaujančią poziciją universitete ir esančios valstybės atstove, prisiėmusios valstybės tarnautojos statusą laisva valia, buvo galima tikėtis prisitaikymo prie taisyklių, reikalaujančių neišreikšti savo religinių įsitikinimų viešai demonstratyviu būdu. Teismas taip pat atmetė pareiškėjos teiginį, kad aptariama priemonė buvo diskriminacijos religijos lyties pagrindu išraiška (Konvencijos 14 straipsnis), nes universiteto darbuotojams vyrams buvo taikomos analogiškos taisyklės, reikalavusios neišreikšti savo religinių įsitikinimų demonstratyviu būdu (*Kurtulmuş v. Turkey* (nut.), 2006; kitą panašų atvejį dėl mokytojos suspendavimo „imam-Hatip“ vidurinėje mokykloje galima rasti byloje *Karaduman v. Turkey* (nut.), 2007).

107. Kalbant apie *mokinius ir studentus*, Teismas nenustatė 9 straipsnio pažeidimo arba atmetė peticijas kaip akivaizdžiai nepagrįstas šiais atvejais:

- draudimo medicinos studentei Turkijos valstybiniame universitete dėvėti islamišką galvos apdangalą paskaitų metu atveju. Atsižvelgdamas į specifinę Turkijos istoriją ir savitą jos konstitucinę sistemą, Teismas pripažino šalies valdžios pastangų palaikyti sekuliarizmo principą legitimumą, nes sekuliarizmo principas, Turkijos Konstitucinio Teismo aiškinimu, yra vienas iš pagrindinių Turkijos valstybės principų. Teismas manė, kad sekuliarizmo samprata atitinka vertybes, kuriomis grindžiama Konvencija ir suderinama su įstatymo viršenybės principu, pagarba žmogaus teisėms ir demokratija. Nenustatydamas 9 straipsnio pažeidimo Teismas rėmėsi tokiais svarstymais: Turkijos konstitucinė sistema pabrėžė lyčių lygybę, vieną iš esminių Konvenciją grindžiančių principų ir vieną iš Europos Tarybos narių siekių; islamiško galvos apdangalo problemos aptarimas Turkijos kontekste nebuvo įmanomas neatsižvelgiant į potencialų šio simbolio poveikį, kai jis pateikiamas ar suvokiamas kaip privaloma religinė pareiga ir toms, kurios jo nenešioja; pasak Turkijos teismų, galvos apdangalo nešiojimas šalyje turi ir politinę reikšmę; Turkijoje veikia ekstremistiniai judėjimai, siekiantys primesti savo religinius simbolius ir visuomenės, grindžiamos religiniais priesakais, koncepciją, visai visuomenei. Šiame kontekste taisyklės, kuriomis buvo skundžiamasi, buvo priemonė, kuria buvo siekiama prieš tai paminėtų teisėtų tikslų, tokiu būdu saugant pliuralizmą universitete (*Leyla Şahin v. Turkey* [DK], 2005);
- draudimo „*İmam-Hatip*“ vidurinės mokyklos (turkiškos, valstybės finansuojamos vidurinės mokyklos) moksleiviams nešioti islamišką galvos apdangalą (išskyrus per Korano pamokas) ir draudimą ateiti į klasę mokinėms su galvos apdangalu atveju. Teismas pastebėjo, kad konkrečios Turkijos taisyklės reikalavo, jog visi vidurinės mokyklos moksleiviai dėvėtų uniformą ir mokykloje būtų neprisidengę galvų; „*İmam-Hatip*“ mokyklose būta vienos išimties – mergaitės galėjo prisidengti galvas Korano pamokų metu. Taigi, taisyklės, dėl kurių skųstasi, buvo sudarytos iš bendro pobūdžio nuostatų, taikytų visiems mokiniams nepriklausomai nuo jų religinių įsitikinimų; taisyklėmis buvo siekiama teisėto tikslo – saugoti vidurinio išsilavinimo neutralumą ir apsaugoti paauglius, kuriems antraip būtų kilusi spaudimo grėsmė (*Köse and Others v. Turkey* (nut.), 2006);
- Prancūzų valstybinės vidurinės mokyklos atsisakymo priimti mokines, nešiojančias galvos apdangalus, į fizinio lavinimo ir sporto klases ir vėliau sekusio jų pašalinimo iš mokyklos už privalomo pamokų lankymo nesilaikymą atveju. Pripažindamas, kad Prancūzijos sekuliarus modelis suderinamas su Konvenciją grindžiančiomis vertybėmis, Teismas išnagrinėjo šalies nacionalinių teismų praktiką, iš kurios buvo matyti, kad religinių simbolių nešiojimas nebuvo laikomas iš esmės nesuderinamu su sekuliarizmo mokyklose principu, tačiau tapo nesuderinamu dėl sąlygų, kuriomis jie buvo nešiojami ir galimų tokių simbolių nešiojimo pasekmių. Teismas pripažino, kad nebuvo neprotinga manyti, jog galvos apdangalo, pvz., islamiško galvos apdangalo, nešiojimas nesuderinamas su sportu dėl saugumo ir sveikatos priežasčių. Jis pabrėžė, kad pareiškėjų atžvilgiu pritaikytos drausmės procedūros visiškai atitiko pareigą suderinti visus svarbius interesus. Todėl Teismas priėjo prie išvados, kad valstybė atsakovė neperžengė savo vertinimo laisvės ribų (*Dogru v. France*, 2008; *Kervanci v. France*, 2008);
- draudimo pradinės ir vidurinės mokyklų Prancūzijoje mokiniams nešioti „ženklus ar aprangą, demonstratyviai parodančią jų religinę priklausomybę“ atveju. Draudimas buvo bendro pobūdžio, neapribotas vien fizinio lavinimo ir sporto pamokomis, o vėliau mokiniai buvo pašalinti už islamiško galvos apdangalo arba sikhų turbano ar „keski“ („mini-turbano“) dėvėjimą mokyklos patalpose. Teismas sprendė, kad siekis apsaugoti konstitucinį sekuliarizmo principą suderintas su vertybėmis, kuriomis grindžiama Konvencija, buvo užtektinas pagrindas skundžiamos priemonės pateisinimui. Be to, Teismas sprendė, kad vyriausiojo mokytojo sprendimas atsisakyti leisti mokinėms musulmonėms nešioti galvos apdangalus bei pašalinti jas iš klasės joms nepaklusus, sprendimas atsisakyti leisti pakeisti juos kepure ar bandana, neturinčia religinių konotacijų, arba atsisakymas leisti sikhų tikėjimo mokiniams pakeisti turbanus į „keski“, nepažeidė Konvencijos 9 straipsnio, nes tie

sprendimai buvo padaryti valstybės vertinimo laisvės ribose (*Gamaleddyn v. France* (nut.), 2009; *Aktas v. France* (nut.), 2009; *Ranjit Singh v. France* (nut.), 2009; *Jasvir Singh v. France* (nut.), 2009).

108. Trečioji sfera susijusi su religinės aprangos ir simbolių nešiojimu kitose nei mokyklos viešosiose institucijose (ministerijose, teismuose, savivaldos įstaigose, viešose ligoninėse ir kt.). Vėlgi, šioje sferoje Teismo nagrinėtas bylas galima suskirstyti į dvi kategorijas pagal tai, ar buvo kalbama apie pareigūnų, ar viešųjų paslaugų vartotojų teises.

109. Visų pirma, kalbant apie viešųjų paslaugų vartotojus, terminą „vartotojas“ reikia suprasti plačiausia prasme, kaip bet kokį individą, kuris turi reikalą su viešosiomis paslaugomis kaip privatus asmuo (tiek savanoriškai, tiek ir prievarta ar verčiamas aplinkybių). Skirtingai nei valstybės tarnautojai, vartotojai nėra valstybės atstovai, teikiantys viešąsias paslaugas, ir todėl jų nesaisto diskretiškumo viešai išreiškiant savo religinius įsitikinimus pareiga (*Ebrahimian v. France*, 2015, § 64; *Lachiri v. Belgium*, 2018, § 44). Taigi paprastai vartotojai yra laisvi išreikšti savo religinius įsitikinimus viešosios paskirties pastatuose arba bendraudami su viešosios valdžios atstovais.

110. Tuo pačiu pažymėtina, kad ta laisvė nėra absoliuti. Pavyzdžiui, nors *teismas* gali būti „viešosios erdvės“ dalis, ir tuo skirtis nuo darbo vietos, jis negali būti laikomas tokia pat vieša vieta kaip gatvė, kelias ar aikštė. Teismas yra „vieša“ įstaiga, kurioje pagarba neutralumui religinių įsitikinimų atžvilgiu gali būti svarbesnė už laisvę išreikšti savo religiją (*Lachiri v. Belgium*, 2018, § 45). Todėl Teismas yra pripažinęs – nors tik bendru ir teoriniu būdu – kad kai kuriais atvejais teismas gali nurodyti liudytojui nusiimti religinius simbolius teismo salėje (*Hamidović v. Bosnia and Herzegovina*, 2017, § 41). Tačiau jis nustatė Konvencijos 9 straipsnio pažeidimą byloje, kurioje vyras bosnis, grupės, išpažįstančios vahabistinę/salafistinę islamo kryptį, narys, buvo nubaustas už atsisakymą nusiimti šlikę kai jis liudijo terorizmo byloje. Teismas sprendė, kad valstybė atsakovė peržengė turimos plačios vertinimo laisvės ribas dėl šių priežasčių: pareiškėjas buvo individas, o ne viešasis pareigūnas; jis privalėjo liudyti, nes už atsisakymą tai daryti jam grėsė sankcijos; jo atsisakymas nusiimti šlikę buvo aiškiai įkvėptas jo nuoširdaus religinio įsitikinimo, kad jis privalo visuomet dėvėti šlikę; jis neturėjo jokio slapto ketinimo trikdyti teismo darbą ar iš jo šaipytis; ir galiausiai, skirtingai nei kaltinamieji byloje, kurie taip pat buvo salafitai, pareiškėjas byloje pasirodė teisme nustatytu metu ir atsistojo kaip buvo paprašyta, tuo parodydamas, kad jis gerbia valstybės įstatymus ir teismus (*Hamidović v. Bosnia and Herzegovina*, 2017). Teismas taip pat nustatė 9 straipsnio pažeidimą panašiu atveju, kai musulmonė moteris, kuri byloje dalyvavo civiliniu aspektu, buvo išvyta iš teismo salės dėl to, kad atsisakė nusiimti galvos apdangalą. Kaip ir ankstesniu atveju, Teismas sprendė, kad pareiškėja jokių būdu nesielgė nepagarbiai ir nekėlė grėsmės įprastam procesui teisme (*Lachiri v. Belgium*, 2018).

111. Viešųjų paslaugų vartotojų teisės išreikšti savo religiją taip pat, abstrakčiai kalbant, gali būti apribotos viešosiose ligoninėse. Nors pacientai ir kiti vartotojai gali laisvai išreikšti savo religinius įsitikinimus, jų taip pat gali būti prašoma prisidėti įgyvendinant sekuliarumo principus susilaikant nuo prozelitavimo ir gerbiant ligoninės paslaugų organizavimo principus, konkrečiau – sveikatos ir saugumo reikalavimus. Kitais žodžiais tariant, konkrečios valstybės taisyklės gali labiau pabrėžti kitų teises, vienodą elgesį su visais pacientais ir tinkamą paslaugos funkcionavimą nei religinių įsitikinimų raišką (*Ebrahimian v. France*, 2015, § 71).

112. Padėtis, kurioje yra *pareigūnai* (valstybės tarnautojai ar pagal sutartį dirbantys darbuotojai) viešųjų paslaugų sferoje yra visiškai kitokia. Valstybės gali, remdamosi valstybės sekuliarumo ir neutralumo principais, pateisinti apribojimus valstybės tarnautojų darbo vietoje nešiojamiems religiniams simboliams. Teismas pripažino „teisėtu tikslu“ valstybės siekį užtikrinti griežtą religinį neutralumą siekiant apsaugoti viešųjų paslaugų vartotojų teises ir interesus ten, kur jie yra pažeidžiamoje situacijoje. Konkrečioje byloje buvo aptariamas valstybės siekis užtikrinti pagarbą visų pacientų religiniams įsitikinimams ir dvasinėms orientacijoms, pacientų, kurie buvo viešųjų paslaugų vartotojai ir pareigūnams pritaikyto neutralumo reikalavimo naudos gavėjai. Tokiu būdu valstybė užtikrino, kad su tais paslaugų gavėjais buvo elgiamasi vienodai, be religija pagrįsto skirtumo. Taigi

draudimas pareiškėjai išreikšti savo religinius įsitikinimus vykdant savo pareigas buvo skirtas apsaugoti „kitų asmenų teisėms ir laisvėms“ Konvencijos 9 straipsnio 2 dalies prasme (*Ebrahimian v. France*, 2015, § 53). Taip pat buvo pažymėta, kad tais atvejais, kai valstybės konstitucinė sistema jos santykius su skirtingomis religinėmis konfesijomis reguliuoja remiantis sekuliarumo-neutralumo principu, faktas, kad šalies teismai suteikia didesnę svorį šiam principui ir valstybės interesams nei pareigūno interesui nebūti apribotam jo ar jos religinių įsitikinimų išraiškos srityje nereiškia, kad kyla problema Konvencijos prasme (*ibid.*, § 67).

113. Šie svarstymai ypač pritaikomi viešosios ligoninės kontekste, ypač tais atvejais, kai ligoninės darbuotojai turi tiesioginių kontaktų su pacientais. Yra teisėta reikalauti, kad jie susilaikytų nuo savo religinių įsitikinimų raiškos tuo metu, kai jie vykdo savo pareigas, nes tokiu būdu užtikrinamas vienodas elgesys su pacientais. Žiūrint iš šios perspektyvos viešosios ligoninės paslaugų neutralumas gali būti suprantamas kaip susijęs su darbuotojų nuostatomis, tad pacientams neturi kilti jokių abejonių dėl juos gydančiųjų nešališkumo (*Ebrahimian v. France*, 2015, § 64).

114. Remdamasis šiais principais Teismas nenustatė 9 straipsnio pažeidimo byloje, kurioje buvo svarstomas atsisakymas pratęsti kontraktą su musulmone moterimi, dirbusia socialine darbuotoja Prancūzijos viešosios ligoninės psichiatrijos departamente, nes darbuotoja atsisakė, net ir gavusi perspėjimą, nusiimti darbo vietoje islamiškąjį šydą. Teismas pastebėjo, kad priemonė, dėl kurios buvo pateikta peticija, buvo paremta būtinybe konkrečiai išreikšti pareiškėjos neutralumo pareigą ligoninėje siekiant užtikrinti pagarbą pacientų, su kuriais ji bendravo, religiniams įsitikinimams ir užtikrinti juos, kad jiems būnant viešosios paslaugos vartotojais su jais iš valstybės pusės bus elgiamasi vienodai, nepriklausomai nuo jų religinių įsitikinimų. Teismas taip pat šiame kontekste pažymėjo, kad Prancūzijos sekuliarizmo viešųjų paslaugų srityje modelio vertinimas nėra jo prerogatyva, ir kad institucijos negebėjimas skundžiamo neutralumo reikalavimo adaptuoti pareiškėjai nebuvo savaime problemiškas. Teismas nustatė, kad skundžiamas apribojimas buvo proporcingas, visų pirma pastebėdamas, kad ligoninės vadovai atsargiai išnagrinėjo pareiškėjos atsisakymą vykdyti nurodymą nusiimti šydą, ir kad įvertino savo atsaką į pakartotinius prieštaravimus iš pareiškėjos pusės dėl būtinybės prisitaikyti prie neutralumo principo. Antra, Teismas pastebėjo, kad pareiškėja turėjo galimybę ginčyti sankciją prieš šalies teismus ir aktyviai naudotis savo teise į religijos laisvę (*Ebrahimian v. France*, 2015).

115. Galiausiai aptarsime paskutinį kontekstą - *darbo vietą*. Teismas sprendė, kad ligoninės turi plačią vertinimo laisvę nustatydamos taisykles dėl aprangos siekdamas apsaugoti savo pacientų ir darbuotojų saugumą ir sveikatą (*Eweida and Others v. the United Kingdom*, 2013, § 99; *Ebrahimian v. France*, 2015). Pažymėtina, kad, nors antroji pareiškėja *Eweida* byloje buvo įdarbinta viešojoje ligoninėje, Teismo argumentai atrodo pritaikomi bet kokioje ligoninėje, nepriklausomai nuo jos statuso. Toje byloje Teismas nenustatė 9 straipsnio pažeidimo atveju, kai slaugė, dirbanti geriatrinėje palatoje, buvo perkelta dėl to, kad atsisakė nusiimti kryžių, kurį nešiojo kartu su grandinėle ant kaklo, ir nešioti jį kaip sagę ar paslėpti po drabužių aukšta apykakle. Šalies teisme pareiškėjos viršininkai paaiškino, kad būta rizikos, kad sutrikęs pacientas čiups ir patrauks grandinėle, tokiu būdu sužeisdamas save ir pareiškėją, arba, kad kabantis kryžius galėtų švytuodamas patekti į atvirą žaizdą (*Eweida and Others v. the United Kingdom*, 2013, §§ 98-100).

116. Už ligoninės ribų komercinė įmonė gali teisėtai nustatyti aprangos kodą savo darbuotojams siekdama tam tikro komercinio įvaizdžio; tokio kodo įgyvendinimas kartais gali riboti galimybes nešioti religinius simbolius (*Eweida and Others v. the United Kingdom*, 2013, § 94). Tačiau šie interesai, kad ir teisėti, nėra absoliutūs ir visuomet turi būti lyginami su individo teise išreikšti jo ar jos religiją. Todėl Teismas nustatė 9 straipsnio pažeidimą byloje, kurioje privati kompanija suspendavo darbuotoją už tai, kad ji atsisakė paslėpti nešiojamą krikščionišką kryžių, kai tuo tarpu kai kurie kitų religijų simboliai (turbanas arba hidžabas) buvo leidžiami (*Eweida and Others v. the United Kingdom*, 2013, §§ 94-95).

5. Religijos laisvė, šeima ir vaikų auklėjimas

117. Konvencijos 9 straipsniu nesiekta reguliuoti santuokos bet kokia religine prasme, tad kiekvienai atskirai religijai tenka spręsti klausimus dėl religinės santuokos modalumo. Pavyzdžiui, kiekviena religija gali spręsti, ar, ir kokia apimtimi, ji leidžia tos pačios lyties santuokas (*Parry v. the United Kingdom* (nut.), 2006). Pavyzdžiui, Komisija atsisakė taikyti 9 straipsnio apsaugą vyrui, nuteistam kalėti už seksualinius santykius su šešiolikos metų (sutikimo amžiaus) neturinčia mergina, nors jis buvo susituokęs su ja pagal islamo teisę; Komisija taip pat priėjo prie išvados, kad nebuvo ir galimo Konvencijos 12 straipsnio (teisė į santuoką) pažeidimo (*Khan v. the United Kingdom*, Komisijos 1986 m. liepos 7 d. nutarimas). Komisija taip pat atmetė peticiją vyro, kuris atsisakė sudaryti santuoką su savo partnere pagal civilinę teisę, tuo pačiu reikalaujamas, kad valstybė pripažintų jų sąjungą, kuri, pasak jo, buvo oficialiai sudaryta skaitant pastraipą iš Senojo Testamento prieš jų pirmuosius lytinius santykius, kaip teisine prasme galiojančią santuoką (*X. v. Germany*, Komisijos 1974 m. gruodžio 18 d. nutarimas).

118. Konvencijos 9 straipsnis neužtikrina teisės į skyrybas (*Johnston and Others v. Ireland*, 1986, § 63). Komisija taip pat paskelbė nepriimtina peticiją, pateiktą pagal 9 straipsnį praktikuojančio žydo, kuris pralaimėjo bylą civiliniame teisme ir buvo įpareigotas sumokėti savo buvusiai žmonai kompensaciją už tai, kad, po jų civilinių skyrybų, atsisakė duoti jai *get* (atsisakymo raštą), kuris būtų leidęs jai susituokti rengiant religinę ceremoniją. Šioje byloje pareiškėjas paaiškino, kad tokiu būdu jis siekė išsaugoti galimybę susituokti su ja iš naujo, nes jis priklausė *Cohen* grupei ir kad Mozės įstatymai draudė jam vesti išsiskyrusią žmoną, – net ir savo buvusią žmoną. Komisija pastebėjo, kad atsisakymas perduoti *get* nebuvo „religijos išraiška“ 9 straipsnio prasme, ypač atsižvelgiant į tai, kad pareiškėjas, kuris buvo svarstomas Rabinų tribunolo dėl šio atsisakymo, pats prieštaravo tiems religiniams nuostatomis, kuriais bandė prisidengti (*D. v. France*, Komisijos 1983 m. gruodžio 6 d. nutarimas);

119. Yra puikiai žinoma, kad religinis gyvenimo būdas skatina sekėjus laikytis religinių taisyklių ir pasišvęsti religiniam darbui, kuris gali užimti reikšmingą tikinčiojo gyvenimo dalį ir kartais įgauti tokias kraštutines priemones, kaip *vienuolinis gyvenimas*, kuris yra dažna praktika įvairiose krikščionių konfesijose ir taip pat, kiek mažesne apimtimi, budizme ir hinduizme. Tol, kol tokio gyvenimo būdo prisiėmimas yra laisvo ir nepriklausomo suaugusio žmogaus apsisprendimo rezultatas, jis yra pilnai saugomas Konvencijos 9 straipsnio, net jei jis gali sukelti konfliktą su šeimos nariais, kurie nepitaria tokiam pasirinkimui (*Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*, 2010, § 111).

120. Tėvų įgyvendinamas vaikų ugdymas pagal savo religinius ar filosofinius įsitikinimus gali būti laikomas būdu „išpažinti savo religiją ar tikėjimą, ... mokant tikėjimo, jį praktikuojant ar jo laikantis“ (*Abdi Ibrahim v. Norway* [DK], § 140, 2021). Be to, Konvencijos Pirmojo Protokolo 2 straipsnis įpareigoja valstybes gerbti tėvų teisę užtikrinti ugdymą ir mokymą pagal savo religinius ir filosofinius įsitikinimus. Kol nėra piktnaudžiavimo, smurto ar neteisėtos prievartos požymių, sprendimus dėl to, ar vaikui suteikti religinį ar nereliginį išsilavinimą, ar įtraukti jį į sporto, mokslo, meno ar muzikos užsiėmimus, ar suteikti nestruktūruotą laisvalaikį, ar griežtą dienotvarkę, ar bendrauti su bendraminčiais, turi priimti tik vaiko tėvai arba priklausomai nuo konkretaus atvejo, – asmenys, kuriems tenka vaiko globa. Tokie sprendimai priklauso privataus ir šeimos gyvenimo sričiai, kuri saugoma nuo nepagrįsto valstybės kišimosi. Iš tiesų nėra vieno normatyvinio auklėjimo stiliaus ar bendros ir universalios išvados klausimu, kokie yra konkretūs darnaus vystymosi elementai. Vadinasi, bet kokie nacionalinių institucijų ir tėvų nesutarimų šiuo klausimu sprendimai turėtų būti paremti mokslinio, teisinio ar socialinio konsensuso įrodymais, įvertinant konkrečius ir individualius atvejus; institucijos negali paprasčiausiai remtis bendromis prielaidomis ar priimti sprendimus neišklausę pačių vaikų (*Taganrog LRO and Others v. Russia*, 2022, §§ 174-175).

121. Akivaizdu, kad vaikui gyvenant su savo biologiniu tėvu ar motina pastarasis gali naudotis 9 straipsnio teisėmis kasdieniame gyvenime įgyvendindamas savo 8 straipsnio teises. Tam tikru mastu jis ar ji taip pat gali toliau tai daryti, kai vaikas buvo priverstinai paimtas valstybės globai, pavyzdžiui, per tėvų pareigų prisiėmimo būdą arba bendravimo teises, kuriomis siekiama palengvinti ryšio

atkūrimą. Priverstinis vaiko paėmimas globoti neišvengiamai lemia ir biologinio tėvo ar motinos laisvės reikšti savo religinius ar kitus filosofinius įsitikinimus auklėjant vaiką apribojimą (*Abdi Ibrahim v. Norway* [DK], § 140, 2021). Todėl, remdamasi Pirmojo Protokolo 2 straipsniu Komisija nusprendė, kad tėvų teisė užtikrinti vaikų mokymąsi pagal savo religinius ir filosofinius įsitikinimus yra vienas iš tėvų valdžios atributų, tad šia teise negali naudotis vienas iš tėvų, kuriam teisė į vaiką buvo atimta teismo sprendimu (*X. v. Sweden*, Komisijos 1977 m. gruodžio 12 d. nutarimas).

122. Remdamasi šiais principais Komisija paskelbė nepriimtiniomis:

- peticiją Lenkijos piliečio, gyvenančio Vokietijoje, kurio buvusi žmona gyveno Švedijoje su jų nepilnamečiu sūnumi. Švedijos teismai atsisakė suteikti jam teisę lankyti sūnų, ir jis taip pat skundėsi, kad vaikas buvo ugdomas kaip liuteronas, kas prieštaravo Romos katalikų bažnyčios, kurioje jis buvo pakrikštytas, mokymui; jo žmona negerbė iškilmingo pažado, išsakyto santuokos sudarymo metu, auginti vaiką kaip Romos kataliką, kaip to reikalavo Romos katalikų bažnyčios kanonų teisė. Komisija atmetė skundą nurodydama jo nesuderinamumą su Konvencijos *ratione personae*, nes veiksmai, kuriais skūstasi, buvo pareiškėjo buvusios žmonos, turinčios išskirtines vaiko globos teises bei teisę ir pareigą rūpintis jo išsilavinimu, veiksmai, o ne valstybės atsakovės veiksmai (*X. v. Sweden*, Komisijos 1957 m. gruodžio 20 d. nutarimas; žr. taip pat to paties pareiškėjo pateiktas peticijas (*X. v. Sweden*, Komisijos 1959 m. birželio 30 d. nutarimas, ir *X. v. Sweden*, Komisijos 1961 m. balandžio 10 d. nutarimas) kurios taip pat buvo atmestos, nes iš esmės nesiskyrė nuo pirmosios peticijos);
- peticiją, pateiktą politinio pabėgėlio iš sovietinės Centrinės Azijos, kuris skundėsi, kad jo sūnėnas ir dukterėčia buvo atitolinti nuo savojo musulmonų tikėjimo, nes buvo auginami Romos katalikų institucijoje. Palikdama nuošalyje klausimą, ar pareiškėjas gali veikti vaikų vardu ar laikyti save netiesiogine tariamo pažeidimo „auka“, Komisija pažymėjo, kad nėra religijos laisvės pažeidimo, ypač atsižvelgiant į tai, kad teismo sprendimo priėmimo metu dukterėčiai ir sūnėnui buvo, atitinkamai, dvidešimt ir dvidešimt vieneri metai (*X. v. Germany*, Komisijos 1968 m. liepos 19 d. nutarimas);
- peticiją, pateiktą tėvų žydų dėl Švedijos socialinės rūpybos institucijų sprendimo perduoti jų nepilnametes dukteris protestantų o ne žydų šeimos globai, kas, jų teigimu, pažeidė jų teisę auklėti vaikus pagal savo pačių religinius įsitikinimus. Remdamasi Konvencijos 9 straipsniu, skaitomu kartu su Pirmojo Protokolo 2 straipsniu, Komisija atkreipė dėmesį į faktą, kad valdžios institucijos įdėjo nemažai pastangų aktyviai ieškodamos žydų globėjų šeimos su vietinio rabino pagalba, kartu informuodamos tėvus apie savo veiksmus ir kviesdamos išsakyti jų nuomonę, tačiau valdžios institucijoms tame regione rasti žydų globėjų šeimos nepavyko (*Tennenbaum v. Sweden*, Komisijos 1993 m. gegužės 3 d. nutarimas);
- peticiją, pateiktą išsiskyrusio musulmono, nuteisto įkalinimo bausme už atsisakymą mokėti alimentus dėl nepilnametės dukros tuo pagrindu, kad jis pakeitė religiją, jos motinai ją pakrikštijus Romos katalikų bažnyčioje. Pasak pareiškėjo, vaikas, kuris paliko musulmonų tikėjimą, turi būti laikomas „neegzistuojančiu“ (net ir tuo atveju, jei jis tai padarė veikiamas motinos), todėl reikalavimas vaiko tėvui mokėti alimentus būtų priešingas religijos laisvei. Komisija nustatė, kad pareiškėjo religijos laisvė nebuvo pažeista, nes pareiga mokėti alimentus už vaiką, kurio globa buvo patikėta kitam tėvui, buvo bendrai taikoma norma ir neturėjo jokių tiesioginių sąsajų *per se* su religijos ar sąžinės sfera (*Karakuzey v. Germany*, Komisijos 1996 m. spalio 16 d. nutarimas).

123. Tuo pačiu klausimu pasisakė ir Teismas:

- paskelbdamas nepriimtina peticiją, pateiktą pagal 8 straipsnį (teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą) ir keletą kitų Konvencijos straipsnių, kurią pateikė grupė tėvų, kurių suaugę vaikai įstojo į Makedonijos ortodoksų bažnyčios vienuolyną. Pareiškėjai skundėsi, kad įkurdama vienuolyną ir priimdama jų vaikus bažnyčia pažeidė jų teises, įskaitant teises

išlaikyti ryšius su savo vaikais, sulaukti jų pagalbos senatvėje, bei turėti anūkų, tad valstybė turėjusi imtis veiksmų prieš bažnyčią siekdama tas teises apsaugoti. Teismas pažymėjo, kad vaikai laisvai pasirinko savo gyvenimo būdą, kad kontaktai, pagarba ir abipusis prisirišimas tarp tėvų ir jų suaugusių vaikų yra griežtai privačios sferos reikalai ir kad iš jų negali kilti jokios pozityvios pareigos valstybei, ir galiausiai, kad Konvencija negarantuoja teisės tapti seneliais (*Šijakova and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia* (nut., 2003));

- paskelbdamas akivaizdžiai nepagrįstu ir todėl nepriimtiniu skundą motinos, kuri buvo raeliečių judėjimo narė ir buvo išsiskyrusi, bet gavusi bendrą globos teisę, dėl teismo sprendimo uždrausti jai suvesti savo vaikus su raeliečiais (neskaitant jos pačios ir jos naujo partnerio) ir vesti juos į raeliečių susirinkimus. Teismas sprendė, kad toks apribojimas, kuris buvo nustatytas įstatymo ir kuriuo buvo siekiama teisėtų tikslų (vaikų ir jų tėvo teisių apsaugos) buvo taip pat ir „būtinai demokratinėje visuomenėje“. Pareiškėja galėjo ir toliau praktikuoti savo religiją asmeniškai be jokių apribojimų, ir net galėjo tai daryti vaikams matant, su sąlyga, kad jie nebus supažindinami su kitais raeliečių judėjimo nariais. Teismas taip pat pabrėžė svarbiausią tikslą atsižvelgti į geriausių vaikų interesus, įskaitant tėvų edukacines preferencijas ir bandymą rasti patenkinamą pusiausvyrą tarp tėvų individualių nuostatų, vengiant vertybinio vertinimo ir, kur tai būtina, nustatant minimalias taisykles dėl asmeninės religinės praktikos. Panašiais vertinimais remdamasis Teismas nenustatė buvus diskriminacijos, draudžiamos 14 straipsnio (*F.L. v. France* (nut.), 2005);
- nustatydamas 9 straipsnio pažeidimą Teismas paskelbė laiką neįtikinamu argumentą, kurį naudojo Rusijos teismai, siekdami likviduoti vietinį Jehovos liudytojų skyrių ir uždrausti jų veiklą, ir tuo tikslu siekdami parodyti, kad religinė bendruomenė naudojo „psichologinį spaudimą“ siekdama atskirti pasekėjus nuo jų šeimų ir pastarąsias sunaikinti. Teismas sprendė, kad, visų pirma, Jehovos liudytojų sprendimas visiškai atsiduoti religiniam gyvenimui buvo prisiimtas laisvai, be prievartos, labai panašiai, kaip tai daroma didžiosiose pasaulio „tradicinėse“ religijose. Antra, Teismas sprendė, kad vyriausybės atsakovės pateikti statistiniai duomenys buvo nepatikimi, nes apėmė tik šešis atvejus ginčų Jehovos liudytojų šeimose. Pasak Teismo, teisinga prieiga būtų palyginti šeimų iširimo dažnumą tarp netikinčiųjų, tarp pagrindinės šalies religijos sekėjų ir tarp Jehovos liudytojų (*Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*, 2010, §§ 109-104);
- paskelbdamas nepriimtina dėl *ratione materiae* nesuderinamumo skundą tėvo, kuris prieštaravo savo nepilnametės dukters (kurios globa buvo patikėta motinai) krikštui ir Romos katalikų katekizmo klasei ir kuris pateikė skundą dėl Ispanijos teismų atsisakymo nustatyti, kad bet kokie sprendimai dėl jo dukros religinio lavinimo turi būti atidėti iki ji taps pilnamete, ir kad iki to laiko jam turi būti suteikta visa atsakomybė už dukros lavinimą šiuo požiūriu. Teismai buvo nustatę, kad motina, kuriai buvo suteiktos globos teisės, tiesiog prisitaikė prie mergaitės norų, tokiu būdu geriausiai užtikrindama pastarosios geriausių interesus (*Rupprecht v. Spain* (nut.), 2013; panaši byla buvo sprendžiama ir pagal Pirmojo Protokolo 2 straipsnį, žr. *X. v. the Netherlands*, Komisijos 1968 m. vasario 6 d. nutarimas).

124. Kiek tai susiję su mokyklos lankymu, 9 straipsnis saugo asmenis nuo religinės indoktrinacijos iš valstybės pusės (*Angeleni v. Sweden*, Komisijos 1968 m. gruodžio 3 d. nutarimas; *C.J., J.J. and E.J. v. Poland*, Komisijos 1996 m. sausio 16 d. nutarimas). Šis principas taikomas lanksčiai, ir valstybės turi reikšmingą vertinimo laisvę aspektuose, susijusiuose su santykiu tarp valstybės ir religijų bei reikšmės, kuri suteikiama religijai visuomenėje, ypač kur problemos kyla mokymo ir valstybės teikiamo išsilavinimo sferoje. Nors valstybės turi užtikrinti, kad informacija ar žinios, dėstomos pagal mokyklos programą, yra perteikiamos objektyviai, kritiškai ir pliuralizmo principą atitinkančiu būdu, bei vengti bet kokio siekio indoktrinuoti, jos yra tuo pačiu laisvos mokyklos programą sudaryti pagal savo poreikius ir tradicijas (*Osmanoğlu and Kocabaş v. Switzerland*, 2017, § 95). Teismas nustato labai aukštą apsaugos laipsnį tėvų teisei auklėti savo mažus vaikus; taigi Teismas turi atlikti išsamų, detalių kiekvieno atskiro atvejo patikrinimą ir įsitikinti, kad tėvų teisės į vaikų ugdymą buvo gerbiamos. Be to,

9 straipsnis nesuteikia konkrečios religijos išpažinėjams teisės uždrausti mokytis valstybinėje mokykloje, kur galėtų būti mokoma priešingai jų idėjoms, arba leisti tai daryti, 9 straipsnis draudžia valstybei indoktrinuoti vaikus tokio mokymo būdu (*A.R. et L.R. v. Switzerland* (nut.), 2017, §§ 40 ir 49). Tačiau, nors būtent tėvai yra visų pirma atsakingi už vaikų mokymą, jie, remdamiesi Konvencija, negali reikalauti iš valstybės mokyti jų vaikus tam tikru būdu ar tam tikru būdu organizuoti pamokas (*Osmanoğlu et Kocabaş v. Switzerland*, 2017, § 95).

125. Nagrinėdamas bylą, susijusią su religine ceremonija valstybinėje mokykloje, Teismas nenustatė 9 straipsnio pažeidimo dėl septynerių metų mokinio, dalyvavimo trumpoje religinėje ceremonijoje – rusų stačiatikių atliktoje palaiminimo apeigoje mokslo metų pradžioje, nors jo tėvai, priklausantys kitai religinei konfesijai, nebuvo iš anksto informuoti apie renginį. Teismas pažymėjo, kad tai buvo pavienis incidentas, neturėjęs prozelitavimo tikslo, kad vaikas buvo tik pasyvus ceremonijos stebėtojas, kad jis nebuvo verčiamas atlikti jokių ritualų (pavyzdžiui, daryti kryžiaus ženklą ar bučiuoti krucifiksą), ir kad nacionalinės valdžios institucijos nedelsdamos reagavo į tėvų skundus, skirdamos drausminę nuobaudą mokyklos direktorei ir imdamosi veiksmų, kad tokio pobūdžio incidentas nepasikartotų (*Perovy v. Russia*, 2020, §§ 70-77).

126. Kai kuriais atvejais *privalomas mokyklos lankymas* gali kirstis su šeimos religiniais įsitikinimais. Pavyzdžiui, Konvencijos organai atmetė:

- peticiją dėl Švedijos nacionalinės mokyklų valdybos atsisakymo atleisti pareiškėją, valstybinės mokyklos moksleivę, kuri teigė esanti ateistė, nuo religinių žinių pamokų; ji teigė, kad šio dalyko mokymuisi jai būtų tekę priimti krikščionišką mąstymo būdą. Pareiškėja taip pat teigė buvusi diskriminuojama, ką draudžia 14 straipsnis, nes tuo metu galiojęs teisinis reguliavimas Švedijoje sudarė galimybes atleisti mokinius nuo religinių žinių pamokų jei jie priklausė „religinei bendruomenei“, kurioje gaudavo tokį išsilavinimą, tačiau tai ateistams nebuvo taikoma. Komisija atkreipė dėmesį, kad mergaitė jau buvo didele dalimi atleista nuo tų pamokų, tai yra, nuo jose buvusių garbinimo (himnų giedojimo ir pan.) elementų. Dėl likusios skundo dalies Komisija sutiko su Švedijos vyriausybe, kad buvo mokoma apie *religijas*, o ne apie *vieną konkrečią religiją* – net jei daugiausiai dėmesio buvo skiriama krikščionybei. Taigi pareiškėjai nebuvo taikoma religinė indoktrinacija, ji nebuvo verčiama dalyvauti kokioje nors garbinimo veikloje (*Angeleni v. Sweden*, Komisijos 1986 m. gruodžio 3 d. nutarimas; kita vertus, žr. *Folgerø and Others v. Norway* [DK], 2007);
- peticiją tėvų, kurie teigė buvę diskriminuojami, nes pagal Liuksemburgo teisę vienintelė teisėta mokinio atleidimo nuo religinio ir dorovinio ar dorovinio ir socialinio lavinimo pamokų priežastis buvo [kitokių] religinių įsitikinimų turėjimas, tuo tarpu jie norėjo, kad jų vaikai būtų atleisti dėl filosofinių įsitikinimų. Komisija sprendė, kad, nesant jokių nusiskundimų dėl religinės ar kitokios indoktrinacijos, vaikams nustatoma pareiga lankyti dorovinio ir socialinio lavinimo pamokas neprilygo sąžinės laisvės suvaržymui. Šioje byloje kitaip su vaiku buvo elgiamasi siekiant teisėto tikslo (mažinti mokinių pravaikštų skaičių siekiant suteikti visiems jauniems žmonėms dorovinį ugdymą) ir ribojimas buvo proporcingas tam tikslui, nes konkretus teisinis reguliavimas nurodė, kad tos pamokos turėjo apimti žmogaus teises ir būti organizuojamos tokiu būdu, kad nuomonių įvairovė būtų užtikrinama (*Bernard and Others v. Luxembourg*, Komisijos 1993 m. rugsėjo 8 d. nutarimas);
- peticiją, kurią pateikė septintosios dienos adventistų pora, pateikusi skundą dėl Liuksemburgo savivaldos institucijos atsisakymo atleisti jų sūnų nuo privalomo mokyklos lankymo šeštadieniais, nes ta diena toje religinėje bendruomenėje yra skiriama išskirtinai poilsiui. Teismas nusprendė, kad konkretus apribojimas buvo pateisinamas, nes reikėjo užtikrinti vaiko teisę į mokslą, kuriai turėjo būti teikiama pirmenybė tėvų religinių įsitikinimų atžvilgiu, bei pastebėjo, kad taikant taisykles buvo laikomasi protingos pusiausvyros (*Martins Casimiro and Cerveira Ferreira v. Luxembourg* (nut.), 1999).

127. Teismas taip pat atmetė tėvų skundus pagal 9 straipsnį tokiais atvejais:

- tėvų turko ir švedo, išpažįstančių musulmonų religiją, atsisakymo leisti dukroms (kurios dar nebuvo pasiekusios brendimo amžiaus) lankyti privalomas mišrias plaukimo pamokas, kurios sudarė mokyklos programos dalį, bei kompetentingų institucijų atsisakymo sudaryti jiems išimtį. Teismas sutiko, kad byla buvo susijusi su tėvų teisės į religijos laisvę ribojimu. Tačiau tas ribojimas turėjo teisėtą tikslą – apsaugoti svetimšalius moksleivius nuo bet kokių socialinio atskyrimo formų. Vertindamas šio ribojimo proporcingumą Teismas pabrėžė ypatingą mokyklos vaidmenį socialinio integravimosi procese, kas ypač svarbu vaikams užsieniečiams, nurodydamas, kad, visų pirma, vaikų interesas turėti pilną mokyklos patirtį, skatinančią jų socialinę integraciją pagal vietos tradicijas ir moralę, turėjo pirmenybę prieš jų tėvų norą, kad dukros būtų atleistos nuo mišrių plaukimo pamokų, ir, antra, kad vaikų interesas lankant plaukimo pamokas apėmė ne tik galimybę išmokti plaukti, bet ir būtinybę dalyvauti toje veikloje kartu su visais kitais vaikais. Be to, valdžios institucijos suteikė pareiškėjams labai lanksčias galimybes siekdamas sumažinti jų teisių ribojimo apimtį, be kita ko leisdamas jų dukroms dėvėti burkini. Taigi šalies valdžios institucijos veikė savo vertinimo laisvės ribose (*Osmanoğlu et Kocabaş v. Switzerland*, 2017);
- mamos prašymo Šveicarijos valstybinei mokyklai atleisti jos dukrą, kuriai tuo metu buvo septyneri metai, nuo lytinio švietimo pamokų, atmetimo atveju. Viena vertus, mama neparėmė savo skundo paaiškinimu, kokioms pagrindinėms moralinėms ir etinėms vertybėms turėtų įtakos jos dukros dalyvavimas lytinio švietimo pamokose. Kita vertus, lytinis švietimas darželio ir pirmųjų klasių kontekste buvo papildomo, o ne sisteminio pobūdžio, tose pamokose mokytojai apsiribodavo atsakymais į vaikų klausimus ir reagavimu į jų veiksmus (*A.R. et L.R. v. Switzerland* (nut.), 2017).

6. Pamokslavimas ir prozelitavimas

128. Laisvė išreikšti savo religiją apima taip pat ir *laisvę įtikinti bei atversti kitus žmones*, pavyzdžiui per „mokymą“; jei tokios laisvės nebūtų, „laisvė keisti savo religiją ar tikėjimą“, įtvirtinta Konvencijos 9 straipsnyje, greičiausiai liktų negyva raide (*Kokkinakis v. Greece*, 1993, § 31; *Nasirov and Others v. Azerbaijan*, 2020, § 60). Kita vertus, 9 straipsnis nesaugo netinkamo prozelitavimo, pavyzdžiui, materialinių ar socialinių gėrybių siūlymo ar netinkamo spaudimo siekiant gauti naujų narių bažnyčiai taikymo (*Larissis and Others v. Greece*, 1998, § 45). Tačiau nacionalinės valdžios institucijos negali savo sprendimų grįsti prielaida, kad veiksmai, kuriuos motyvuoja ar įkvepia kita nei šalyje vyraujanti religija ar tikėjimas, būtinai prilygsta netinkamam prozelitizmui ar „sielų medžioklei“ (*Christian Religious Organization of Jehovah’s Witnesses in the NKR v. Armenia*, 2022, § 74).

129. Pavyzdžiui, Teismas nustatė 9 straipsnio pažeidimą byloje, kurioje pareiškėjas, Jehovos liudytojas, buvo suimtas ir nuteistas kriminaline bausme už tai, kad užėjęs į vietinio stačiatikių bažnyčios kantoriaus žmonos namus kalbėjosi su ja religiniais klausimais (*Kokkinakis v. Greece*, 1993).

130. Tačiau Teismas:

- priėmė sprendimą su daugiau niuansų kitoje byloje dėl atvejo Graikijoje, kurioje pareiškėjai, tuo metu buvę oro pajėgų karininkai, buvo karo teismų nuteisti už keleto žemesnius laipsnius turinčių karių ir civilių prozelitavimą. Kiek byla buvo susijusi su bandymais atversti *ginkluotųjų pajėgų narius*, Teismas sprendė, kad jų nuteisimas nepažeidė 9 straipsnio. Jis pastebėjo, kad hierarchinės struktūros, kurios buvo ginkluotųjų pajėgų gyvenimo dalis ir turėjo įtakos visiems kariuomenės personalo tarpusavio santykiams, apsunkino pavaldinio galimybes atsikirsti aukštesnio laipsnio individui ar nutraukti jo inicijuotą pokalbį. Todėl tai, kas civilių pasaulyje būtų laikoma nekenksmingu apsikeitimu idėjomis, kurias išgirdęs asmuo būtų laisvas priimti ar atmesti, karinio gyvenimo apribojimų kontekste galėjo būti laikoma priekabiavimo forma arba perdėto spaudimo sukėlimu neteisėtai panaudojant įtaką. Ne kiekviena diskusija apie religiją ar kitus jautrius klausimus tarp skirtingų rangų individų patektų į šią kategoriją. Tačiau tais atvejais, kai to reikalauja aplinkybės, valstybės gali teisėtai

intis specialių priemonių siekiant apsaugoti pavaldinių teises ir laisves karinėse struktūrose. Tuo pačiu Teismas pažymėjo, kad pareiškėjų nuteisimas už *civilių* prozelitavimą, kurių atžvilgiu jie netaikė spaudimo ar prievartos, nebuvo būtinas demokratinėje visuomenėje ir todėl buvo atliktas pažeidžiant Konvencijos 9 straipsnį (*Larissis and Others v. Greece*, 1998);

- nustatė 9 straipsnio pažeidimą, skaitant jį 11 straipsnio šviesoje, byloje, kurioje Rusijos Jehovos liudytojų asociacija buvo likviduota teismų, nes buvo kaltinta, be kita ko, „kurstymu atsisakyti pilietinių pareigų“; iš tikrųjų jauni Jehovos liudytojai, pašaukti į privalomąją karinę tarnybą, įtikinėjo kitus šauktinius rinktis alternatyvią civilinę tarnybą vietoj karinės tarnybos. Teismas pažymėjo, kad aptariamose diskusijose vyko tarp bendraamžių, tarp kurių nebuvo formalios hierarchijos, o ne tarp viršininkų ir pavaldinių. Nebuvo jokio priekabiavimo ar netinkamo spaudimo šauktiniams, kurie nebuvo Jehovos liudytojai; jie galėjo laisvai pasitraukti iš pokalbio. Atsižvelgiant į tai, kad civilinė tarnyba, kaip alternatyva karinei tarnybai, buvo teisėta galimybė, numatyta Rusijos įstatymuose, religija motyvuotas skatinimas rinktis tokią tarnybą negalėjo būti laikomas Jehovos liudytojų kalte (*Taganrog LRO and Others v. Russia*, 2022, §§ 166-170).

131. Kiek tai susiję su pamokslavimu ir prozelitavimu, pamokslininko ar rašytojo teiginys, pvz., kad yra geriau priklausyti jo religijai, nei nepriklausyti jai, savaime nėra cenzūruotinas (žr. sprendimą pagal 10 straipsnį, aiškinamą 9 straipsnio šviesoje, *Ibragim Ibragimov and Others v. Russia*, 2018, § 117). Be to, pirmenybės teikimas savo religijai, jos laikymas unikalia ar vienintele teisinga, arba „geresniu visatos paaiškinimu“, yra beveik kiekvienos religinės sistemos pagrindas, greta kitų tikėjimų laikymo „klaidingais“, „neteisingais“ arba „nepadedančiais išsigelbėti“. Konkrečios religinės dogmos ar gyvenimo sampratos pranašumo skelbimas yra esminis teisėto naudojimosi teise bandyti atversti kitus įtikinėjant be prievartos aspektas, kuriam taikoma Konvencijos 9 straipsnio apsauga. Jei nėra išraiškų, kuriomis siekiama kurstyti ar pateisinti smurtą ar neapykantą, pagrįstą religine netolerancija, bet kuris religinis darinys ar atskiri tikintieji turi teisę skelbti ir ginti – net ir griežtais žodžiais – savo doktriną kaip teisingą ir pranašesnę, taip pat dalyvauti religiniuose ginčuose, kritikuoti, siekiant įrodyti savo religijos teisingumą ir kitų dogmų ar įsitikinimų klaidingumą. Reikia pripažinti, kad kitų tikėjimų religingi žmonės gali būti nuoširdžiai įžeisti teiginių, kad kitų religija yra pranašesnė už jų religiją. Tačiau vien tai, kad tam tikri asmenys ar grupės gali suvokti pastabą kaip įžeidžiančią ar užgaulią, nereiškia, kad tai yra „neapykantos kalba“. Nors tokios nuotaikos suprantamos, jos pačios savaime negali riboti saviraiškos laisvės, juolab trukdyti kitiems naudotis religijos laisve. Pliuralistinėje ir demokratinėje visuomenėje asmenys, kurie naudojami savo teise į religijos laisvę, nesvarbu, ar jie yra religinės daugumos, ar mažumos nariai, negali pagrįstai tikėtis, kad bus apsaugoti nuo idėjų, kurios gali įžeisti, šokiruoti ar trikdyti. Jie turi toleruoti ir susitaikyti su tuo, kad kiti neigia jų religinius įsitikinimus, ir net su tuo, kad kiti skleidžia jų tikėjimui priešiškas doktrinas (*Taganrog LRO and Others v. Russia*, 2022, §§ 153-154).

132. Tas pats pasakytina apie religinių organizacijų naudojamas karines metaforas, kurių naudojimas savaime nėra užtekntas pateisinimas ribojimui (*Ibragim Ibragimov and Others v. Russia*, 2018, § 120); see also *Moscow Branch of The Salvation Army v. Russia*, 2006, § 92).

7. Religinio garbinimo laisvė

133. Religijos laisvė reiškia laisvę išreikšti savo religiją ne tik vienam ir privačiai, bet taip pat ir bendruomenėje su kitais, viešai ir rate tu, su kuriais tas tikėjimas yra bendras. Kitais žodžiais tariant, ar po vieną, ar *bendruomenėje su kitais*, ar viešai, ar privačiai, kiekvienas yra laisvas išreikšti savo įsitikinimus. Konvencijos 9 straipsnis įvardija kelias formas, kurias religijos ar įsitikinimų išreiškimas gali įgauti, pavyzdžiui, apeigų atlikimas, mokymas, tikėjimo praktikavimas ir laikymasis (*Güler and Uğur v. Turkey*, 2014, § 35). Tai reiškia, kad 9 straipsnis saugo tikinčiųjų teisę susirinkti taikiai siekiant garbinti tuo būdu, kuris yra numatytas jų religijoje (*The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints v. the United Kingdom*, 2014; *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı v. Turkey*, 2014, § 41). Tačiau 9 straipsnis, skaitant atskirai ar kartu su Konvencijos 11 straipsniu (susirinkimų laisvė), nesuteikia

bendros teisės pareiškėjams susirinkti siekiant išreikšti savo religiją bet kokiaje norimoje vietoje (*Pavlidis and Georgakis v. Turkey* (nut.), 2013, § 29).

134. Pavyzdžiui, Teismas nustatė religijos laisvės pažeidimą šiose bylose:

- byloje dėl priemonių, kuriomis buvo reguliuojamas Kipro graikų ortodoksų religinis gyvenimas „Turkijos Šiaurės Kipro Respublikos“ anklave, kuriomis buvo draudžiama jiems palikti savo kaimus ir dalyvauti religinėse apeigose garbinimo vietose kitur, arba lankytis vienuolynuose (*Cyprus v. Turkey* [DK], 2001, §§ 243-246);
- byloje dėl Rusijos policijos įvykdyto sekmadieninio Jehovos liudytojų susirinkimo, vykusio valstybinės profesinės mokyklos patalpose, išvaikymo. Mokyklos patalpas Jehovos liudytojų organizacija nuomojosi pagal teisėtai sudarytą nuomos susitarimą. Policijos veiksmai buvo akivaizdžiai neteisėti ir savavališki, net ir šalies įstatymų požiūriu (*Kuznetsov and Others v. Russia*, 2007). Panašioje byloje Teismas nustatė pažeidimą dėl kasmetinės Jehovos liudytojų šventės išvaikymo; šventė vyko Žemės ūkio akademijos susirinkimų salėje, kuri taip pat buvo nuomojama pagal šalies įstatymus. Operacija, dėl kurios buvo pateiktas skundas, buvo įvykdyta dalyvaujant didelėms policijos pajėgoms, įskaitant ginkluotą Specialiųjų policijos pajėgų būrį; pareiškėjai buvo suimti ir laikomi keletą valandų. Paliekant nuošaly priemonių teisėtumą, Teismas nustatė, kad tai tikrai nebuvo „būtina demokratinėje visuomenėje“ (*Krupko and Others v. Russia*, 2014);
- byloje dėl Moldovos policijos išvaikyto maldos susirinkimo, kurį privačiame name rengė grupė musulmonų, bei dėl pareiškėjui skirtos administracinės baudos už „valstybės nepripažintos religijos praktikavimą“ (*Masaev v. Moldova*, 2014);
- byloje dėl Bulgarijos policijos nutraukto S. M. Moono Susivienijimo bažnyčios narių susirinkimo, vykusio sekėjų namuose, po to sekusios prokuroro sankcionuotos buto kratos, bei, galiausiai, knygų, įrašų ir kitų daiktų paėmimo, visa tai dėl to, kad religinė bendruomenė nebuvo valstybės įregistruota. Šios priemonės akivaizdžiai nebuvo pagrįstos šalies įstatymais. Be to, šalies įstatymuose nebuvo aiškumo dėl neįregistruotų religinių organizacijų religinių susibūrimų rengimo; įvykių metu egzistavo administracinė praktika, kurią sudarė keletas šalyje vykusių precedentų, tokius susirinkimus skelbti neteisėtais (*Boychev and Others v. Bulgaria*, 2011);
- byloje dėl pareiškėjos iškvietimo į vietinę policijos nuovadą ir jos apklausimo apie jos religinius įsitikinimus, kurį sekė krata namuose ir knygų bei įrašų paėmimas, ir, galiausiai, dėl policijos perspėjimo, nurodant pareiškėjai neberengti jos namuose evangelinės bendruomenės, kuriai ji priklausė, susirinkimų. Teismas nusprendė, kad tokiam ribojimui nebuvo įstatyminio pagrindo, nes priemonės, dėl kurių buvo skundžiamasi, buvo pritaikytos be tyrimo baudžiamojoje byloje, skandalingai pažeidžiant šalies įstatymus (*Dimitrova v. Bulgaria*, 2015);
- byloje dėl nuosprendžio dėl pareiškėjų įkalinimo už tai, kad jie dalyvavo musulmoniškoje religinėje ceremonijoje (*mevlüt*), surengtoje politinės partijos būstinėje paminint tris nelegalios organizacijos narius, kuriuos nužudė saugumo pajėgos. Teismas laikėsi nuomonės, kad pats faktas, kad aptariama ceremonija vyko politinės partijos patalpose, kuriose buvo demonstruojami teroristinės organizacijos simboliai, neatėmė iš dalyvių apsaugos, kurią užtikrina 9 straipsnis. Šiuo atveju bausmė neatitiko aiškumo ir numatomumo reikalavimų, nes numatyti, kad paprastas dalyvavimas religinėje ceremonijoje bus interpretuojamas kaip patenkantis į terorizmo prevencijos įstatymo taikymo sritį, nebūtų buvę įmanoma (*Güler and Uğur v. Turkey*, 2014).

135. Kita vertus, Konvencijos organai nenustatė 9 straipsnio pažeidimo arba atitinkamus skundus paskelbė akivaizdžiai nepagrįstais šiais atvejais:

- Jungtinės Karalystės valdžiai priėmus sprendimą uždaryti Stounhendžą vasaros saulėgrįžos laikui ir neleisti druidų grupei ten švęsti saulėgrįžos šventės. Komisija sprendė, kad net ir

darant prielaidą, kad būta 9 straipsnyje numatytų teisių ribojimo, tas ribojimas buvo skirtas viešajam saugumui užtikrinti ir todėl pateisinamas pagal 9 straipsnio 2 dalį, ypač atsižvelgiant į tai, kad valdžios institucijos anksčiau įdėjo daug pastangų siekdami patenkinti individų ir organizacijų, besidominčių Stounhendžu, interesus (*Chappell v. the United Kingdom*, Komisijos 1987 m. liepos 14 d. nutarimas; taip pat žr. *Pendragon v. the United Kingdom*, Komisijos 1998 m. spalio 19 d. nutarimas);

- lygtinai nuteisus kelis asmenis ir skyrus baudą už tvarkos pažeidimą dėl to, kad jie įėjo į abortų klinikos patalpas ir meldėsi viename iš koridorių. Komisija pripažino, kad aptariamais veiksmais atitiko 9 straipsnio apibrėžimą, tačiau manė, kad valstybės įsikišimas, dėl kurio buvo skundžiamasi, buvo aiškiai pateisinamas pagal 9 straipsnio 2 dalį (*Van Schijndel and Others v. the Netherlands*, Komisijos 1997 m. rugsėjo 10 d. nutarimas);
- Kipro piliečiui, gyvenančiam pietinėje salos dalyje, negalint aplankyti bažnyčių ir vienuolynų, esančių šiaurinėje dalyje, tai yra, „Turkijos Šiaurės Kipro Respublikos“ teritorijoje. Teismas pažymėjo, kad pareiškėjo vienintelis ryšys su šiaurine salos dalimi buvo susijęs su ariama žeme, kurią jis paveldėjo iš savo tėvų, ir kad niekas netrukdė jam įgyvendinti savo teises pagal 9 straipsnį pietų Kipre (*Josephides v. Turkey* (nut.), 1999);
- policijai nutraukus ortodoksų mišias, kurios vyko be išankstinio leidimo vienuolyne, tuo metu naudotame kaip muziejus, esančiame „Turkijos Šiaurės Kipro Respublikos“ teritorijoje. Teismas pripažino, kad buvo įvykusi klaida, nes pareiškėjai nuoširdžiai tikėjo, kad leidimas jiems buvo suteiktas, kai tuo tarpu už kultūrinį paveldą atsakingos institucijos laikė jų susibūrimą neturintiu leidimo ir todėl neteisėtu. Tačiau, atsižvelgiant į keletą susijusių aplinkybių – nebuvo neproporcingos jėgos panaudojimo, būtinybę užkirsti kelią konfliktams specifiniame šiaurės Kipro kontekste, ir t.t., – Teismas nustatė, kad apribojimas, dėl kurio buvo skųstasi, nebuvo neproporcingas (*Pavlidis and Georgakis v. Turkey* (nut.), 2013).

136. Teismas paskelbė šias peticijas nepriimtinais tuo pagrindu, kad teisėti interesai, nurodyti 9 straipsnio 2 dalyje, turėjo akivaizdžią pirmenybę prieš pareiškėjų interesą laikytis tam tikrų ritualų, nustatytų jų religijos:

- dėl savivaldybės draudimo Romos katalikų parapijai skambinti varpais didesniu nei nustatytu garsumu anksčiau nei 7 val. 30 min. Teismas nusprendė, kad ribojimu buvo siekiama teisėto tikslo saugoti kitų asmenų – šiuo atveju vietos gyventojų – teisę į nakties poilsį, ir kad ribojimas buvo proporcingas šiam tikslui. Varpais vis tiek buvo galima skambinti sumažintu garsumu, o dienos metui nebuvo nustatyta jokių apribojimų (*Schilder v. the Netherlands* (nut.), 2012);
- dėl haliucinogeninės medžiagos *yahuasca*, naudojamos religijoje, žinomoje kaip „Santo Daime bažnyčia“, paėmimo ir konfiskavimo. Teismas sprendė, kad priemonė, dėl kurios buvo skundžiamasi, vykdyta pagal narkotikų prevencijos teisės aktus, buvo „būtina demokratinėje visuomenėje“ siekiant sveikatos apsaugos. Į argumentą, kad pareiškėjai buvo diskriminacijos aukos lyginant su krikščioniškomis bažnyčiomis, naudojančiomis alkoholį (komunijos vyną), Teismas atsakė nurodydamas, kad situacijos nėra palyginamos: visų pirma, vynas nebuvo narkotikų kontrolės teisės aktų ribojamas, ir antra, krikščioniškų bažnyčių ritualuose psichoaktyvios medžiagos nebuvo naudojamos siekiant intoksikacijos (*Fränklin-Beentjes and CEFLU-Luz da Floresta v. the Netherlands* (nut.), 2014).

137. Teismas taip pat paskelbė nepriimtina graikų ortodoksų vienuolyno peticiją, kurioje buvo skundžiamasi, kad telekomunikacijų, radijo ir televizijos įrangos įrengimas netoli vienuolyno pažeidė jo garbinimo laisvę. Teismas nenustatė teisių, įtvirtintų 9 straipsnyje, ribojimo, nes vienuolynas ilgą laiką veikė nepaisant antenų buvimo netoliese ir net pats buvo atnaujinęs nuomą žemės, kurioje antenos buvo įrengtos (*Iera Moni Profitou Iliou Thiras v. Greece* (nut.), 2022).

138. Garbinimo laisvė taip pat apima *mirusiųjų laidojimo būdą* ta apimtimi, kuria jis sudaro esminę religinės praktikos dalį (*Johannische Kirche and Peters v. Germany* (nut.), 2001; *Polat v. Austria*, 2021,

§§ 51 et 54)). Tačiau byloje, kurioje pareiškėjai skundėsi dėl laiko, praėjusio iki valdžios institucijos grąžino jiems jų dukters, mirusios ligoninėje, kūną, dėl ko jie daug mėnesių negalėjo surengti dukters religinio laidojimo ar melstis prie jos kapo, Teismas nusprendė vertinti skundą išskirtinai pagal 8 konvencijos straipsnį (pagarba privačiam ir šeimos gyvenimui) tuo pagrindu, kad veiksmas, dėl kurio buvo skundžiamasi, neįtraukė jokio tiesioginio valdžios institucijų įsikišimo į teisių, numatytų 9 straipsnyje, įgyvendinimą, o 9 straipsnio teises lietė tik dėl užtrukusios procedūros, kuri, Teismo manymu, ir galėjo būti vertinama pagal 8 straipsnį (*Pannulo and Forte v. France* (nut.), 1999). Kita vertus, Teismas nustatė 8 ir 9 straipsnių pažeidimą byloje, kurioje ligoninės gydytojai atliko neišnešiotą kūdikio, mirusio nuo retos ligos, skrodimą ir paėmė jo organus, nepaisant motinos prieštaravimų ir jos konkretaus pageidavimo atlikti ritualines laidotuves pagal islamo reikalavimą, nustatantį, kad lavonas turi likti nepalietas. Teismas laikėsi nuomonės, kad valdžios institucijos nesugebėjo tinkamai suderinti konkuruojančių teisių ir interesų, tai yra, visuomenės sveikatos intereso ir motinos noro palaidoti savo vaiką pagal jos religijos nurodymus (*Polat v. Austria*, 2021, §§ 89-91).

8. Garbinimo vietos ir pastatai

139. Konvencijos 9 straipsnis gina teisę atidaryti ir turėti religiniam garbinimui skirtas vietas ar pastatus. Taigi, esant tam tikroms aplinkybėms, galimybė naudotis religiniais pastatais gali turėti įtakos religinių grupių narių galimybėms išreikšti savo tikėjimą (*The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints v. the United Kingdom*, 2014, § 30; *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı v. Turkey*, 2014, § 41). Be to, Teismas pripažino, kad, jei religinė bendruomenė negali turėti garbinimo vietos, jos teisė išreikšti savo religiją netenka prasmės (*Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah and Others v. Turkey*, 2016, § 90). Kai kuriais atvejais faktas, kad religiniai susirinkimai kai kuriose vietose yra leidžiami, ar paprasčiausiai toleruojami šalies valdžios institucijų *de facto*, nepanaikina galimo ribojimo rizikos (*ibid.*, § 107).

140. Tas pats bendrasis principas taikomas *kapinių išdėstymui*, kiek jis sudaro esminį religijos praktikos aspektą (*Johannische Kirche and Peters v. Germany* (nut.), 2001).

141. Konvencijos 9 straipsnis nesuteikia religinei bendruomenei teisės gauti maldos namų iš viešosios valdžios institucijų (*Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V. v. Germany* (nut.), 2007; *Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah and Others v. Turkey*, 2016, § 97). Iš fakto, kad viešosios valdžios institucijos toleravo tęstinį valstybei priklausiusio pastato naudojimą religiniais tikslais eilę metų, nekyla jokių pozityvių pareigų šioms institucijoms (*Juma Mosque Congregation and Others v. Azerbaijan* (nut.), 2013, § 60). Kita vertus, religinei bendruomenei negalint gauti ilgalaikės žemės sklypo, kuriame ji jau turi pastatą, nuomos sutarties, kad galėtų pastatyti naują maldos vietą, kuri atitiktų bendruomenės erdvės poreikius, gali būti pripažinti pažeidimai pagal 9 straipsnį (*Religious Community of Jehovah's Witnesses of Kryvyi Rih's Ternivsky District v. Ukraine*, 2019, § 53).

142. Konvencijos 9 straipsnis savaime nesuteikia religinei bendruomenei teisės atgauti nuosavybės teises į maldos namus, konfiskuotus labai seniai (konkrečioje byloje buvo kalbama apie 20 a. ketvirtą dešimtmetį) to meto politinio režimo (*Rymsko-Katolytska Gromada Svyatogo Klimentiya v Misti Sevastopoli v. Ukraine* (nut.), 2016, §§ 59-63). Taip pat 9 straipsnis iš esmės nedraudžia nurodyti dviems religinėms bendruomenėms pakaitomis naudoti garbinimo vietą, kur tokį sprendimą gali pateisinti konkrečios istorinės aplinkybės (*Gromada Ukrayinskoyi Greko-Katolytskoyi Tserkvy Sela Korshiv v. Ukraine* (nut.), 2016, §§ 33-38).

143. Konvencijos nuostatos taip pat nenustato jokios pareigos valstybei suteikti specialų statusą garbinimo vietoms. Tačiau, jei pati valstybė teikia specialųjį privilegijuotąjį statusą garbinimo vietoms – tuo darydama daugiau, nei jai privaloma pagal Konvenciją – ji negali tokių privilegijų nesuteikti atskiroms religinėms grupėms diskriminaciniu būdu, nes taip pažeistų 14 straipsnį (*Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı v. Turkey*, 2014, §§ 48-49).

144. Galioja bendra taisyklė, kad Susitariančios Šalys turi plačią vertinimo laisvę tokiuose sudėtinguose ir kompleksiškuose reikaluose kaip erdvių planavimas, miestų planavimo politika, nes planavimo

teisėkūra yra bendrai suvokiama kaip būtina šiuolaikinėse visuomenėse siekiant išvengti nekontroliuojamų statybų (*ISKCON and Others v. United Kingdom*, Komisijos 1994 m. kovo 8 d. nutarimas; *Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah and Others v. Turkey*, 2016, § 103; *Religious Community of Jehovah's Witnesses of Kryvyi Rih's Ternivsky District v. Ukraine*, 2019, § 51). Taigi miestų planavimo reguliavimas paprasta laikomas atitinkančiu teisėto tikslo saugoti viešąją tvarką pagal Konvencijos 9 straipsnio 2 dalį reikalavimą (*ibid.*, § 95). Tačiau Teismas negali atsisakyti savo peržiūros galios ir visuomet turi įsitikinti, kad reikalaujama pusiausvyra buvo išlaikyta derinant sprendimus su pareiškėjo teise išreikšti savo religiją (*ibid.*, § 103). Iš tiesų net neutralių ir plačiai taikomų miestų planavimo taisyklių įgyvendinimas tam tikromis aplinkybėmis gali prilygti religijos laisvės ribojimui (*The Religious Denomination of Jehovah's Witnesses in Bulgaria v. Bulgaria*, 2020, §§ 100-101). Tačiau, bendra taisykle laikytina tai, kad nacionalinės valdžios institucijoms suteikus tinkamą reikšmę religijos laisvei derinant įvairius planavimo aspektus, religinė organizacija negali naudotis 9 straipsnio suteikiamomis teisėmis siekdama apeiti planavimą reguliuojančius teisės aktus (*ISKCON and Others v. the United Kingdom*, Komisijos 1994 m. kovo 8 d. nutarimas. Kai kuriais atvejais, siekdamas išlaikyti tą pusiausvyrą, valdžios institucijos turi atsižvelgti į specifinius mažų tikinčiųjų bendruomenių poreikius (*Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah and Others v. Turkey*, 2016, § 105).

145. Pavyzdžiui, Teismas nustatė buvus religijos laisvės pažeidimus šiose bylose:

- byloje, kurioje pareiškėjai buvo nuteisti laisvės atėmimo bausme ir bauda už tai, kad naudojo privatų kambarį, kurį buvo išsinuomoję naudoti kaip Jehovos liudytojų garbinimo vietą, prieš tai negavę išankstinio leidimo iš „pripažintos bažnytinės valdžios“ (t.y., vietinio ortodoksų vyskupo) bei Švietimo ir religijos reikalų ministerijos. Teismas nustatė, kad reikšmingos šalies įstatymų nuostatos suteikė besaikes diskrecijos teises šioje sferoje valdžios institucijoms, kurios tas teises naudojo praktiškai riboti kitų nei dominuojančios ortodoksų bažnyčios konfesijų veiklai (*Manoussakis and Others v. Greece*, 1996; taip pat žr. Komisijos nuomonę byloje *Pentidis and Others v. Greece*, 1997, dėl ko byla buvo išbraukta iš bylų sąrašo);
- byloje dėl uždarymo privačių patalpų, anksčiau naudotų dviejų Turkijos Jehovos liudytojų bendruomenių, remiantis įstatymu, draudžiančiu atidaryti maldos namus pastatuose, neskirtuose tam tikslui, bei vėlesniam prašymų dėl tų patalpų naudojimo pagal maldos namų paskirtį atmetimo. Tuo atveju bendruomenės buvo informuotos, kad į vietinius miesto plėtros planus maldos namams tinkamos vietos nebuvo įtrauktos. Teismas pažymėjo, kad šalies valdžios institucijos neatsižvelgė į specifinius mažos tikinčiųjų bendruomenės poreikius, nes ribotas bendruomenės tikinčiųjų skaičius reišė, kad toms bendruomenėms buvo reikalingas ne tam tikros architektūros pastatas, o paprasta susibūrimų erdvė, kur jos galėtų rengti pamaldas, rinktis ir mokyti savo religijos (*Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah and Others v. Turkey*, 2016);
- byloje dėl nesėkmingo religinės bendruomenės bandymo gauti ilgalaikę nuomai savivaldybei priklausantį žemės sklypą, kuriame galėtų pastatyti naują „Karalystės salę“ (maldos namus), nors ši bendruomenė jau turėjo pastatą tame sklype, kurį naudojo kaip maldos vietą, ir buvo įvykdytos visos formalios žemės suteikimo sąlygos. Šis pažeidimas buvo pripažintas „nenustatytu įstatymu“, kaip apibrėžta 9 straipsnio 2 dalyje (*Religious Community of Jehovah's Witnesses of Kryvyi Rih's Ternivsky District v. Ukraine*, 2019, §§ 52-59).
- eilę priemonių, kurių ėmėsi vietos valdžios institucijos, neleisdamos Jehovos liudytojų asociacijai statyti maldos namų jiems priklausančiame žemės sklype, visų pirma savivaldybės potvarkio, leidžiančio statybą šiame sklype, panaikinimą ir ilgą laiką trukusį statybos darbų sustabdymą dėl galiojančių teisės aktų pažeidimų, vėliau merui taip pat atsisakant duoti leidimą atnaujinti darbus šiame sklype. Nors nei viena iš šių priemonių nebuvo oficialiai motyvuota ieškovės asociacijos religiniu statusu, bylos aplinkybės, ypač vieši mero pareiškimai, kuriais jis palaikė protestus prieš Jehovos liudytojus, leido daryti išvadą, kad

buvo neproporcingai ribojama religijos laisvė (*The Religious Denomination of Jehovah's Witnesses in Bulgaria v. Bulgaria*, 2020).

146. Kita vertus, Teismas nenustatė buvus 9 straipsnio pažeidimo (arba paskelbė peticijas akivaizdžiai nepagrįstomis) šiose bylose:

- dėl sprendimo, kuriuo Graikijos valdžios institucijos nurodė graikų ortodoksų bažnyčios tikinčiajam perkelti jo tėvo kapą, kad galėtų būti vykdomi kelio platinimo darbai. Komisija pastebėjo, kad kiti individai toje pačioje situacijoje sutiko perkelti savo šeimų kapus, ir kad graikų ortodoksų bažnyčios vadovybė, su kuria susisiekė pareiškėjas, atsisakė jį paremti. Be to, pareiškėjas neparodė, koku būdu kapo perkėlimas būtų jam sutrukdęs vykdyti pareigas, kurios kilo iš jo įsitikinimų, arba, kaip tų pareigų vykdymas susijęs su reikalavimu palikti kapą pirminėje vietoje (*Daratsakis v. Greece*, Komisijos 1987 m. spalio 7 d. nutarimas);
- dėl perspėjimo, pateikto vietinio planavimo institucijos Tarptautinei Krišnos sąmonės bendrijai dėl bendrijos pirktų dvaro rūmų naudojimo apribojimo pagal taisykles, galiojusias rūmų pirkimo metu (pastatas naudotas kaip rezidentinis teologinis koledžas ir garbinimo vieta, talpinanti daugiausiai vieną tūkstantį lankytojų per dieną). Bendrijai nusipirkus dvarą jis pradėtas faktiškai naudoti kur kas plačiau, pritraukdavo dideles minias ir dėl to buvo sulaukta gausių nusiskundimų iš kaimynų. Teismas pripažino, kad būta bendrijos religijos laisvės apribojimo, tačiau tas apribojimas buvo pateisinamas pagal 9 straipsnio 2 dalį; tiksliau, Teismas nustatė, kad vietos valdžios institucijos pakartotinai siekė taikaus problemos sprendimo, bei kad jį pareiškėjo bendrijos religinius interesus buvo siekta tinkamai atsižvelgti šalies sprendimų priėmimo procese (*ISKCON and Others v. the United Kingdom*, Komisijos 1994 m. kovo 8 d. nutarimas);
- dėl Austrijos teismų paskirto kuratoriaus elgesio tvarkant serbų ortodoksų bendruomenės, kurios teisė veikti pasaulietinės teisės sferoje buvo suspenduota pagal įstatymą, susijusį su bendruomenės atskilimu nuo Belgrado patriarchyto, nuosavybę. Kuratorius sudarė nuomos sutartis su dviem kunigais, paskirtais Serbijos patriarchyto ir kompetentingo vyskupo. Net darant prielaidą, kad būta įsikišimo į pareiškėjo teisių įgyvendinimą pagal 9 straipsnį, įsikišimas buvo būtinas kitų teisėms apsaugoti ir buvo proporcingas šiam tikslui, nes veiksmai, dėl kurių buvo pateiktas skundas, buvo riboti, ir nuomos sutartys būtų galioję tik tol, kol nebūtų išspręsta skizmatinė situacija (*Serbisch-griechisch-orientalische Kirchengemeinde zum Heiligen Sava in Wien v. Austria*, Komisijos 1994 m. lapkričio 30 d. nutarimas);
- dėl Vokietijos valdžios institucijų atsisakymo suteikti religinei organizacijai leidimą įrengti kapines neišvystytoje saugomoje zonoje. Teismas nusprendė, kad apskųstas ribojimas, kuris buvo pagrįstas teisinėmis normomis, susijusiomis su planavimu, aplinkos apsauga ir viešųjų paslaugų plėtra, buvo motyvuotas fakto, kad aptariamoje zonoje nebuvo jokių kitų statybų, ir todėl atitiko 9 straipsnio 2 dalies nuostatas (*Johannische Kirche and Peters v. Germany* (nut.), 2001);
- dėl Graikijos vietinės valdžios atsisakymo tenkinti pareiškėjo prašymą pakeisti vietinį vystymo planą, kad būtų galima statyti maldos namus „tikriesiems ortodoksų krikščionims“ (graikų seniesiems kalendaristams, arba „*paleoimerologitams*“) žemės plote, kuris pareiškėjui priklausė; atsisakymo priežastimi buvo nurodyta tai, kad nebuvo „socialinio poreikio“ keisti vystymo planą, nes savivaldybėje gyveno per mažai konkrečios religinės bendruomenės narių. Teismas nustatė, kad, skirtingai nei buvo *Manoussakis and Others v. Greece* byloje, šioje byloje buvo sprendžiamas klausimas dėl bendrųjų erdvės planavimo taisyklių, kurios buvo iš pažiūros neutralios. Graikijos Aukščiausiojo Teismo pritaikytas kiekybinis kriterijus taip pat negalėjo būti vertinamas kaip pasirenkamas, nes leidimas keisti vietos vystymo planą galėjo būti suteikiamas tik siekiant statyti pastatą „viešųjų interesų“ tenkinimui. Tokiu atveju buvo protinga atsižvelgti į objektyvias religinės bendruomenės reikmes, nes viešojo intereso racionaliaje erdvės planavime negalėjo pakeisti vieno

žmogaus religiniai poreikiai, o gretimame mieste buvo maldos namai, pritaikyti „tikrųjų ortodoksų krikščionių“ poreikiams. Atsižvelgiant į tai Teismas sprendė, kad valstybė veikė neperžengdama laisvės spręsti ribų (*Vergos v. Greece*, 2004);

- skiriant baudą pareiškėjams, kurie buvo turkiškos protestantų bažnyčios nariai, už tai, kad jie naudojo nusipirktą privatų būtą nesilaikydami pagal Turkijos įstatymus reikalaujamų formalumų, ypač privalomo išankstinio visų pastato savininkų susitarimo. Teismas nustatė, kad, skirtingai nei *Manoussakis and Others v. Greece*, 1996, byloje, formalumai neapėmė kokios nors religijos pripažinimo ar dalyvavimo joje, ir todėl nebuvo laikytini atitinkančiais išankstiniam leidimo gavimui; formalumai buvo skirti išskirtinai kitų asmenų teisių ir viešosios tvarkos apsaugai. Teismas taip pat pastebėjo, kad nacionalinės valdžios institucijos siekė pusiausvyros tarp atitikimo minėtiems formaliems reikalavimams ir religijos laisvės reikalavimų visų pirma paragindami pareiškėjus imtis žingsnių dėl atitikimo formaliems reikalavimams. Atsižvelgiant į tai, įsikišimas, kuriuo buvo skundžiamasi, galėjo būti laikomas pateisinamu ir proporcingu. Galiausiai, Teismas pastebėjo, kad nebuvo jokių duomenų apie tai, kad minėtieji reikalavimai pareiškėjams būtų buvę pritaikyti diskriminaciniu būdu, taigi Konvencijos 14 straipsnis taip pat nebuvo pažeistas (*Tanyar and Others v. Turkey* (nut.), 2005);
- išvežant musulmonų bendruomenę iš senos mečetės pastato, kuris buvo įvardintas istoriniu monumentu, vykdamą galutinį teismo sprendimą; nepaisant to, kad pareiškėjų bendruomenė pastatu naudojosi daugiau nei dešimt metų, ji nebuvo pastato savininkė ir jo nenuomojo (visai kitokios aplinkybės buvo byloje *Manoussakis and Others v. Greece*, 1996). Taip pat pareiškėjų bendruomenė nepateikė argumento, kad nebūtų galėjusi laisvai įsirengti garbinimo vietos kitur (*Juma Mosque Congregation and Others v. Azerbaijan* (nut.)).

147. Teismas taip pat svarstė asmens pagal Konvencijos 14 ir 9 straipsnius pateiktą peticiją dėl draudimo statyti minaretus, kuris buvo įtrauktas į Šveicarijos federacinę konstituciją referendumu. Teismas nusprendė, kad pareiškėjo skundžiama priemonė tiesiogiai nelietė, nes jis pats niekada nebuvo išreiškęs noro statyti mečetę su minaretu, tad jis negalėjo teigti esąs tariamo pažeidimo „auka“ (*Ouardiri v. Switzerland* (nut.), 2011).

148. Komisija paskelbė priimtiniu skundą, pateiktą pagal 9 straipsnį, kurį pateikė *Institut de prêtres français*, Romos katalikų institutas, įkurtas pagal kanonų teisę ir veikiantis Turkijoje, pagal 1923 m. Lozanos sutartį, ir kuriame buvo teigiama, kad nuosavybės dokumentų panaikinimas ir nuosavybės perregistravimas lždo vardu lėmė institutui gyvybiškai reikšmingų resursų netekimą, dėl ko institutas nebegalėjo teikti religinių patarnavimų ir užtikrinti bažnyčios išlikimo (*Institut de prêtres français and Others v. Turkey* (nut.), 1998). Teisminio nagrinėjimo proceso metu ši byla baigėsi taikiu susitarimu (*Institut de prêtres français and Others v. Turkey* (taikus susitarimas), 2000).

C. Religijos laisvė ir imigracija

1. Užsieniečių apgyvendinimas ir įdarbinimas nacionalinėje teritorijoje ir religijos laisvė

149. Konvencija neužtikrina teisės patekti į valstybę ar joje gyventi asmeniui, kuris nėra šalies pilietis. Pagal gerai įtvirtintą tarptautinės teisės principą Susitariančios Šalys turi teisę kontroliuoti nepiliečių įvažiavimą į šalį, gyvenimą šalyje, turi teisę išsiųsti nepiliečius iš šalies (*Perry v. Latvia*, § 51). Taigi Konvencijos 9 straipsnis neužtikrina užsieniečiui teisės likti konkrečioje šalyje. Taigi nurodymas išvykti iš šalies savaime nėra įsikišimas į šia nuostata ginamų teisių įgyvendinimą, nebent būtų įrodyta, kad nurodymu išvykti buvo siekiama represuoti tokių teisių įgyvendinimą ir suvaržyti pareiškėjo ar jo pasekėjų religijos ar filosofijos plitimą (*Omkarananda and Divine Light Zentrum v. Switzerland*, Komisijos 1981 m. kovo 19 d. nutarimas).

150. Pavyzdžiui, Teismas nustatė 9 straipsnio pažeidimą šiose bylose:

- pirminio nacionalinių institucijų atsisakymo pratęsti leidimą gyventi šalyje pareiškėjui, amerikiečių evangelikų pastoriumi, vėliau išduodant kitokio tipo leidimą su pusiau formaliu paaiškinimu, kad jam daugiau nebegalima vykdyti viešos religinės veiklos; apribojimas neturėjo jokio pagrindo šalies įstatymuose (*Perry v. Latvia*, 2007);
- byloje pareiškėjo, JAV piliečio, aktyviai dalyvaujančio S. M. Moono Susivienijimo bažnyčios veikloje, sulaikymo nuo grįžimo į Rusiją panaikinant jo vizą, arba staigaus kitų dviejų asmenų, aktyvių tos organizacijos narių, išvijimo iš Rusijos, nepaisant to, kad jie teisėtai rezidavo šalyje ilgus metus kartu su žmonomis ar vaikais; tos priemonės buvo pritaikytos akivaizdžiai dėl pareiškėjų religinės veiklos Rusijoje (*Nolan and K. v. Russia*, 2009; *Corley and Others v. Russia*, 2021). Vyriausybė atsakė nurodė, kad pareiškėjo veikla kėlė grėsmę nacionaliniam saugumui, tačiau toks pagrindas nėra nurodytas Konvencijos 9 straipsnio 2 dalyje, o vyriausybė nepagrindė savo teiginių (*Nolan and K. v. Russia*, 2009 § 73). Ypač sistemingas saugumo tarnybų dalyvavimas priverstinai iš Rusijos išvežant Susivienijimo bažnyčios narius leidžia manyti, kad šių priemonių buvo imtasi siekiant slopinti naudojimąsi teise į religijos laisvę ir užkirsti kelią Susivienijimo bažnyčios mokymo sklaidai Rusijoje (*Corley and Others v. Russia*, 2021, § 87).

151. Teismas taip pat paskelbė priimtiniomis žemiau nurodytas peticijas, nors ir nenustatė buvus 9 straipsnio pažeidimo:

- panaikinus leidimą nuolat gyventi pareiškėjui, pagal kilmę palestiniečiui, islamo religijos mokytojui ir pamokslininkui, turinčiam Bulgarijos Didžiojo Muftijaus patvirtinimą, bei jį išsiuntus iš nacionalinės teritorijos tuo pagrindu, kad jo religine veikla buvo siekiama primesti fundamentalistinę islamo versiją, bei dėl jo ryšių su „Musulmonų broliais“, ekstremistine organizacija (*Al-Nashif v. Bulgaria* (nut.), 2001). Nustačius Konvencijos 8 straipsnio pažeidimą (teisė į privataus gyvenimo gerbimą) Teismas nemanė esant būtina svarstyti pareiškėjo skundą dėl jo religijos laisvės pažeidimo (*Al-Nashif v. Bulgaria*, 2002, §§ 139-142);
- panaikinus leidimus gyventi šalyje dviem pareiškėjams, Jehovos liudytojams, Austrijos piliečiams, dėl jų tariamos religinės veiklos Bulgarijoje (*Lotter v. Bulgaria* (nut.), 2003). Ši byla baigėsi taikiu susitarimu (*Lotter and Lotter v. Bulgaria* (taikus susitarimas), 2004).

152. Kita vertus, Komisija paskelbė akivaizdžiai nepagrįsta ir todėl nepriimtina peticiją dėl nurodymo išvykti iš šalies Indijos vienuoliui ir filosofui, kuris buvo pripažintas kaltu dėl grėsmės viešajai tvarkai kėlimo, nes pakartotinai pažeisdavo savo vietinės kaimynystės ramybę; šis nurodymas nebuvo įgyvendintas, nes pareiškėjas tuo tarpu buvo pripažintas kaltu dėl eilės baudžiamųjų nusižengimų ir nuteistas keturiolikai metų kalėti bei išsiuntimu iš Šveicarijos penkiolikai metų (*Omkananda and Divine Light Zentrum v. Switzerland*, Komisijos 1981 m. kovo 19 d. nutarimas).

153. Konvencijos 9 straipsnis nesuteikia užsieniečiams teisės gauti leidimų gyventi šalyje siekiant *įsidarbinti* Susitariančioje Šalyje, net jei darbdavys yra religinė bendrija (*Öz v. Germany*, Komisijos 1996 m. gruodžio 3 d. nutarimas; *Perry v. Latvia*, 2007; *El Majjaoui and Stichting Touba Moskee v. the Netherlands* (išbraukimas) [DK], 2007, § 32). Atsižvelgiant į šį principą Komisija atmetė peticiją, kurioje skundžiamasi nepratęstu laikinu leidimu gyventi šalyje, anksčiau išduotu Turkijos piliečiui musulmonų religijos tarnautojui ir religijos mokytojui (imamui), kurio darbo sutartis su vietine islamo asociacija pasibaigė ir kuris norėjo likti Vokietijoje ir dirbti – taip pat imamui – kitai asociacijai nei ta, kuri buvo jį pakvietusi į Vokietiją (*Öz v. Germany*, Komisijos 1996 m. gruodžio 3 d. nutarimas).

154. Neseniai Teismas paskelbė priimtina peticiją dėl Nyderlandų valdžios institucijų atsisakymo išduoti Maroko piliečiui leidimą gyventi, kuris jam buvo reikalingas norint įsidarbinti imamui religiniame fonde, tuo pagrindu, kad paminėtas fondas neįdėjo užtektinai pastangų rasti kitų kandidatų nacionalinėje ar Europos darbo rinkoje, ir kad jis nuo pat pradžių nepabandė nusišamdyti imamo iš tarpo tų, kurie gavo išsilavinimą Nyderlanduose (*El Majjaoui and Stichting Touba Moskee*

v. the Netherlands (nut.), 2006). Tačiau fondui pateikus naują prašymą pareiškėjas galiausiai gavo laikiną darbo leidimą ir leidimą gyventi Nyderlanduose. Atsižvelgdamas į tai Teismas sprendė, kad ginčas yra išspręstas ir išbraukė peticiją iš sąrašo pagal Konvencijos 37 straipsnio 1 dalies b) punktą (*El Majaoui and Stichting Touba Moskee v. the Netherlands* (išbraukimas) [DK], 2007, § 32).

155. Teismas nustatė buvus 14 straipsnio pažeidimą (diskriminacijos draudimas) skaitant jį kartu su 9 straipsniu byloje, kurioje Austrijos valdžios institucijos atsisakė netaikyti Jehovos liudytojų bendruomenei Svetimšalių įdarbinimo akto, kurio netaikant būtų buvę galima išduoti Filipinų pilietybę turinčių pamokslininkų porai, kuriuos pareiškėja bendruomenė norėjo įdarbinti Austrijoje, leidimus gyventi. Pagal šalies įstatymus tokią išimtį buvo galima taikyti tik „pripažintoms religinėms bendrijoms“, bet ne „registruotoms“ religinėms organizacijoms, tokioms, kaip bendruomenė pareiškėja (*Jehovas Zeugen in Österreich v. Austria*, 2012).

2. Išsiuntimas į šalį, pažeidžiančią religijos ir tikėjimo laisvę

156. Ar gali Susitarianti Šalis išsiųsti užsienio valstybių piliečius į trečiąją šalį, kurioje jie, tikėtina, patirs reikšmingus suvaržymus įgyvendinant religijos laisvę? Susitariančios Šalies atsakomybė tiesiogiai kyla tuo atveju, jei ji primeta individams tikrą riziką, kad jų teisės už šalies jurisdikcijos ribų bus pažeistos. Teismas yra pripažinęs tokią atsakomybę, kai kildavo rizika, kad bus pažeistas 2 straipsnis (teisė į gyvybę) ir 3 straipsnis (kankinimo uždraudimas). Teismo praktika šiuo atveju remiasi fundamentalia šių straipsnių svarba, nes juose numatyta apsauga privalo būti efektyvi, o taip pat absoliučiu kankinimo draudimo pobūdžiu, faktu, kad kankinimo draudimas sudaro tarptautiniu mastu priimtą standartą. Teismas taip pat pabrėžė rimtą ir nepataisomą kentėjimo, kurio rizika kyla, pobūdį. Vėliau Teismas išplėtė šio principo taikymą esant tam tikroms aplinkybėms garantijoms, numatytoms 6 straipsnyje (teisė į teisingą teismą) ir 5 straipsnyje (teisė į laisvę ir saugumą). Nepaisant to, šie didesnės svarbos principai nėra automatiškai taikomi kitų Konvencijos nuostatų atveju. Žiūrint iš visiškai pragmatinio taško negalima reikalauti, kad asmenį išsiunčianti Susitarianti Šalis jį grąžintų tik į tokią šalį, kur sąlygos visiškai atitinka visas Konvencijos nustatytas teisių ir laisvių apsaugas. Net jei teisės, kurios užtikrinamos pagal 9 straipsnį, sudaro „vieną iš demokratinės visuomenės pagrindų“, tai visų pirma yra standartas, kuris taikomas Susitariančiose Šalyse, kurios yra įsipareigojusios demokratiniais idealams, įstatymo viršenybei ir žmogaus teisėms. Žinoma, pagal aukščiau nurodytą Teismo praktiką apsauga taikoma tiems, kurių atveju galima pagrįstai teigti, kad jie bus persekiojami, *inter alia*, dėl religinių priežasčių, ar kad jiems kils tikras mirties ar rimto netinkamo elgesio pavojus, arba, galimai, grubus teisingo teismo galimybės paneigimas ar savavališko sulaikymo galimybė dėl jų religinės priklausomybės (ar dėl bet kokios kitos priežasties). Tačiau tais atvejais, kai asmuo teigia, kad grįžus į savo šalį jam bus apribotos religinio garbinimo galimybės būdais, kurie nesiekia aukščiau aprašyto rimtumo laipsnio, iš paties 9 straipsnio jie negali tikėtis sulaukti didelės pagalbos. Priešingu atveju, Susitariančioms Šalims būtų primetama pareiga būti netiesioginiais garbinimo laisvės užtikrintojais viso likusio pasaulio atžvilgiu. Pavyzdžiui, jei šalis, esanti už Konvencijos apsaugos ribų, uždraustų kokią nors religiją, tačiau nesiimtų persekiojimo, teismo susidorojimo, laisvės atėmimo ar kitokio neteisingo elgesio priemonių, abejotina, ar Konvenciją būtų galima aiškinti taip, tarsi ji iš Susitariančių Šalių reikalautų suteikti galimybę uždraustos sektos sekėjams laisvai ir atvirai siekti tos religijos tikslų savoje teritorijoje (*Z. and T. v. the United Kingdom* (nut.), 2006).

157. Tuo pačiu pastebėtina, kad Teismas neatmetė galimybės, kad Šalies, išsiuntusios individą, atsakomybė gali kilti iš Konvencijos 9 straipsnio, jei pareiškėjui dėl to kyla tikra grubaus šiame straipsnyje įtvirtintų teisių pažeidimo priimančioje šalyje rizika. Tačiau, pasak Teismo, sunku įsivaizduoti atvejį, kuriuo užtektinai grubus 9 straipsnio pažeidimas kartu neįtrauktų elgesio, pažeidžiančio Konvencijos 3 straipsnį (*Z. and T. v. the United Kingdom* (nut.), 2006).

158. Atsižvelgiant į tai, kas aptarta aukščiau, Teismas paskelbė akivaizdžiai nepagrįsta peticiją, kurią pateikė dvi Pakistano pilietės krikščionės, kurioje teigė, kad jei būtų išsiųstos atgal į Pakistaną, jos negalėtų pilnai įgyvendinti savo teisės į religijos laisvę. Teismas pastebėjo, kad pareiškėjos nepagrindė galimybės patirti persekiojimą dėl religinių priežasčių ar pagrįsti, kad joms galėjo kilti grėsmė dėl

Konvencijos 2 arba 3 straipsnio pažeidimo. Nei viena iš pareiškėjų nebuvo fiziškai užpulta, joms nebuvo trukdoma sekti savo tikėjimo nuostatomis. Vertindamas bendrą situaciją Pakistane Teismas pastebėjo, kad, nepaisant nesėkmingų atakų prieš bažnyčias ir krikščionis, krikščionių bendruomenė Pakistane nebuvo oficialiai uždrausta, ji turėjo savo atstovus parlamente, o Pakistano teisėtvarkos ir teisėkūros organai buvo ėmęsi žingsnių siekdami apsaugoti bažnyčias ir mokyklas ir suimti, teisti ir nubausti tuos, kurie vykdė atakas. Esant tokioms aplinkybėms Teismas nustatė, kad pareiškėjos nepagrindė teiginio, kad joms pačioms būtų kilusi grėsmė, arba, kad jos būtų priklausę tokiai pažeidžiamai ir puolamai grupei, kad pats jų buvimas krikščionėmis keltų grubaus 9 straipsnio pažeidimo grėsmę (*Z. and T. v. the United Kingdom* (nut.), 2006; taip pat žr. *Razaghi v. Sweden* (nut.), 2003).

III. Valstybės kaip religijos laisvės užtikrintojos pareigos

A. Negatyviosios pareigos: pareiga nekliudyti normaliam religinių organizacijų funkcionavimui

1. Religinių organizacijų teisinis statusas Susitariančiose Šalyse

159. Europoje nėra vieno valstybės ir religinių bendruomenių santykių modelio; kaip tik priešingai: Europoje egzistuoja didelė tokius santykius nustatančių konstitucinių modelių įvairovė (*Sindicatul „Păstorul cel Bun” v. Romania* [DK], 2013, § 138). Dabartinės sistemos galima skirstyti į tris kategorijas: a) sistemas su valstybine bažnyčia; b) visiško atskyrimo tarp valstybės ir visų religinių organizacijų sistemas; ir c) konkordatų tipo santykių sistemas (tokios sistemos yra dažniausiai sutinkamas modelis Europos šalyse). Teismas yra pripažinęs, kad visi trys sistemų tipai yra suderinami su Konvencijos 9 straipsniu bei, kad Teismas negali primesti valstybei atsakovei tam tikro bendradarbiavimo su įvairiomis religinėmis bendruomenėmis modelio (*Izzettin Doğan and Others v. Turkey* [DK], 2016, § 183).

160. Kai kurios Europos šalys turi *valstybinę bažnyčią* (arba, oficialią bažnyčią), turinčią ypatingą konstitucinį statusą. Tokia sistema nėra *pati savaimė* nesuderinama su Konvencijos 9 straipsniu; tiesą sakant, tokia sistema jau egzistavo paminėtose valstybėse, kai Konvencija buvo surašyta ir tos valstybės tapo jos Šalimis. Be to, Teismas yra nusprendęs, kad valstybės pareiga būti neutraliai religijos srityje negali būti suprantama kaip menkinanti tikėjimo ar bažnyčios, su kuria konkrečios šalies gyventojai istoriškai ir kultūriškai yra susiję, rolę (*Members of the Gldani Congregation of Jehovah’s Witnesses and Others v. Georgia*, 2007, § 132); iš tiesų, kai kuriose šalyse istoriškai dominuojančios daugumos bažnyčios nepriklausomumas ir vienybė yra laikytinos bendrais visai visuomenei svarbiais dalykais (*Orthodox Ohrid Archdiocese (Greek-Orthodox Ohrid Archdiocese of the Peć Patriarchy) v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, 2017, § 118). Tokios bažnyčios juridinio asmens statusas gali būti pripažintas įstatymu (*Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) and Others v. Bulgaria*, 2009, § 157). Tradicijos saugojimas ar jos atsisakymas iš esmės visais atvejais priklauso valstybės atsakovės vertinimo laisvės sferai. Teismas taip pat privalo atsižvelgti į didelę įvairovę tarp Konvencijos šalių, ypač kultūrinio ir istorinio vystymosi srityje. Tačiau nuoroda į tradiciją nepanaikina Susitariančios Šalies įsipareigojimo gerbti teises ir laisves, įtvirtintas Konvencijoje ir jos protokoluose (*Lautsi and Others v. Italy* [DK], 2011, § 68). Tam, kad valstybinės bažnyčios sistema atitiktų 9 straipsnio reikalavimus, ji turi apimti konkrečias asmens religijos laisvės apsaugos priemones. Konkrečiau kalbant, niekas negali būti verčiamas tapti valstybinės bažnyčios nariu bei negalima drausti iš jos išeiti (*Ásatrúarfélagið v. Iceland* (nut.), 2012, § 27; taip pat žr. *Darby v. Sweden*, Komisijos 1989 m. gegužės 9 d. pranešimas, § 45).

161. Pastebėtina ir tai, kad valstybėse, turinčiose valstybinę bažnyčią, sprendimai, kuriuos ta bažnyčia priima sferose, už kurias ji yra atsakinga, nesukelia atsakomybės valstybei pagal Konvenciją.

Pavyzdžiui, Komisija svarstė skundą, kurį pateikė Švedijos bažnyčios (tuo metu – valstybinės bažnyčios) suomiškai kalbanti parapija dėl Bažnyčios asamblėjos priimto sprendimo uždrausti jai naudoti Suomų evangelikų liuteronų bažnyčios liturgiją ir versti naudoti Švedijos bažnyčios liturgiją, išverstą į suomių kalbą. Komisija nusprendė, kad bažnyčia ir jos parapijos yra „nevyriausybinės organizacijos“, ir kad valstybė negali būti laikoma atsakinga už tariamą pažeidimą, kylantį iš Bažnyčios asamblėjos sprendimo. Atsižvelgiant į tai, kad pareiškėjo parapijai nebuvo atimta teisė pasitraukti iš Švedijos bažnyčios, valstybė jokių būdu nepažeidė savo įsipareigojimų ginti parapijos religijos laisvę (*Finska församlingen i Stockholm and Hautaniemi v. Sweden*, Komisijos 1996 m. balandžio 11 d. nutarimas).

162. Kitose valstybėse konstitucinis modelis yra grįstas *sekuliarizmo* principu, įtraukiančiu visišką valstybės ir religinių bendruomenių atskyrimą. Teismas yra pareiškęs, kad toks modelis taip pat suderinamas su Konvencija grindžiančiomis vertybėmis (*Leyla Şahin v. Turkey* [DK], 2005, § 108; *Dogru v. France*, 2008, § 72). Sekuliarizmo principas ir neutralumas išreiškiami viena iš valstybės santykio su religinėmis bendruomenėmis taisyklių, taisykle nurodančia nešališką valstybės santykį su visais religiniais įsitikinimais iš pagarbos pliuralizmui ir įvairovei (*Ebrahimian v. France*, 2015, § 67).

163. Galiausiai valstybės, kurių konstitucinis modelis tai leidžia, gali sudaryti *bendradarbiavimo sutartį* su konkrečia bažnyčia (arba su keliomis bažnyčiomis) suteikiant joms ypatingą (mokesčių ar kitokia prasme) statusą, jei yra objektyvus ir protingas pateisinimas elgesio su ja ar jomis skirtumui, bei su sąlyga, kad kitos bažnyčios, to norėdamos, taip pat gali sudaryti panašias sutartis (*Alujer Fernández and Caballero García v. Spain* (nut.), 2001; *Savez crkava "Riječ života" and Others v. Croatia*, 2010, § 85). Valstybė gali nustatyti religinei organizacijai kitokį režimą nei kitoms religinėms bendruomenėms sudarydama išimtį nuo privalomos registracijos ar deklaravimo bei pripažindama jai juridinio asmens statusą *ex lege* (*Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) and Others v. Bulgaria*, 2009). Valstybė gali turėti kitas teisėtas priežastis apriboti tam tikros sistemos prieinamumą tik tam tikroms religinėms konfesijoms. Kai kada, tam tikromis aplinkybėmis, ji gali daryti pateisinamas skirtis tarp skirtingų religinių bendruomenių kategorijų ar siūlyti kitokias bendradarbiavimo formas (*İzzettin Doğan and Others v. Turkey* [DK], 2016, § 175). Tačiau, jei valstybė sukuria juridinio asmens statuso suteikimo sistemą religinėms grupėms kartu su tam tikru statusu, visos to norinčios religinės grupės turi turėti sąžiningą galimybę kreiptis dėl tokio statuso, o statusui gauti nustatyti kriterijai turi būti taikomi nediskriminaciniu būdu (*Relionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria*, 2008; *İzzettin Doğan and Others v. Turkey* [DK], 2016, § 175). Religijos laisvė jokių būdu nereiškia, kad religinėms grupėms ar religijų sekėjams turi būti suteiktas specifinis teisinis statusas, kuris skirtųsi nuo kitų junginių turimo statuso; tačiau, jei toks statusas yra suteikiamas, jis turi būti teikiamas nediskriminaciniu būdu (*Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı v. Turkey*, 2014, § 45). Teismo užduotis nebuvo nustatyti, ar prašymą pateikusiai asociacijai turėjo būti suteiktas valstybės pripažinimas, tačiau Teismas vertino, ar jai buvo suteikta sąžininga galimybė prašyti tokio statuso ir ar įstatyme nustatyti kriterijai buvo taikomi nediskriminuojant (*Ancient Baltic religious association "Romuva" v. Lithuania*, 2021, § 136).

164. Valstybė taip pat gali *deleguoti specifines viešąsias užduotis ir funkcijas vienai ar kelioms religinėms organizacijoms*, o tokių užduočių ir funkcijų delegavimas ir jų finansavimo būdas priklauso valstybės vertinimo laisvės sričiai (*Bruno v. Sweden* (nut.), 2001; *Lundberg v. Sweden* (nut.), 2001).

165. Galiausiai reikia prisiminti, kad šioje sudėtingoje valstybės ir religinių bendruomenių santykių nustatymo sferoje valstybė turi plačią vertinimo laisvę (*Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France* [DK], 2000, § 84). Tačiau ta vertinimo laisvė nėra beribė, ir Teismas yra ne kartą pažymėjęs, kad valstybė atsakovė peržengė ją pasirinkdama bendradarbiavimo su įvairiais tikėjimais formas (*İzzettin Doğan and Others v. Turkey* [DK], 2016, § 132).

2. Religinių organizacijų pripažinimas, registracija ir likvidavimas

166. Tai, kaip nacionaliniai teisės aktai įtvirtina asociacijos laisvę, ir tai, kaip ją praktiškai įgyvendina valdžios institucijos, parodo demokratijos lygį konkrečioje šalyje. Todėl yra natūralu tikėtis, kad ten,

kur funkcionuoja sveika pilietinė visuomenė, piliečių dalyvavimas demokratiame procese didele dalimi vyks per priklausymą asociacijoms, kuriose jie gali integruotis ir kartu su kitais siekti bendrų tikslų. Valstybės galia saugoti savo institucijas ir piliečius nuo asociacijų, kurios gali kelti joms grėsmę, turi būti naudojama saikingai, nes išimties asociacijos laisvei turi būti aiškinamos siaurai, o tos laisvės apribojimus gali pateisinti tik įtikinami ir neabejotini argumentai (*Orthodox Ohrid Archdiocese (Greek-Orthodox Ohrid Archdiocese of the Peć Patriarchy) v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, 2017, §§ 94-96).

167. Viena iš radikalusių įsikišimo į kolektyvinį religijos laisvės aspektą formų yra veikiančios religinės organizacijos likvidavimas. Toks drastiškas žingsnis reikalauja labai rimto ir pateisinamo pagrindo, kad jį būtų galima vertinti kaip „būtiną demokratinėje visuomenėje“ (*Biblical Centre of the Chuvash Republic v. Russia*, 2014, § 54).

168. Pavyzdžiui, Teismas nustatė 9 straipsnio, skaitant kartu su 11 Konvencijos straipsniu, pažeidimą šiose bylose:

- vietinės Jehovos liudytojų bendruomenės likvidavimo ir jos veiklos uždraudimo atveju, įvykdytu Rusijos teismų prokuroro pareiškimo pagrindu. Išnagrinėjęs visus šalies teismų nustatytus faktus (tariamą spaudimą sekėjų šeimoms, skirtą jų sunaikinimui; tariamą įsikišimą į sekėjų privatų gyvenimą ir teisę rinktis profesiją; tariamą tėvų, nepriklausančių Jehovos liudytojams, teisių pažeidimą; kaltinimus „smegenų plovimu“ ir „proto kontrolė“; tariamą skatinimą įvykdyti savižudybę ir medicininio gydymo atsisakymą, įskaitant kraujo perpylimo draudimą; tariamą mažamečių įviliojimą į organizaciją; kurstymą netarnauti armijoje, negerbti valstybės simbolių ir atsisakyti dalyvauti nacionalinėse šventėse) Teismas aptiko, kad visi kaltinimai buvo arba neparemti konkrečiais įrodymais, arba buvo susiję su ganėtinai įprastomis religijos laisvės išraiškomis, laisvai pasirinktomis pasekėjų asmeninės autonomijos, ginamos 9 straipsnio, ribose. Be to, šios išraiškos buvo panašios į pagrindinių „tradicinių“ religijų pasaulyje praktikas (pasninkas, asketizmas, ribojantys priesakai dėl asmeninio gyvenimo ir t.t.). Taigi organizacijos likvidavimas buvo akivaizdžiai neproporcingas teisėtų tikslų atžvilgiu, ypač atsižvelgiant į tai, kad taikomi teisės aktai šiuo atveju buvo labai nelankstūs ir neleido galimų religinės bendruomenės nusižengimų nubausti mažiau drastiškais nei likvidavimas sankcijomis (*Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*, 2010);
- atveju įvairių priemonių, kurių Rusijos valstybė dešimties metų laikotarpyje ėmėsi prieš Jehovos liudytojų religines organizacijas Rusijoje, ypač įpareigojimą persiregistruoti, kovos su ekstremizmu teisės aktų pakeitimus, dėl kurių buvo uždrausta jų religinė literatūra ir tarptautinė interneto svetainė, atšauktas leidimas platinti religinius žurnalus, galiausiai įgyvendintą nacionalinį draudimą ir jų organizacijų likvidavimą, šimtų Jehovos liudytojų baudžiamąjį persekiojimą ir jų turto konfiskavimą (*Taganrog LRO and Others v. Russia*, 2022);
- Rusijos teismų likviduoto protestantų (sekmininkų) Biblijos centro atveju. Centras likviduotas tuo pagrindu, kad turėjo sekmadieninę mokyklą vaikams ir Biblijos koledžą suaugusiems (kurie išduodavo sertifikatus arba „diplomas“ baigus studijas), kurie neturėjo juridinio asmens statuso. Kaip likvidavimo priežastys buvo nurodyta, visų pirma, faktas, kad Biblijos koledžas pradėjo vykdyti veiklą be išankstinio leidimo, ir antra, faktas, kad šios dvi institucijos neatitiko sanitarinių ir saugumo reikalavimų, nustatytų atitinkamuose teisės aktuose. Teismas pastebėjo, kad valdžios institucijos neperspėjo pareiškėjos organizacijos iš anksto, o gavusios tokį perspėjimą jos būtų galėję prisitaikyti prie bet kokių teisinių ar įstatyminių reikalavimų. Be to, pareiškėja organizacija negalėjo protingai numatyti savo veiksmų pasekmių, nes Rusijos teismų praktika buvo prieštaringa, kai kuriuose sprendimuose buvo nurodoma, kad tokiam studijų centrui, kaip sekmadieninė mokykla, išvis nereikia jokio išankstinio leidimo (*Biblical Centre of the Chuvash Republic v. Russia*, 2014);

- Moldovos valdžios institucijų atsisakymą vykdyti du nacionalinio Aukščiausiojo Teismo sprendimus, kuriais pripažįstamas Konvencijos 9 ir 11 straipsnių pažeidimas dviejų Falun Gong praktikuojančių asociacijų atžvilgiu dėl jų likvidavimo ir religinio simbolio uždraudimo, taip pat to paties Aukščiausiojo Teismo atsisakymą priteisti pareiškėjų asociacijoms tinkamo dydžio kompensaciją (*A.O. Falun Dafa and Others v. Moldova*, 2021).

169. Taip pat būta kitų ribojimo formų, priklausančių tai pačiai kategorijai, kaip likvidavimas. Tai, kad religinės grupės tradiciškai egzistuoja kaip organizuoti vienetai, yra universalus faktas. Atsižvelgdamas į tai Teismas, aiškindamas Konvencijos 9 straipsnį 11 straipsnio šviesoje, nurodė, kad galimybė įsteigti juridinį asmenį, pripažįstamą valstybės, siekiant užtikrinti gebėjimą kolektyviniam veiksmui religinėje sferoje, yra vienas iš svarbiausių religijos laisvės aspektų, be kurio ta laisvė būtų beprasmė. Atitinkamai ir atsisakymas pripažinti *juridinio asmens statusą* religinei bendruomenei ar suteikti tokį statusą reiškia teisių, saugomų 9 straipsniu, ribojimą, apimantį jų išorinį ir kolektyvinį metmenis, ir liečiantį ne tik pačią religinę bendruomenę, bet ir jos narius (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, 2001, § 105; *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria*, 2008, § 62). Remdamasis 11 straipsniu Teismas yra nustatęs, kad galimybė įsteigti juridinį asmenį siekiant kolektyvinio veikimo bendrų siekių įgyvendinimo vardan yra vienas svarbiausių asociacijos laisvės aspektų, be kurio ši laisvė netektų bet kokios prasmės. Šalies valdžios institucijų atsisakymas suteikti juridinio asmens statusą individų asociacijai, nesvarbu ar religinė, ar kitokio pobūdžio ji būtų, prilygsta asociacijos laisvės įgyvendinimo apribojimui. Šiuo požiūriu, valstybės institucijų atsisakymas įregistruoti grupę daro tiesioginę įtaką tiek pačiai grupei, tiek jos prezidentui, steigėjams ir atskiriems nariams (*Kimlya and Others v. Russia*, 2009, § 84). Tie patys principai visiškai pritaikytini ir 9 straipsnio kontekste (*Genov v. Bulgaria*, 2017, § 35).

170. Pasakytina ir tai, kad, kai tikinčiųjų grupė skundžiasi dėl šalies valdžios institucijų atsisakymo įregistruotų jų religinę organizaciją, bet kuris atskiras organizacijos narys gali teigti buvęs tokio pažeidimo „auka“ pagal Konvencijos 34 straipsnį; taigi nėra jokios priežasties apribotai taikyti aukos statusą tik tiems asmenims, kurie pateikė konkretų prašymą dėl registracijos (*Metodiev and Others v. Bulgaria*, 2017, § 24).

171. To, kad nacionalinės valdžios institucijos toleruoja nepripažintą religinę organizaciją, negalima laikyti pripažinimo pakaitalu, jei tik pripažinimo atveju yra suteikiamos teisės tiems, kurie toleruojami (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, 2001, § 129; *İzzettin Doğan and Others v. Turkey* [DK], 2016, § 127). Net jei teisės aktai vienareikšmiškai leidžia veikti neregistruotoms religinėms grupėms, tai nėra pakankama, jei šalies įstatymai suteikia tam tikras teises, kurios turi esminės svarbos religinei veiklai vykdyti, tik registruotoms religinėms organizacijoms, turinčioms juridinio asmens teises (*Svyato-Mykhaylivska Parafiya v. Ukraine*, 2007, § 122). Tarp tų teisių paminėtina teisė turėti nuosavybę ar nuomotis patalpas, turėti banko sąskaitas, samdyti darbuotojus, užtikrinti bendruomenės, jos narių ir jos aktyvų teisinę apsaugą, įkurti maldos namus, atlikti religines apeigas viešai prieinamose vietose, gaminti, įsigyti ir platinti religinę literatūrą, įkurti švietimo institucijas, palaikyti ryšius tarptautiniam bendradarbiavimui ir konferencijų organizavimui (*Kimlya and Others v. Russia*, 2009, §§ 85-86; *Genov v. Bulgaria*, 2017, § 37). Be to, vienas iš būdų išreikšti savo religiją, ypač religinės bendruomenės atveju, yra galimybė užsitikrinti teisinę bendruomenės, jos narių ir aktyvų apsaugą, taigi Konvencijos 9 straipsnį reikia skaityti ne tik 11 straipsnio, bet ir 6 straipsnio 1 dalies šviesoje, kiek tai susiję su teise į teisingą teismą bei galimybe kreiptis į teismą (*Svyato-Mykhaylivska Parafiya v. Ukraine*, 2007, § 152; *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria*, 2008, § 63).

172. Aukščiau pastraipoje išdėstyti argumentai įgyja dar didesnį svorį tais atvejais, kai šalies teisė neleidžia religinei asociacijai įgyti juridinio asmens statuso registruojantis kaip nereliginei organizacijai pagal bendrus asociacijų registravimą reguliuojančius teisės aktus (*Genov v. Bulgaria*, 2017, § 37; *Metodiev and Others v. Bulgaria*, 2017, § 36). Tuo pačiu atkreiptinas dėmesys, kad faktas, jog religinė bendruomenė, neturinti juridinio asmens teisių, gali iš dalies šį trūkumą kompensuoti steigdama

paralelines asociacijas, nėra esminis ir nespėndžia problemos (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria*, 2008, § 67; *Izzettin Doğan and Others v. Turkey* [DK], 2016, § 130).

173. Kiek tai susiję su religinių bendruomenių pripažinimu ir registracija, valstybės turi galią patikrinti ar judėjimas, asociacija vykdo, dėl tariamai religinių tikslų, veiklas, kurios yra žalingos gyventojams ir kelia grėsmę viešajam saugumui. Negalima atmesti prielaidos, kad organizacijos programa gali slėpti tikslus ir intencijas, kurios skiriasi nuo tų, kurios yra skelbiamos, tad, siekiant įsitikinti, kad taip nėra, programos turinys gali būti lyginamas su organizacijos veiksmais ir pozicijomis, kurias ji gina (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, 2001, §§ 105 ir 125). Valstybė taip pat gali reikalauti, kad religinės organizacijos įstatai aiškiai apibrėžtų atitinkamus įsitikinimus ir religinę praktiką, kad visuomenė galėtų skirti skirtingas konfesijas ir kad būtų išvengta konfrontacijos tarp skirtingų religinių bendruomenių (*Metodiev and Others v. Bulgaria*, 2017, §§ 40 ir 45). Todėl atsisakymas įregistruoti religinę organizaciją, jei ji nepateikia valdžios institucijoms savo religijos esminių pagrindų aprašymo, gali būti pateisinamas poreikiu įsitikinti, ar organizacija nekelia kokios nors grėsmės demokratinėi visuomenei ir esminiems interesams, pripažįstamiems 9 straipsnio 2 dalyje (*Cârnuirea Spirituală a Musulmanilor din Republica Moldova v. Moldova* (nut.), 2005; *Church of Scientology of Moscow v. Russia*, 2007, § 93; *Lajda and Others v. the Czech Republic* (nut.), 2009). Tačiau, nors valstybės turi teisę tikrinti, ar religinės asociacijos tikslai ir veikla atitinka teisės aktų nustatytas taisykles, šią teisę reikia įgyvendinti saikingai, būdu, kuris būtų suderinamas su jų įsipareigojimais pagal Konvenciją ir Konvencijos organų praktika (*Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*, 2010, § 100; *Orthodox Ohrid Archdiocese (Greek-Orthodox Ohrid Archdiocese of the Peć Patriarchy) v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, 2017, § 94).

174. *Laukimo laikas*, per kurį valdžios institucijos turi išspręsti pareiškimo dėl pripažinimo ar registracijos klausimą ir patikrinti atitiktį įstatymams, kaip nurodyta aukščiau, turi būti protingai trumpas (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria*, 2008, § 79). Tais atvejais, kai valstybės teisinė sistema apima religines organizacijas, turinčias ypatingų privilegijų lyginant su kitomis (turinčiomis, pvz., juridinio asmens statusą), valstybė gali ypatinga tvarka numatyti ilgesnį laukimo ir tikrinimo periodą, ypač dėl naujai įkurtų ir nežinomų religinių grupių. Tačiau vargu ar tokia tvarka atrodytų pagrįsta atveju religinių grupių, kurios seniai egzistuoja tarptautiniu mastu, bei kurios seniai egzistuoja konkrečioje šalyje, ir todėl yra žinomos kompetentingoms valdžios institucijoms (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria*, 2008, §§ 97-98).

175. Valstybė taip pat gali teisėtai nustatyti tam tikrus reikalavimus religinių organizacijų pavadinimams, įskaitant reikalavimą, kad jis aiškiai skirtųsi nuo egzistuojančių organizacijų pavadinimų. Tapatus ar labai panašus pavadinimas gali kelti sumaištį ir nesusipratimus visuomenėje, tokiu būdu pasikėsiniama į kitų asmenų teises ir interesus riziką (*Orthodox Ohrid Archdiocese (Greek-Orthodox Ohrid Archdiocese of the Peć Patriarchy) v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, 2017, § 111; *Bektashi Community and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, 2018, § 71). Taigi faktas, kad iš naujai įsteigtų juridinių asmenų reikalaujama prisiimti pavadinimą, kuris neklaidintų visuomenės ir įgalintų ją atskirti vieną organizaciją nuo kitos iš esmės gali būti laikomas teisėtu apribojimu religinei organizacijai pasirinkti norimą pavadinimą (*Genov v. Bulgaria*, 2017, § 43).

176. Pavyzdžiui, Teismas nustatė Konvencijos 9 straipsnio pažeidimą (tiek imant atskirai, tiek ir kartu su 14 straipsniu) šiose bylose:

- dėl Moldovos valdžios institucijų atsisakymo suteikti teisinį pripažinimą Besarabijos metropolinei bažnyčiai, autonomiškai ortodoksų bažnyčiai, pavaldžiai Bucharešto patriarchatui (Rumunų ortodoksų bažnyčia) tuo pagrindu, kad toks pripažinimas pažeistų vyriausybės jau pripažintos Metropolitinės Moldovos bažnyčios, pavaldžios Maskvos patriarchatui (Rusų ortodoksų bažnyčia), interesus. Neturėdama teisinio pripažinimo pareiškėjo bažnyčia negalėjo vykdyti savo veiklos; jos kunigai negalėjo laikyti pamaldų, nariai negalėjo rinktis ir praktikuoti savo religijos, ir, be to, neturėdama juridinio asmens statuso, bažnyčia negalėjo gauti savo aktyvų teisinės apsaugos bei gintis nuo gąsdinimo veiksmų.

Atsisakydama pripažinti bažnyčią tuo pagrindu, kad pareiškėjo bažnyčia esą buvo tik „schizmatinė grupė“ ortodoksų bažnyčioje, Moldovos vyriausybė nesilaikė neutralumo ir nešališkumo pareigos. Be to, vyriausybės pateikti argumentai, kad bažnyčia pareiškėja tariamai kėlė grėsmę šalies teritoriniam vientisumui ir socialiniam stabilumui buvo akivaizdžiai nepagrįsti (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, 2001);

- tame pačiame kontekste: vietinės valdžios atsisakymas išduoti pareiškėjams sertifikatą, kurio jiems reikėjo siekiant įregistruoti Besarabijos metropolinę bažnyčią tuo pagrindu, kad Metropolinė Moldovos bažnyčia jau buvo įregistruota ir veikė toje teritorijoje, Teismo sprendimu buvo pripažintas ribojimu, kuris nebuvo „nustatytas įstatymo“ (*Fusu Arcadie and Others v. the Republic of Moldova*, 2012);
- dėl kompetentingos administracinės institucijos atsisakymo įregistruoti pareiškėją bažnyčią nepaisant tai daryti nurodančio teismo sprendimo; šiuo atveju Teismas nustatė, kad apribojimas, dėl kurio skųstasi, nebuvo „nustatytas įstatymo“ (*Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova and Others v. Moldova*, 2007);
- dėl Bulgarijos valdžios institucijų atsisakymo įregistruoti naują religinę asociaciją, pavadintą „Achmadijos musulmonų bendruomenė“, kaip konfesiją, tuo pagrindu, kad jos įstatai nepateikė užtektinai aiškiai visos informacijos apie Achmadijos konfesijos įsitikinimus ir praktikas, dėl ko buvo sunku atskirti ją nuo jau pripažintos musulmonų religijos. Šioje byloje Bulgarijos įstatymas nebuvo nustatęs jokių konkrečių reikalavimų dėl tokio religinių įsitikinimų ir praktikų aprašymo įstatuose detalumo, ar dėl specifinės informacijos, kuri turėjo būti įrašoma į registracijos paraiškos formą, tad dėl tokio neapibrėžtumo valdžios institucijos galėjo atsisakyti įregistruoti iš esmės bet kokią naują religinę asociaciją, išpažįstančią tokią pačią doktriną, kaip anksčiau įregistruota konfesija (*Metodiev and Others v. Bulgaria*, 2017);
- dėl dvidešimties metų laiko tarpo tarp prašymo dėl Jehovos liudytojų kongregacijos teisinio pripažinimo ir valdžios institucijų sprendimo galiausiai suteikti jai „registruotos“ religinės organizacijos statusą. Teismas taip pat nustatė, kad būta diskriminacijos, taip pažeidžiant 14 straipsnį, dėl to, kad buvo atsisakyta suteikti pareiškėjai bendruomenei „pripažintos religinės bendruomenės“ statusą, kuris apėmė juridinio asmens statusą ir suteikė visą eilę privilegijų pagal šalies įstatymus, tuo pagrindu, kad ji iki tol nebuvo veikusi dešimt metų kaip „registruota“ religinė organizacija mažiausiai dešimt metų. Vyriausybė atsakovė nenurodė jokie objektyvaus ir protingo tokio elgesio skirtumo paaiškinimo, ypač atsižvelgiant į tai, kad „dešimties metų“ reikalavimas nebuvo taikomas kitai religinei bendruomenei, esančiai panašioje situacijoje į Jehovos liudytojų bendruomenę (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria*, 2008);
- dėl Rusijos institucijų atsisakymo registruoti du vietinius Scientologijos bažnyčios skyrius kaip „religines organizacijas“, kas būtų jiems automatiškai suteikę juridinio asmens statusą, tuo pagrindu, kad jie veikė Rusijoje ne kaip „religinės grupės“ (be juridinio asmens statuso) bent penkiolika metų. Nustatęs 9 straipsnio, skaitomo 11 straipsnio šviesoje, pažeidimą, Teismas pažymėjo, kad vyriausybė atsakovė nenurodė jokio „būtinio visuomenės poreikio“ apribojimui, dėl kurio skųstasi, paremti, taip pat nenurodė jokios susijusios ir užtektinos priežasties, kuri pateisintų tokį ilgą laukimo periodą; konkrečiau, niekuomet nebuvo bandoma parodyti, kad pareiškėjas – kaip grupė arba kaip individai – vykdė ar ketino vykdyti kokias nors neteisėtas veiklas, arba, kad jie būtų siekę kitų nei religinio garbinimo, mokymo, praktikos ir laikymosi tikslų. Atsisakymo įregistruoti priežastis buvo visiškai formali, nesusijusi su konkrečios grupės veikla, o vienintelis „nusižengimas“, dėl kurio pareiškėjai buvo kalti, buvo jų ketinimas kreiptis dėl „religinio pobūdžio“ asociacijos įregistravimo, nes tokia regione neegzistavo bent penkiolika metų (*Kimlya and Others v. Russia*, 2009). Kitoje labai panašioje byloje viena iš nurodytų pareiškimo dėl registracijos atmetimo priežasčių buvo faktas, kad vietinės savivaldybės taryba neturėjo kompetencijos išduoti tokį patvirtinimą.

Kitaip, nei *Kimlya and Others v. Russia* byloje, Teismas nustatė, kad apribojimas nebuvo „nustatytas įstatymo“, ir todėl nebuvo reikalo spręsti jo proporcingumo klausimą (*Church of Scientology of St Petersburg and Others v. Russia*, 2014);

- dėl Kroatijos vyriausybės savavališko ir diskriminacinio atsisakymo sudaryti su pareiškėjais, keliomis reformatoriškoms bažnyčioms, bendradarbiavimo susitarimą viešojo intereso sferoje, kad šios bažnyčios galėtų teikti religinio švietimo pamokas valstybinėse mokyklose ir garantuotų civilines pasekmes santuokų, kurias sudarė jų dvasininkai. Šiuo atveju vyriausybė pateisino savo atsisakymą tuo, kad pareiškėjai netenkino, tiek atskirai, tiek kartu paėmus, kriterijų, nustatytų vyriausybėje instrukcijoje dėl tokių susitarimų sudarymo. Tačiau kai kurių kitų bendruomenių atveju nebuvo taikomas skaitinis kriterijus, o kiek tai liečia istorinį kriterijų („istorinės religinės bendruomenės, priklausančios Europos kultūros ratui“), vyriausybė nepaaiškino, kodėl pareiškėjo bažnyčios, priklausančios protestantiškai reformatoriškai tradicijai, tokio kriterijaus neatitiko. Todėl Teismas nustatė Konvencijos 14 straipsnio pažeidimą (*Savez crkava "Riječ života" and Others v. Croatia*, 2010);
- dėl Lietuvos parlamento diskriminacinio atsisakymo suteikti „valstybės pripažintos“ religinės asociacijos statusą (suteikiantį privilegijas, panašias į jau paminėtas Kroatijos byloje) neopagony asociacijai, nors ji atitiko teisinės tokio statuso suteikimo sąlygas. Šiuo atveju iš įvairių parlamento narių pareiškimų paaiškėjo, kad atsisakymas buvo motyvuotas argumentais, susijusiais su atitinkamų religinių įsitikinimų esme (nepagrįsti argumentai dėl nacionalinio saugumo; abejonės dėl pareiškėjos asociacijos veiklos „religinio“ pobūdžio ir pačių įsitikinimų, kuriais ji teigė besivadovaujanti, egzistavimo; tariamas kėsinimasis į daugumos gyventojų krikščioniškąjį tikėjimą ir Romos katalikų bažnyčios interesai). Kadangi šie motyvai buvo aiškiai nesuderinami su valstybės pareiga laikytis neutralumo ir nešališkumo, Teismas nustatė Konvencijos 14 straipsnio pažeidimą (*Ancient Baltic religious association "Romuva" v. Lithuania*, 2021).

177. Teismas taip pat nustatė:

- 11 straipsnio, interpretuojamo 9 straipsnio šviesoje, pažeidimą byloje dėl Makedonijos ortodoksų krikščionių asociacijos, buvusios kanoninėje vienybėje su Serbijos ortodoksų bažnyčia, kai tuo tarpu Makedonijos ortodoksų bažnyčia buvo paskelbusi save autokefaline. Pareiškėjų asociacija pateikė du registracijos prašymus su dviem šiek tiek besiskiriančiais pavadinimais, paaiškindama, kad ji priklauso Serbijos bažnyčios kanoninei jurisdikcijai. Abu prašymai dėl registracijos buvo atmesti iš esmės dėl formalių priežasčių. Valdžios institucijos taip pat nurodė du kitus pagrindus, o būtent: tai, kad pareiškėjų asociacija buvo įkurta užsienio bažnyčios ar užsienio valstybės, dėl ko ji negalėjo būti registruota; ir tai, kad jos pavadinimas buvo problemiškas. Pasak valstybės institucijos, pasirinktas buvo pernelyg panašus į pavadinimą organizacijos „Makedonijos ortodoksų Ochrido arkivyskupija“, kuri turėjo „istorinę, religinę ir moralinę bei materialinę teisę“ į pavadinimą „Ochrido arkivyskupija“. Teismas laikėsi nuomonės, kad gausūs ir smulkūs trūkumai, kuriais buvo remtasi atsisakant įregistruoti pareiškėjo asociaciją nebuvo nei tinkamai argumentuoti, nei užtektini. Tas pats buvo pasakytina ir dėl asociacijos „užsienietiškos kilmės“, nes jos steigėjai buvo valstybės atsakovės piliečiai, o susijusi valstybės teisė nedraudė religinių organizacijų, kurios priklausė užsienyje esantiems religiniams centrams, registracijos. Kas link asociacijos pavadinimo, jis buvo užtektinai specifinis ir skyrėsi nuo kitų bažnyčių pavadinimų. Taigi, apribojimas, dėl kurio skųstasi, buvo pripažintas neproporcingu (*Orthodox Ohrid Archdiocese (Greek-Orthodox Ohrid Archdiocese of the Peć Patriarchy) v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, 2017);
- 9 straipsnio, interpretuojamo 11 straipsnio šviesoje, pažeidimą – dėl Bulgarijos institucijų atsisakymo įregistruoti naują *Hare Krishna* judėjimo sekėjų asociaciją tuo pagrindu, kad asociacijos įsitikinimai ir praktikos nesiskyrė nuo įsitikinimų ir praktikos kitos asociacijos, kuri buvo įregistruota anksčiau; taip pat per daug panašūs buvo jų įstatai ir tikslai, per daug

panašūs pavadinimai, o teisės aktai draudė registruoti dvi religines organizacijas, esančias tam pačiam mieste; galiausiai, buvo argumentuota, kad naujoji asociacija galėtų būti pripažinta „motininės organizacijos“ (jau įregistruotos) filialu, tačiau tik pastarajai pateikus atitinkamą prašymą. Teismas pažymėjo, kad tariamas pavadinimų panašumas galiausiai nebuvo panaudotas kaip vienas iš atsisakymo įregistruoti pagrindų, ir kad kiti pagrindai buvo neužtenkami, kad ribojimą, dėl kurio buvo pateikta peticija, būtų galima laikyti „būtinu demokratinėje visuomenėje“ (*Genov v. Bulgaria*, 2017);

- 9 straipsnio, skaitomo 11 straipsnio šviesoje, pažeidimas dėl Kalnų Karabacho Respublikos („NKR“), tarptautiniu lygiu nepripažinto, tačiau Armėnijos jurisdikcijai atitinkamu metu priklausiusio subjekto, valdžios institucijų atsisakymo įregistruoti vietinę Jehovos liudytojų bendruomenę kaip religinę organizaciją, remiantis akivaizdžiai neobjektyvia eksperto ataskaita, kurioje buvo pateikti konkrečiais faktais nepatvirtinti teiginiai (*Christian Religious Organization of Jehovah's Witnesses in the NKR v. Armenia*, 2022).

178. Kita vertus, Teismas paskelbė akivaizdžiai nepagrįstais skundus, kuriuos pateikė dvi Sun Myung Moon'o Susivienijimo bažnyčios grupės Čekijos Respublikoje ir Bulgarijoje:

- pirmuoju atveju, kurį Teismas vertino pagal 11 straipsnį, skaitomą kartu su 9 straipsniu, pareiškėjai skundėsi dėl Čekijos valdžios atsisakymo registruoti jų organizaciją kaip bažnyčią su juridinio asmens statusu dėl dviejų priežasčių: visų pirma, pareiškėjų atsisakymo pateikti valdžios institucijoms dokumentą, paaiškinantį jų mokymą, ir antra, dėl fakto, kad jie pažeidė bendruosius „asmenų, išpažįstančių bažnyčios doktriną“ parašų rinkimo reikalavimus. Atlikusios papildomą patikrinimą valdžios institucijos atmetė didelę dalį surinktų parašų tuo pagrindu, kad jie buvo tik prijaučiantys, o ne tikintieji, turintys teologinį ryšį su bažnyčia; Teismas priėmė šį paaiškinimą kaip protingą ir nesavavališką. Kita vertus, likusių parašų skaičius buvo mažesnis nei įstatymo reikalaujamas 10 tūkst. bažnyčios įregistravimui. Teismas pripažino, kad šis skaičius gali iš pažiūros atrodyti neproporcingai didelis, tačiau taip pat pastebėjo kad buvo priimtas naujas įstatymas, kuriame šis skaičius buvo sumažintas iki 300, ir kad pareiškėjams niekas netrukdytų pateikti naują prašymą dėl bažnyčios įregistravimo (*Lajda and Others v. the Czech Republic* (nut.), 2009);
- antruoju atveju, kurį Teismas nagrinėjo pagal 9 straipsnį, pareiškėjai skundėsi dėl tariamo Bulgarijos vyriausybės atsisakymo įregistruoti jų organizaciją. Teismas pastebėjo, kad pareiškėjai nebuvo gavę formalaus atsisakymo įregistruoti; jie buvo gavę laišką iš vyriausybės, kuriuo jų buvo prašoma papildyti ir paaiškinti pateiktus dokumentus, tačiau nusprendė šiomis instrukcijomis nesivadovauti. Atsižvelgdamas į bylos aplinkybes Teismas nusprendė, kad vyriausybės pozicija nebuvo panaši nei į atidėliojimo taktiką, nei į numanomą atsisakymą registruoti (*Boychev and Others v. Bulgaria*, 2011).

179. Kalbant apie atvejus valstybės jau pripažintų religinių organizacijų, kurias *atsisakoma perregistruoti* – tokiu būdu atimant joms juridinio asmens statusą arba perkeltiant jas į žemesnį teisinį statusą – Teismas yra linkęs spręsti tokias bylas pagal Konvencijos 11 straipsnį (asociacijų laisvė) skaitomą kartu su 9 straipsniu. Pavyzdžiui, Teismas nustatė 11 straipsnio pažeidimą šiais atvejais:

- Rusijos valdžios institucijoms atsisakius perregistruoti vietinį Išgelbėjimo armijos skyrių, taip atimant iš jo juridinio asmens statusą, remiantis pagrindais, kuriuos Teismas pripažino visiškai neturinčiais pagrindo šalies įstatymuose arba savavališkais ir neprotingais (dėl pareiškėjo „užsienietiškos kilmės“; tariamo duomenų apie narius nepakankamumo; pareiškėjo tariamo „paramilitarinio“ pobūdžio; tariamo siekio pažeisti Rusijos teisę, ir t.t.) (*Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia*, 2006, §§ 74-75);
- Rusijos valdžios institucijoms atsisakius perregistruoti vietinę Scientologijos bažnyčios skyrių, atmetant bent vienuolika jos pareiškimų tarpusavyje nederančiais ir savavališkais pagrindais (tariamam nepilnumui prašymu, nenurodant, kokių dokumentų trūksta; prašymu pateikti originalus, o ne kopijas, nors tokio teisinio reikalavimo nebuvo, ir pan.) (*Church of*

Scientology of Moscow v. Russia, 2007). Kitoje, labai panašioje byloje Teismas nustatė 11 straipsnio pažeidimą dėl atsisakymo perregistruoti vietinį Jehovos liudytojų skyrių (*Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*, 2010);

- Makedonijos valdžios institucijų atsisakymą, įsigaliojus naujam teisės aktui, patvirtinti Bektashi bendruomenės (sufijų ordino) kaip religinės organizacijos statusą, nors pastaroji šį statusą turėjo 15 metų. Pagrindas buvo išskirtinai formalistinis, vėliau buvo atsisakyta iš naujo įregistruoti bendruomenę tuo pagrindu, kad jos pavadinimas ir doktrinos šaltiniai buvo identiški kitos jau įregistruotos bendruomenės pavadinimui ir doktrinos šaltiniams, dėl ko tariamai galėjo kilti sumaištis tarp tikinčiųjų (*Bektashi Community and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, 2018);
- Atveju įvykdytos teisinės reformos, dėl kurios kai kurios religinės organizacijos, anksčiau pripažintos Vengrijoje kaip „bažnyčios“, buvo pradėtos laikyti „asociacijomis“, tai yra, tavo kur kas žemesnį statusą, suteikiantį daug mažiau pranašumų, kiek tai susiję su teisėmis ir privilegijomis (*Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others v. Hungary*, 2014).

180. Konvencijos 9 straipsnio 1 dalis nereikalauja iš Susitariančių Šalių suteikti *religinėms santuokoms* tokį patį statusą ir tokias pačias pasekmes, kokias sukelia civilinė santuoka (*X. v. Germany*, Komisijos 1974 m. gruodžio 18 d. nutarimas; *Khan v. the United Kingdom*, Komisijos 1986 m. liepos 7 d. nutarimas; *Spetz and Others v. Sweden*, Komisijos 1994 m. spalio 12 d. nutarimas; *Serif v. Greece*, 1999, § 50; *Şerife Yiğit v. Turkey* [DK], 2010, § 102). Be to, 9 straipsnis neapima religinės santuokos modalumo, tai yra, pačioms konkrečioms religijoms paliekama spręsti dėl tokių modalumų. Pavyzdžiui, būtent kiekviena religija turi nuspręsti, ar, ir kokia apimtimi, jos leis tos pačios lyties asmenų santuokas (*Parry v. the United Kingdom* (nut.), 2006). Neprieštarauja 9 straipsniui ir valstybės reikalavimas skelbti užsakus pagal civilinę teisę ir atsisakymas pripažinti religinių užsakų paskelbimą problemos, susijusios su įdarbinimu, kontekste (*Von Pelsler v. Italy*, Komisijos 1990 m. lapkričio 9 d. nutarimas).

181. Komisija atmetė Belgijos piliečio skundą dėl to, kad Belgijos mokesčių skaičiavimo sistema, kurioje sutuoktinių pajamos yra sujungiamos mokesčių apskaičiavimo tikslais, buvo nepalanki susituokusioms poroms; pasak pareiškėjo, poros, kurių santuoką grindė šventasis sakramentas, negalėjo išvengti negatyvių mokesčių santuokos pasekmių gyvendamos kartu nesusituokusios. Komisija nenustatė jokio pareiškėjo religijos laisvės pažeidimo, taip pat išsakydama nuomonę, kad ganėtinai dirbtiniu laikytinas palyginimas tarp susituokusios poros ir tiesiog kartu gyvenančios poros susitelkiant tik į pajamų mokesčio aspektą, kaip tai darė pareiškėjas, ir ignoruojant kitas teises ir įsipareigojimus, kylančius susituokusiesiems iš santuokos, ar dėl profesinių, ar dėl moralinių aspektų (*Hubaux v. Belgium*, Komisijos 1988 m. gegužės 9 d. nutarimas).

182. Valstybė neprivalo pripažinti *religinių teismų* sprendimų nacionalinėse teisinėse sistemose (*Serif v. Greece*, 1999, § 50).

183. Taip pat pažymėtina, kad teisė išreikšti religiją „mokymu“ nėra tokia plati, kad apimtų įpareigojimą valstybėms leisti *religinį lavinimą valstybinėse mokyklose* (*Savez crkava "Riječ života" and Others v. Croatia*, 2010, § 57). Tačiau, jei valstybė nusprendžia suteikti tokią privilegiją kai kurioms religinėms bendruomenėms, šios ypatingos teisės ir privilegijos patenka į 9 straipsnio aprėptį ir 14 straipsnyje įtvirtintas diskriminacijos draudimas tokiu atveju yra taikytinas (*ibid.*, § 58).

184. Pastebėtina ir tai, kad tais atvejais, kai tam tikrų konfesijų tarnautojai yra įgaliojami atlikti religinių santuokų, kurios po to įgyja teises pasekmes civilinėje teisėje, apeigas arba įgaliojami spręsti tam tikrus civilinės teisės ginčus (pavyzdžiui, šeimos ir paveldėjimo klausimais), valstybė turi teisėtą interesą imtis specialių priemonių saugoti nuo apgaulės tuos, kurių teisiniams ryšiams gali turėti įtakos religiniai tarnautojai (*Serif v. Greece*, 1999, § 50).

3. Valstybės naudojami menkinantys religinių bendruomenių apibūdinimai

185. Menkinančių išsireiškimų prieš religines bendruomenes naudojimas oficialiuose dokumentuose gali būti prilygintas teisių, ginamų 9 straipsnyje, apribojimui, jei dėl to gali kilti neigiamų pasekmių religijos laisvės praktikavimui (*Leela Förderkreis e.V. and Others v. Germany*, 2008, § 84).

186. Komisija paskelbė nepriimtinais peticijas dėl šių situacijų:

- kompetentingas šalies teismas atmetė pareiškėjo asociacijos prašymą uždrausti Vokietijos federacinei vyriausybei ją minėti vyriausybinėje publikacijoje, pavadintoje „Taip vadinamos jaunimo sektos ir psichogrupės Federacinėje Vokietijos Respublikoje“. Komisija pastebėjo, kad pareiškėjo asociacijos teisė išreikšti savo religiją nebuvo pažeista, nes publikacija, kuria buvo skųstasi, neturėjo jokios įtakos tos teisės praktikavimui. Publikacija buvo išleista tik siekiant informuoti visuomenę, ypač atsižvelgiant į tai, kad, pasak šalies teismų, kai kurios pareiškėjo asociacijos praktikos – pavyzdžiui siūlymas pakeisti medicininį gydymą religiniais įsitikinimais – pateisino pasirinktą priemonę įspėti visuomenę (*Universelles Leben e.V. v. Germany*, Komisijos 1996 m. lapkričio 27 d. nutarimas);
- Bavarijos švietimo ministerija išspausdino straipsnį švietimo žurnale norėdama perspėti vaikus dėl tariamų scientologijos pavojų, o teismas atsisakė išduoti išankstinį draudimą dėl to straipsnio platinimo. Komisija laikėsi pozicijos, kad straipsnis, dėl kurio skųstasi, kritikavo scientologiją bendrai, kaip judėjimą, veikiantį pasaulio mastu, o ne atskirus judėjimo narius, tokius, kaip pareiškėjai. Atsižvelgdama į tai, kad pareiškėjai skundėsi dėl savo kaimynų ir vietinės spaudos neigiamų požiūrių į juos, Komisija pažymėjo, kad nebuvo jokių įrodymų, kad egzistuoja priežastinis ryšys tarp straipsnio, dėl kurio skųstasi, ir šių faktų; bet kuriuo atveju, straipsnio poveikis buvo pernelyg netiesioginis ir tolimas, kad būtų galėjęs turėti kokios nors įtakos jų teisėms pagal 9 straipsnį; todėl skundas buvo nesuderinamas su Konvencija *ratione personae* (*Keller v. Germany*, Komisijos 1998 m. kovo 4 d. nutarimas).

187. Teismas nenustatė 9 straipsnio pažeidimo byloje, kurioje pareiškėjo asociacijos, sekančios Bhagwan Shree Rajneesh (Osho) mokymu, skundėsi dėl pakartotinio terminų „sektą“, „jaunimo sektą“, „psichosektą“, „pseudoreligiją“, „destruktyvus religinis judėjimas“, „judėjimas, manipuliuojantis savo nariais“, ir kt. naudojimo specifinėje oficialioje komunikacijoje iš Vokietijos federalinės vyriausybės ir jos narių kalbant apie pareiškėjo judėjimą ir jo mokymą. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas nusprendė, kad vyriausybė galėjo naudoti daugelį tų terminų; kita vertus, sąvokų „pseudo-religija“ ir „destruktyvus religinis judėjimas“ naudojimas bei kaltinimas manipuliacija buvo įvertintas kaip prieštaraujantis Konstitucijai. Remdamasis prielaida, kad būta apribojimo naudotis teisėmis, kurias užtikrina 9 straipsnis, Europos Žmogaus Teisių Teismas nusprendė, kad apribojimu buvo siekiama teisėtų tikslų (viešojo saugumo bei viešosios tvarkos užtikrinimo, kitų asmenų teisių ir laisvių apsaugos) ir kad ribojimas buvo proporcingas šiems siekiams. Vykdydamos savo pareigą informuoti visuomenę apie viešojo intereso problemas federalinės institucijos tik siekė atkreipti piliečių dėmesį į fenomeną, kurį laikė keliančiu nerimą, tai yra, daugybės naujų religinių judėjimų kilimą ir jų patrauklumą jauniems žmonėms. Vienintelis tikslas, kurio siekė valdžios institucijos, – tai įgalinti žmones, kai būtina, priimti informuotus sprendimus ir išvengti sudėtingų situacijų, kylančių vien iš nežinojimo. Be to, vyriausybės elgesys jokia būdu nesutrukdė pareiškėjo asociacijoms įgyvendinti savo teises, užtikrinamas Konvencijos 9 straipsnio. Be to, Vokietijos valdžios institucijos galiausiai liovėsi naudoti terminus, dėl kurių buvo pateiktas skundas, sekdamas ekspertų pranešime pateiktomis rekomendacijomis (*Leela Förderkreis e.V. and Others v. Germany*, 2008).

188. Kita vertus, Teismas nustatė 9 straipsnio pažeidimą dėl to, kad viena iš Rusijos regioninių vyriausybių išleido brošiūrą „Saugokitės sektų!“, kurioje Hare Krišna judėjimas apibūdinamas kaip „totalitarinė sektą“ ir „destruktyvus judėjimas“ bei kaltinamas „psichologine manipuliacija“ ir jaunimo „zombinimu“. Knygelė buvo išleista pagal regioninę kovos su nusikalstamumu programą, skirtą, be kita ko, „užsienio misionieriams“ ir „netradicinėms religinėms asociacijoms“. Teismas pažymėjo, kad ši programa buvo „kovos su sektomis“ kampanija, kuria buvo siekiama pašalinti ir marginalizuoti naujus

ar mažumų religinius judėjimus; nors „tradicinių“ religijų atstovai buvo kviečiami išsakyti savo nuomonę apie tokius judėjimus, pastariesiems niekada nebuvo suteikta galimybė išreikšti savo nuomonę ar apginti savo įsitikinimus. Atsižvelgiant į tai buvo matyti, kad atitinkamos regioninės valdžios institucijos neatliko savo, kaip neutralaus ir nešališko įvairių konfesijų ir religijų veiklos organizatoriaus, vaidmens ir neužtikrino pagarbos visiems įsitikinimams. Kalbant apie knygelėje vartojamus emociškus ir labai menkinančius terminus, valdžios institucijos nei leidinio pasirodymo metu, nei nagrinėjant bylą Teisme nesistengė įrodyti, kad jie buvo pagrįsti. Galiausiai, šokiravo pats faktas, kad tokie kaltinimai buvo mesti organizacijos, kuri buvo oficialiai įregistruota ir teisėtai veikė Rusijoje, įsitikinimams (*Centre of Societies for Krishna Consciousness in Russia and Frolov v. Russia*, 2021, §§ 41-43).

189. Teismas taip pat nustatė 9 straipsnio pažeidimą byloje dėl moters, kuri praktikavo meditaciją Ošo religiniame judėjime, ir kuri buvo prievarta hospitalizuota psichiatrinėje ligoninėje, kuriai buvo diagnozuota ūmi psichozė, ir kuri buvo išlaikyta ligoninėje 52 dienas, ir kuriai būnant ligoninėje gydytojai bandė „pataisyti“ jos įsitikinimus juos menkindami ir ragindami ją „pradėti kritiškai vertinti“ meditaciją ir Ošo judėjimą. Teismas sąmoningai palygino šį atvejį su aukščiau aprašytuojų *Leela Förderkreis e.V. and Others*, 2008, byloje, pabrėždamas pareiškėjos padidintą priklausomumo būseną, pažeidžiamumą ir bejėgiškumą medicininio personalo, kuris buvo atsakingas už jos diagnozę ir besitęsiančią izoliaciją ligoninėje, atžvilgiu. Teismas nustatė, kad būta pareiškėjos religijos laisvės ribojimo, ir kad tas ribojimas nebuvo „įstatymu nustatytas“ (*Mockutė v. Lithuania*, 2018, §§ 107-131).

190. Teismas taip pat paskelbė nepriimtina Jehovos liudytojų grupės pateiktą peticiją, kurioje buvo skundžiamasi tuo, kad Prancūzijos vyriausybė pažeidė jų teisę į religijos laisvę suteikdama viešojo intereso statusą asociacijai, žinomai kaip „Nacionalinė šeima ir individų ginančių asociacijų sąjunga“ (UNADFI), kurios tikslas yra „kovoti su žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių pažeidimais“, kuriuos vykdo „destruktyvios sektos“. Šią asociaciją pareiškėjai kaltino atviro priešiškoumo jų religinei bendruomenei reiškimu. Teismas sprendė, kad valstybė negali būti laikoma atsakinga už visus veiksmus asociacijų, kurioms, atsižvelgiant į jų įstatus, ji buvo suteikusi viešojo intereso organizacijų statusą. Tokio statuso suteikimo faktas nereiškė jokio viešosios valdžios įgaliojimų perdavimo, o tik perdavus tokius įgaliojimus Konvencija valstybei priskiria atsakomybę. Nors pareiškėjai manė, kad UNADFI veiksmai pažeidė jų teises, dėl tokių įtarimų pirmiausiai turėjo būti kreipiamasi į kompetentingus šalies teismus. Teismas galiausiai sprendė, kad pareiškėjai negali teigti esą tariamo pažeidimo „aukos“, ir kad jų skundų nagrinėjimas nepriklausė Teismo *ratione personae* jurisdikcijai (*Gluchowski and Others v. France* (nut.), 1999).

191. Teismas taip pat atmetė – šiuo atveju kaip akivaizdžiai nepagrįstą – „Hare Krišna“ asociacijos skundą dėl žodinių išpuolių per interviu su asmeniu (stačiatikių šventiku), paskelbtą stačiatikių krikščionių, taigi privačios naujienų agentūros, interneto svetainėje (*Centre of Societies for Krishna Consciousness in Russia and Frolov v. Russia*, 2021, § 31).

4. Finansavimo ir mokesčių priemonės

192. Europos lygiu nėra bendro bažnyčių ir religinių bendruomenių apmokestinimo ar finansavimo standarto, nes tokie reikalai yra glaudžiai susiję su kiekvienos atskiros šalies istorija ir tradicijomis. Todėl šioje srityje šalys turi ypač plačią vertinimo laisvę (*Alujer Fernández and Caballero Garcia v. Spain* (nut.), 2001).

193. Religinė organizacija negali remtis Konvencijos 9 straipsniu reikalaujama ypatingo mokesčių statuso ir apeliuodama į religijos laisvę (*Association Sivananda de Yoga Vedanta v. France*, Komisijos 1998 m. balandžio 16 d. nutarimas). Dėl tos priežasties religijos laisvė nesuteikia bažnyčioms ar jų nariams kitokio mokestinio statuso, nei kitiems mokesčių mokėtojams (*Alujer Fernández and Caballero García v. Spain* (nut.), 2001). Be to, 9 straipsnio negalima aiškinti taip, tarsi jis suteiktų teisę į atleidimą nuo mokesčių, kiek tai susiję su garbinimu (*Iglesia Bautista “El Salvador” and Ortega Moratilla v. Spain*, Komisijos 1992 m. sausio 11 d. nutarimas). Tačiau ekonominės, finansinės ar fiskalinės priemonės,

kurių imamasi prieš religinę organizaciją, kartais gali būti vertinamos kaip teisių, užtikrinamų Konvencijos 9 straipsnyje, ribojimas, jei galima parodyti, kad jos sukuria tikrą ir rimtą kliūtį šių teisių įgyvendinimui. Pavyzdžiui, esant tam tikroms aplinkybėms, klausimai, susiję su religinių pastatų išlaikymu ir naudojimu, įskaitant patiriamas išlaidas dėl tų pastatų apmokestinimo, gali turėti didelių pasekmių religinėms grupėms įgyvendinant jų teisę išpažinti savo religinius įsitikinimus (*The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints v. the United Kingdom*, 2014, § 30; *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı v. Turkey*, 2014, § 41).

194. Pavyzdžiui, Teismas nustatė 9 straipsnio pažeidimą tokiose bylose:

- Asmenų aukų, kurias buvo gavusi *Association des Témoins de Jéhovah de France*, apmokestinimo, pritaikius standartines palūkanas ir baudas, padarant pareiškėjo asociaciją standartinės mokesčių sistemos, skirtos asociacijoms, dalimi, ir panaikinant jai mokesčių lengvatas, skirtas kai kurioms asociacijoms, įskaitant religines. Kadangi buvo pritaikyta priemonė, dėl kurios skųstasi, ir kuri apėmė visas iš asmenų gautas aukas, kurias pareiškėjo asociacija buvo gavusi, sudarė 90 proc. pareiškėjo resursų, asociacija neteko svarbių resursų ir nebegalėjo užtikrinti pasekėjų laisvės išpažinti savo religinius įsitikinimus. Teismas nusprendė, kad apribojimas, dėl kurio skųstasi, neatitiko teisėtumo reikalavimų, nes pritaikyta Bendrojo mokesčių kodekso straipsnio formuluotė buvo labai miglota (*Association Les Témoins de Jéhovah v. France*, 2011; labai panaši byla su tokia pačia pabaiga yra *Église Évangélique Missionnaire and Salaûn v. France*, 2013);
- asmenų aukų apmokestinimo, kurias aumistų bendruomenei remti bei šventykloms Mandaromo vienuolyne statyti gavo dvi asociacijos. Prieš mokesčių pakeitimus šios dvi asociacijos nusprendė nutraukti veiklą ir perduoti visus savo aktyvus asociacijai, siekiančiai labai panašių tikslų, kad pastaroji galėtų tęsti šios sektos veiklą; mokesčių administratoriai tuomet inicijavo bylą kompetentingame teisme ir pasiekė, kad teismas panaikintų finansų perdavimą. Europos Žmogaus Teisių Teismas pripažino, kad atsižvelgiant į tai, jog veiksmai, dėl kurių skųstasi, buvo nukreipti prieš konkrečios religijos laikymąsi ir garbinimo vietą, jie prilygo Konvencijos 9 straipsnio saugomų teisių apribojimui; Teismas nustatė pažeidimą tuo pačiu pagrindu, kaip ir byloje *Association Les Témoins de Jéhovah v. France*, 2011 (*Association Cultuelle du Temple Pyramide v. France*, 2013; *Association des Chevaliers du Lotus d'Or v. France*, 2013).

195. Kita vertus, Teismas paskelbė nepriimtina petiją, kuri buvo labai panaši į aukščiau nurodytas, išskyrus faktą, kad, nors pareiškėjo asociacija veikė iš dalies remdamasi individualiomis aukomis, pastarųjų apmokestinimas neturėjo svarbiausių asociacijos resursų nutraukimo ar religinės veiklos stabdymo pasekmių (*Sukyo Mahikari France v. France* (nut.), 2013, § 20).

196. Teismas nustatė 14 straipsnio pažeidimą (diskriminacijos draudimas) skaitant kartu su 9 straipsniu šiose bylose:

- dėl atsisakymo atleisti Jehovos liudytojų bendruomenę nuo mokesčių, motyvuojant tuo, kad pagal vidaus teisę toks atleidimas nuo mokesčių gali būti taikomas tik „pripažintoms religinėms bendrijoms“; atitinkamos bylos buvo susijusios su atleidimu nuo paveldėjimo ir dovanojimo mokesčių mokėjimo (*Jehovas Zeugen in Österreich v. Austria*, 2012; ir dėl metinių nekilnojamojo turto mokesčių už nekilnojamąjį turtą, kurį religinė bendruomenė naudoja viešoms pamaldoms (*Anderlecht Christian Assembly of Jehovah's Witnesses and Others v. Belgium*, 2022));
- dėl Turkijos religijų reikalų direktorato atsisakymo apmokėti alevitų religiniam centrai, turinčiam *cemevi* (alevitų garbinimo vietą) elektros sąskaitas taip pat, kaip jis apmokėdavo mečečių, bažnyčių ir sinagogų elektros sąskaitas. Atsisakymas buvo pagrįstas tuo, kad *cemevi* nebuvo pripažinta kaip „garbinimo vieta“, kas, savo ruožtu, buvo Turkijos valdžios institucijų atsisakymo pripažinti alevizmą atskira religija, o ne islamo atšaka, pasekmė. Teismas nusprendė, kad kitoks alevitų traktavimas neturėjo jokio objektyvaus ir protingo pagrindimo

(*Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı v. Turkey*, 2014; *Izzettin Doğan and Others v. Turkey* [DK], 2016).

197. Kita vertus, Teismas nenustatė 14 straipsnio pažeidimo skaitant jį kartu su 9 straipsniu atveju, kai Jungtinės Karalystės institucijos atsisakė suteikti mormonų šventyklai (kuri yra neprieinama visuomenei, ir į kurią galima įeiti tik specialią „rekomendaciją“ turintiems mormonams) visišką atleidimą nuo byloje nurodytų mokesčių, nors toks atleidimas suteikiamas mormonų koplyčioms ir „apylinkės centrams“, kurie yra atviri visuomenei. Teismas išreiškė abejones, ar ginčas išvis patenka į 9 straipsnio taikymo sritį. Tačiau, net ir darant prielaidą, kad 9 straipsnis taikomas, nurodytas kitoks elgesys su šventykla turėjo objektyvų ir protingą pateisinimą: jis rėmėsi mintimi, kad religinių ceremonijų prieinamumas visuomenei yra naudingas visai visuomenei, nes leidžia išsklaidyti įtarimus ir pakeisti išankstinius nusistatymus visuomenėje, kurioje greta veikia daug tikėjimų. Be to, su mormonų bažnyčia nebuvo elgiama kaip nors kitaip, nei su kitomis religinėmis bendruomenėmis, įskaitant oficialiąją Anglikonų bažnyčią, kurios privačios koplyčios buvo apmokestinamos taikant tokią pačią teisę, kaip ir mormonų šventyklos. Be to, būdama garbinimo vieta, ši šventykla vis tiek turėjo 80 proc. mokesčių tarifo nuolaidą (*The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints v. the United Kingdom*, 2014).

198. Panašiais atvejais Konvencijos organai atmetė skundus dėl tokių situacijų:

- dėl Ispanų mokesčių administratorių atsisakymo atleisti evangelišką protestantišką bažnyčią nuo žemės mokesčio dėl žemės, ant kurios stovėjo jos maldos namai, nors Romos katalikų bažnyčiai tokia išimtis buvo taikoma. Komisija nenustatė diskriminacijos toje byloje, nes mokesčių išimtis, kuriomis naudojosi Romos katalikų bažnyčia, buvo nustatytos susitarimais, kuriuos su Šventuoju Sostu buvo sudariusi valstybė atsakove, kas reiškė abipusius sutarties šalių įsipareigojimus. Kita vertus, atsižvelgiant į tai, kad pareiškėjo bendruomenė niekuomet neprašė galimybės sudaryti tokio pobūdžio sutartį su valstybe, valstybė jos atžvilgiu neturėjo tokių pat pareigų, kokias turėjo Romos katalikų bažnyčios atžvilgiu (*Iglesia Bautista “El Salvador” and Ortega Moratilla v. Spain*, Komisijos 1992 m. sausio 11 d. nutarimas);
- dėl pelno mokesčio pritaikymo pareiškėjo asociacijai, kuri mokė jogos, nepaisant to, kad pareiškėjas mokė jogos siekdamas pelno. Be to, Komisija atmetė pareiškėjo asociacijos kaltinimą, kad ji patyrė diskriminaciją lyginant su kitomis religinėmis bendruomenėmis, ypač su Romos katalikų bažnyčia, kurios turėjo valstybės pripažintą pelno nesiekiančių organizacijų statusą. Neturėdama religinės asociacijos statuso pareiškėjo asociacija nebuvo panašioje ar net palyginamoje situacijoje su religinėmis asociacijomis (*Association Sivananda de Yoga Vedanta v. France*, Komisijos 1998 m. balandžio 16 d. nutarimas);
- dėl Vokietijos valdžios institucijų ir teismų sprendimo perduoti didelę paaukotą pinigų sumą administruoti specialiam fondui ir atitinkamų aktyvų konfiskavimo. Minėti pinigai pareiškėjui, Islamo asociacijai, buvo paaukoti Demokratinio socializmo partijos ankstesnio Vokietijos Demokratinės Respublikos (VDR) režimo laikotarpiu. Teismas pažymėjo, kad skundžiama priemonė buvo įvykdyta esant ypatingoms aplinkybėms ir susijusi su Vokietijos susivienijimu; be to, priemonė buvo įgyvendinta pagal bendrą dar iki susivienijimo VDR įvestą reguliavimą, kurio tikslas buvo nustatyti politinėms partijoms ir susijusioms organizacijoms priklausiusių aktyvų kilmę. Nustatęs, kad skundžiamas ribojimas atitiko Pirmojo Protokolo 1 straipsnio (nuosavybės apsauga) reikalavimus Teismas prie tokių pačių išvadų priėjo ir pagal 9 straipsnį. Teismas išreiškė abejones, ar įvyko ribojimas, susijęs su teisės į religijos laisvę įgyvendinimu, nes apskūsta priemonė nebuvo susijusi nei su vidine pareiškėjo organizacijos veikla, nei su jos pripažinimu iš valstybės pusės. Bet kuriuo atveju, nurodyta priemonė buvo numatyta įstatymo, ja buvo siekiama teisėto tikslo apsaugoti viešąją moralę ir kitų asmenų teises ir laisves, ir ji nebuvo neproporcinga tiems tikslams (*Islamische Religionsgemeinschaft in Berlin e.V. v. Germany* (nut.), 2002).

199. Kai kurios Europos valstybės turi *religinio pobūdžio mokestį* (bažnyčios mokestį, konfesinį mokestį ir pan.), kurį surenka arba valstybė, vėliau perduodama pinigais konkrečioms religinėms organizacijoms, arba tiesiogiai religinės organizacijos, kurios turi galimybę priversti mokėti mokestį pasinaudodamos nacionaliniais teismais. Kitose šalyse mokesčių mokėtojai gali teisėtai skirti dalį savo pajamų mokesčio konkrečioms religinėms organizacijoms. Tokių mokesčių egzistavimas savaime nėra problemiškas Konvencijos 9 straipsnio požiūriu, nes valstybės teisė rinkti tokį mokestį gali būti laikoma vienu iš „teisėtų tikslų“, numatytų 9 straipsnio 2 dalyje (*Wasmuth v. Germany*, 2011, § 55; *Klein and Others v. Germany*, 2017, § 89). Taip pat pažymėtina, kad Pirmojo Protokolo 1 straipsnis, numatantis nuosavybės apsaugą, aiškiai suteikia valstybei teisę rinkti mokesčius (*C. v. the United Kingdom*, Komisijos 1983 m. gruodžio 15 d. nutarimas). Tačiau plati vertinimo laisvė, suteikta valstybėms bažnytinių mokesčių klausimu nereiškia, kad toje srityje negali kilti religijos laisvės klausimų. Priešingai, Teismas yra pažymėjęs, kad gali būti situacijų, kuriose valstybės įsikišimas, susijęs su bažnyčios mokesčių sistema, gali būti reikšmingas, ir kuriose, aptariant šalies valdžios institucijų nustatytą pusiausvyrą tarp skirtingų interesų gali būti nustatytas pažeidimas (*Wasmuth v. Germany*, 2011, § 61).

200. Bažnyčios nustatomi ir su valstybės pagalba surenkami įnašai, kuriuos nariai privalo mokėti savaime nesikerta su 9 straipsnio 1 dalyje numatytais veiklomis („atliekant apeigas, mokant tikėjimo, jį praktikuojant ar jo laikantis“). Religinės organizacijos narių situacija tokiu atveju yra palyginama su privačios asociacijos narių pareiga prisidėti išlaikant asociaciją, ir 9 straipsnio negalima interpretuoti taip, tarsi jis suteiktų nariui teisę likti bažnyčios nariu tačiau būti atleistam nuo teisinių, ir ypač finansinių, pareigų, kurios yra tokios narystės pasekmė pagal konkrečios bažnyčios autonomiškai nusistatytą reguliavimą (*E. and G.R. v. Austria*, Komisijos 1984 m. gegužės 14 d. nutarimas).

201. Galima laikyti bendra taisykle tai, kad, nors valstybė gali surinkti bažnyčios mokestį ar panašius įnašus bažnyčios naudai, tokia priemonė *gali būti taikoma tik konkrečios bažnyčios nariams*. Taigi, jei valstybė sukurtų situaciją, kurioje individai privalėtų – tiesiogiai ar netiesiogiai – prisidėti prie religinės organizacijos, kurios nariai jie nėra, išlaikymo, reikėtų konstatuoti negatyviojo religijos laisvės aspekto ribojimą (*Klein and Others v. Germany*, 2017, § 81).

202. Pavyzdžiui, Teismas nustatė ribojimą atveju vyro, kuriam grąžintas mokesčio perviršis buvo sumažintas mokesčių administratorių bažnyčios, kuriai priklausė jo žmona, bet kuriai jis nepriklausė, naudai. Mokesčio dalis buvo nuskaičiuota nuo jo sąskaitos, nes jo žmona buvo skolinga bažnyčios mokesčio dalį. Kitais žodžiais tariant, jis tapo savo žmonos finansinių įsipareigojimų bažnyčiai, kuriai pats nepriklausė, subjektu (*Klein and Others v. Germany*, 2017, §§ 81-83). Tačiau Teismas taip pat pripažino, kad ribojimas buvo pateisinamas pagal Konvencijos 9 straipsnio 2 dalį, nes, visų pirma, mokesčio nurašymas, dėl kurio buvo skundžiamasi, įvyko todėl, kad pora pati pasirinkto pateikti bendrą mokesčių deklaraciją, ir antra, pareiškėjas galėjo pakeisti savo mokesčių parinktį kreipdamasis dėl išankstinio perspėjimo apie mokesčių problemos sprendimą. Konkrečios bylos kontekste mokesčio padengimas iš vyro lėšų buvo proporcinga valstybės pritaikyta priemonė poros mokesčių mokėjimo srityje.

203. Reikalavimas, kad mokesčių mokėtojas sumokėtų bažnyčios mokestį bažnyčiai, kuriai jis ar ji nepriklauso, taip pat gali būti pateisinamas išskirtinėmis aplinkybėmis, kai konkreti bažnyčia atlieka tam tikras viešųjų paslaugų teikimo funkcijas, kurios pagal prigimtį nėra religinės, ir kur konkretus mokestis yra naudojamas tik toms nereliginėms funkcijoms:

- Komisija nustatė 9 straipsnio pažeidimą byloje, kurioje pareiškėjas, dirbęs Švedijoje bet neturėjęs Švedijos „nuolatinio gyventojų“ statuso, buvo apmokestintas bažnyčios mokesčiu Švedijos bažnyčios (liuteronų bažnyčios, tuo metu turėjusios valstybinės bažnyčios statusą) naudai. Šiai bažnyčiai pareiškėjas nepriklausė, ir negalėjo gauti šio mokesčio išimties (*Darby v. Sweden*, Komisijos 1989 m. gegužės 9 d. pranešimas, §§ 57-60). Šiai bylai pasiekus Teismą pastarasis nusprendė ją nagrinėti remiantis ne 9 straipsniu, tačiau Konvencijos 14 straipsniu skaitant jį kartu su Pirmojo Protokolo 1 straipsniu (diskriminacija nenuolatinių gyventojų

atžvilgiu įgyvendinant teises į nuosavybės apsaugą), pagal kurias ir buvo nustatytas pažeidimas (*Darby v. Sweden*, 1990, §§ 34-35);

- Teismas paskelbė akivaizdžiai nepagrįsta peticiją, kurią pateikė Švedijos pilietis, kuris, nors ir nebūdamas Švedijos bažnyčios nariu buvo įpareigotas mokėti jai „nesutinkančiojo mokesť“, atitinkantį 25% įprasto bažnyčios mokesčio. Teismas pastebėjo, kad iš pareiškėjo reikalauti įnašai buvo skirti nereliginio pobūdžio darbo, kurį Švedijos bažnyčia atliko visų gyventojų labui, finansavimui, pvz., laidotuvių organizavimui, pagyvenusiųjų žmonių priežiūrai ir nacionalinio architektūrinio paveldo priežiūrai; be to, 25% buvo ne atsitiktinai parinktas, o paskaičiuotas minėtų bažnyčios darbų santykio su visomis bažnyčios patiriamomis išlaidomis procentas (*Bruno v. Sweden* (nut.), 2001; *Lundberg v. Sweden* (nut.), 2001).

204. Visos aukščiau nurodytos bylos buvo susijusios su *fiziniais asmenimis*. Palyginimui, išskirtinai pelno siekianti *komercinė įmonė* negali remtis 9 straipsniu norėdama išvengti bažnyčios mokesčio mokėjimo, jei jis yra nustatytas įstatymo ir taikomas visoms komercinėms įmonėms (*Company X v. Switzerland*, Komisijos 1979 m. vasario 27 d. nutarimas; *Kustannus OY Vapaa Ajatteliija AB and Others v. Finland*, Komisijos 1996 m. balandžio 15 d. nutarimas).

205. Taigi, bažnytinis mokesťis nėra savaime priešingas religijos laisvei, jei šalies įstatymai leidžia individui *palikti konkrečią bažnyčią* jei jis to nori (*Klein and Others v. Germany*, 2017, § 113). Tuo pačiu pažymėtina, kad šalies valdžios institucijos turi plačią vertinimo laisvę spręsdamos, kokias sąlygas atitinkantis asmuo gali būti teisėtai laikomas nusprendusiu palikti religinę konfesiją; taigi, jos gali reikalauti aiškaus, nedviprasmiško asmens noro išsakymo šiuo atveju (*Gottesmann v. Switzerland*, Komisijos 1984 m. gruodžio 4 d. nutarimas).

206. Konvencijos organai nenustatė 9 straipsnio pažeidimo (skaitant atskirai ar kartu su 14 straipsniu, draudžiančiu diskriminaciją) šiose bylose:

- atveju pareiškėjų, Romos katalikų poros, iš kurių Austrijos bažnyčios mokesčių sistemos rėmuose buvo reikalaujama mokėti reguliarias įmokas Romos katalikų bažnyčiai; tuo atveju, jei jie nebūtų mokėję, bažnyčia turėjo teisę pateikti civilinį ieškinį prieš juos dėl reikalaujamų pinigų sumokėjimo. Komisija pastebėjo, kad byloje svarstytos pareigos buvo galima išvengti pareiškėjams paliekant bažnyčią. Kadangi tokia galimybė buvo aiškiai numatyta įstatyme, Komisijos nuomone valstybė buvo įtvirtinusi užtektiną pareiškėjų religijos laisvės apsaugos galimybę. Kita vertus, pareiškėjai 9 straipsnio pagrindu negalėjo teigti turį teisę išlaikyti savo narystę Romos katalikų bažnyčioje ir kartu išvengti pareigų, kurias bažnyčia jų atžvilgiu taikė. Taip pat faktas, kad valstybė suteikė galimybę bažnyčiai naudotis savo civiliniais teismais tokiais pačiais pagrindais, kaip ir kitiems asmenims ar juridiniams vienetams, tų pareigų vykdymo užtikrinimui nereiškė, kad kyla Pirmojo Protokolo 1 straipsnio užtikrinamos teisės į nuosavybę apsaugos srities problema (*E. and G.R. v. Austria*, Komisijos 1984 m. gegužės 14 d. nutarimas);
- Šveicarijos valdžios institucijų pareiškėjams priskirtos pareigos sumokėti bažnyčios mokesťį, privalomą dėl jų priklausymo Romos katalikų bažnyčiai, už periodą, kurį, pasak jų pareiškimo, jie nebebuvo bažnyčios nariais. Nacionalinės valdžios institucijos buvo pripažinę jų pasitraukimą iš bažnyčios tik nuo to laiko, kai kiekvienas jų vienareikšmiškai ir aiškiai išsakė savo norą bažnyčiai nebepriklausyti, argumentuodamos, kad vien religinės priklausomybės lauko išbraukimas mokesčių deklaracijoje buvo nepakankamas tam tikslui (*Gottesmann v. Switzerland*, Komisijos 1984 m. gruodžio 4 d. nutarimas);
- atveju keturių pareiškėjų, kurie skundėsi tuo, kad Vokietijos mokesčių rinkimo institucijos priskaičiavo ir pritaikė bažnyčios mokesčius ir įnašus jiems bendrai iš jų ir kiekvieno jų sutuoktinių pajamų. Jie skundėsi dėl, konkrečiai, reikmės remtis savo sutuoktinių finansine parama norint sumokėti ypatingus bažnyčios mokesčius, tokiu būdu sekėjus, norinčius įgyvendinti savo religijos laisvę, pastatant į priklausomybės nuo sutuoktinio situaciją, bei dėl to, kad bažnyčios mokesťis buvo nepagrįstai didelis, nes bazinės pajamos, kurių atžvilgiu jis

buvo paskaičiuotas, įtraukė ir sutuoktinio pajamas. Mokesčiai, kuriais buvo skystasi, buvo paskaičiuoti ir pritaikyti atskirų bažnyčių, o ne valstybės; taigi tai buvo autonominė kiekvienos iš bažnyčių veikla, kuri negalėjo būti priskirta Vokietijos valstybei. Be to, pagal šalies įstatymus pareiškėjai galėjo pasitraukti iš savo bažnyčių (*Klein and Others v. Germany*, 2017, §§ 113-118 ir 129-134);

- pareiškėjams, kuriuos sudarė grupė ispanų evangelikų protestantų, primesto pasirinkimo skirti tam tikrą savo pajamų mokesčio dalį arba Romos katalikų bažnyčiai, arba kitoms viešojo intereso naudai nukreiptai veiklai, atveju, nesuteikiant galimybės skirti dalies mokesčio jų pačių bažnyčiai. Teismas atkreipė dėmesį, kad religinė bendruomenė, kuriai pareiškėjai priklausė, nebuvo bandžiusi sudaryti susitarimo su Ispanijos valstybe, kad jų pajamų mokesčio dalis būtų panaudota pagal jų norus, nepaisant to, kad šalies įstatymai tokią galimybę buvo suteikę. Ypatingos mokestinės lengvatos, suteiktos Romos katalikų bažnyčiai, buvo paremtos susitarimais, kuriuos buvo sudariusi valstybė su Šventuoju Sostu, iš ko kilo abiejų šalių abipusiai įsipareigojimai, pavyzdžiui, iš bažnyčios pusės reikalaujant suteikti galimybę bažnyčios istoriniu, meniniu ir dokumentiniu paveldu naudotis visai Ispanijos visuomenei (*Alujer Fernández and Caballero García v. Spain* (nut.), 2001);
- galimybės italų mokesčių mokėtojams skirti aštuonias tūkstantąsias savo pajamų mokesčio valstybei, Romos katalikų bažnyčiai arba vienai iš institucijų, atstovaujančių kitoms penkioms religijoms, kurios sutiko tokią paramą priimti sudarydamos specialų susitarimą su valstybe, atveju. Priešingai pareiškėjų teiginiams, Teismas nustatė, kad įstatymas taip pat suteikia mokesčių mokėtojams galimybę susilaikyti nuo tokios dalies pajamų mokesčio skyrimo, tad skundžiama nuostata nesukūrė pareigos išreikšti savo religinius įsitikinimus (*Spampinato v. Italy* (nut.), 2007);
- nacionalinio teisės akto, kuris suteikė galimybę *visų* teisiškai pripažintų religinių bendruomenių nariams skirti savo pajamų mokesčio dalį konkrečiai bendruomenei, bet taip pat nurodė skirti iš valstybės biudžeto kasmetines įmokas išskirtinai nacionalinei bažnyčiai (Islandijos liuteronų bažnyčiai), kurios tarnautojai turi valstybės tarnautojų statusą, atveju (*Ásatrúarfélagið v. Iceland* (nut.), 2012).

207. Reikia pažymėti, kad aukščiau paminėti atvejai buvo susiję arba su konkrečiu bažnyčios mokesčiu, arba savanoriška mokesčio mokėtojo galimybe skirti bažnyčiai tam tikrą dalį bendrojo mokesčio, kurį jie bet kuriuo atveju mokėjo mokesčių surinkėjams. Tačiau Konvencijos 9 straipsnis nesuteikia mokesčių mokėtojui jokios teisės *valstybės bendrosios finansų ir biudžeto politikos įgyvendinimo atžvilgiu*, kur nėra tiesioginio, atsekamo ryšio tarp tam tikros mokesčio dalies mokėjimo ir to mokesčio panaudojimo. Atsižvelgiant į tai Komisija atmetė skundą pacifisto kvakerio, atsisakiusio mokėti tam tikrą mokesčio dalį, kol jis negalės būti tikras, kad ta dalis nebus panaudota kariniam sektoriui finansuoti. Komisija rėmėsi požiūriu, kad pareiga mokėti mokesčius buvo bendro pobūdžio pareiga, kuri neturi jokio specifinio poveikio, dėl kurio kiltų teisė į nesutikimą dėl sąžinės; mokesčių mokėjimo pareigos neutralumas buvo iliustruotas faktu, kad mokesčių mokėtojai negali daryti įtakos mokesčių paskirstymui arba spręsti dėl to paskirstymo po to, kai mokesčiai yra sumokami (*C. v. the United Kingdom*, Komisijos 1983 m. gruodžio 15 d. nutarimas, kuris taip pat buvo patvirtintas byloje *H. and B. v. the United Kingdom*, Komisijos 1986 m. liepos 18 d. nutarimas). Komisija tokių pačių išvadų priėjo prancūzo teisininko, kuris prieštaravo abortams ir reikalavo teisės nemokėti tam tikros mokesčių dalies, naudotos finansuoti abortams, byloje (*Bouessel du Bourg v. France*, Komisijos 1993 m. vasario 18 d. nutarimas).

208. Vėliau Komisija pabrėžė, kad nėra religijos laisvės pažeidimo net ir tais atvejais, kai valstybė naudoja savo biudžeto įplaukas, gautas bendrųjų mokesčių surinkimo būdu, paremti konkrečias religines bendruomenes ar jų religinę veiklą (*Darby v. Sweden*, Komisijos 1989 m. gegužės 9 d. pranešimas, § 56).

209. Kiek tai susiję su *privalomuoju draudimu ir socialiniu draudimu*, septintajame XX a. dešimtmetyje Komisija sprendė kelias Olandų reformatų protestantų bylas, kurie, remdamiesi 9 straipsniu, reikalavo teisės neprisiimti įvairių privalomųjų draudimų įsipareigojimų ir nebūti susietiems su tam tikromis valstybės įsteigtomis organizacijomis ir inicijuotais mechanizmais. Jie argumentavo taip: visų pirma, Dievas siunčia žmonijai ir klestėjimą, ir sunkumus, tad yra draudžiama bandyti išvengti galimos nesėkmės iš anksto, arba bandyti sušvelninti jos rezultatus. Antra, Biblijoje Dievas liepia visiems krikščionims išlaikyti senus ir pasiligojusius; todėl, perimdama šį reikalą į savo rankas ir nustatydamą senatvės pensijos sistemą valstybė pažeidžia tiesioginį Dievo įsakymą, tad pareiškėjai norėjo išvengti pareigos susisaistyti su tokia nuodėme. Šioje kategorijoje Komisija atmetė tokius skundus:

- prekiautojo pienu skundą dėl jam už atsisakymą dalyvauti draudimo sistemoje skirtų baudų, kai toks dalyvavimas buvo teisinė gyvulių veisėjo veiklos gavimo sąlyga; net ir manant, kad egzistavo teisių, nustatytų 9 straipsniu, pažeidimas, jis buvo „būtinai demokratinėje visuomenėje“ siekiant apsaugoti „viešąją sveikatą“, nes ši sąvoka neabejotinai apėmė gyvulių ligų prevenciją (*X. v. the Netherlands*, Komisijos 1962 m. gruodžio 14 d. nutarimas);
- skundą Reformatų bažnyčios ir dviejų jos atstovų, kurie, nors neprieštaravo bet kokioms draudimo formoms, visgi norėjo pareigos dalyvauti senatvės pensijų draudimo sistemoje išimties. Komisija pažymėjo, kad Nyderlandų įstatymai atleido prieštaraujančiuosius dėl sąžinės nuo tiesioginio prisidėjimo prie sistemos, pakeisdami tokius įnašus analogiškais mokėjimais mokesčių forma. Taigi, nacionalinis įstatymų leidėjas užtektinai atsižvelgė į Reformatų bažnyčios specifinius interesus ir nebuvo nustatyta 9 straipsnio pažeidimo požymių toje byloje (*Reformed Church of X. v. the Netherlands*, Komisijos 1962 m. gruodžio 14 d. nutarimas);
- skundą žmogaus, kuris skundėsi diskriminacija, nes Nyderlandų teisės aktai suteikė atleidimą tik nuo privalomo dalyvavimo senatvės pensijos sistemoje (tačiau reikalavo tuos asmenis mokėti atitinkamus privalomus įnašus mokesčių forma) asmenims, kurie dėl religinių priežasčių buvo griežtai nusistatę prieš *bet kokias* draudimo formas, kas nebuvo taikoma pareiškėjo atveju (*X. v. the Netherlands*, Komisijos 1965 m. gruodžio 14 d. nutarimas);
- parduotuvės savininko, kuris nesutiko su *bet kokia* draudimo forma, skundą; šiam savininkui buvo skirta bauda ir jo darbinis automobilis buvo konfiskuotas už vairavimą be privalomo civilinės atsakomybės draudimo. Pareiškėjas pripažino, kad jis galėjo pasinaudoti įstatymo nustatyta išimtimi, tačiau atsižvelgiant į tai, kad jis vis tiek būtų turėjęs mokėti atitinkamas sumas mokesčių forma, tokį variantą jis laikė moraliai nepriimtiniu. Komisija nustatė, kad ribojimas, dėl kurio buvo skundžiamasi, buvo „būtinai demokratinėje visuomenėje“ siekiant apsaugoti „kitų teises“, tai yra, teises trečiųjų asmenų, kurie galėjo tapti galimų avarių aukomis (*X. v. the Netherlands*, Komisijos 1967 m. gegužės 31 d. nutarimas).

210. Vėliau Komisija taip pat atmetė panašią peticiją, pateiktą bendrosios praktikos gydytojo olando, sekančio antroposofiniais principais, kuris reikalavo teisės neprisiungti prie profesinio pensijos plano, kaip to reikalavo įstatymas. Komisija nustatė, kad prievolė dalyvauti pensijų plane buvo taikoma visiems bendros praktikos gydytojams visiškai neutraliais pagrindais, ir todėl negalėjo būti susieta bet koku būdu su pareiškėjo religija ar įsitikinimais (*V. v. the Netherlands*, Komisijos 1984 m. liepos 5 d. nutarimas).

211. Teismas nustatė, kad nebuvo jokių 14 straipsnio (diskriminacijos draudimas) skaitant kartu su 9 straipsniu, pažeidimo apraiškų byloje, kurioje sveikatos draudimo fondas reikalavo krikščioniškų pažiūrų asociacijos, „siekiančios žmogiško tobulėjimo ir pilnatvės per meną ir grožį“, dalyvauti bendrame socialinio draudimo plane tuo pagrindu, kad jų veikla, už kurią asociacija mokėdavo visas susijusias išlaidas, buvo, teisiniais terminais, „apmokama“, o ne „savanoriška“. Pareiškėja asociacija manė, kad patyrė diskriminacinį elgesį lyginant su religinių konfesijų, kurių religinė veikla nebuvo įjungta į bendrą socialinio draudimo sistemą, tarnautojais, ir taip pat su kitais savanoriškais darbuotojais federacijoje, kuriai priklausė ir pareiškėja asociacija. Teismas nustatė, kad pagal

Prancūzijos įstatymus vienuoliai ir vienuolės privalėjo dalyvauti bendrojoje socialinio draudimo sistemoje, tuo pačiu išliekant jų priėmimo į specialią sistemą galimybėms; tačiau, užsiimdami veikla, kuri nebuvo tiesiogiai susijusi su jų religiniu darbu, jie privalėjo dalyvauti bendrojoje socialinio draudimo sistemoje (*Office culturel de Cluny v. France* (nut.), 2005).

5. Priemonės, kurių imamasi prieš religijos įkvėptas politines partijas

212. Konvencijos 9 straipsnis nedraudžia politinių partijų subsidijavimo, taip pat jis nesuteikia teisės dalyvauti rinkimuose kaip politinei partijai (*X., Y. and Z. v. Germany*, Komisijos 1976 m. gegužės 18 d. nutarimas).

213. Teismas niekada nebuvo pritaręs nuomonei, kad *politinės partijos, kurių įkvepia religiniai postulatai*, įkūrimas yra „religijos išraiška“, saugoma Konvencijos 9 straipsnio. Kita vertus, jis yra sprendęs problemas, iškeltas tokių partijų pateiktose peticijose, kai tokios partijos skundėsi dėl priemonių, kurių jų atžvilgiu buvo ėmęsi valstybės. Šiuo aspektu Teismas nustatė, kad politinė partija gali siekti įstatymo ar teisinių ir konstitucinių valstybės struktūrų keitimo jei išpildomos dvi sąlygos: pirma, to turi būti siekiama teisinėmis ir demokratinėmis priemonėmis, ir antra, patys siekiami pakeitimai turi būti suderinami su fundamentaliais demokratiniais principais. Seka būtina išvada, kad politinė partija, kurios vadovai kursto smurtą, arba siūlo politinį sprendimą, kuriuo negerbiama demokratija, arba kuriuo siekiama sunaikinti demokratiją bei nepaisyti demokratijoje pripažintų teisių ir laisvių, negali remdamasi Konvencija siekti išvengti už tai nustatytų bausmių. Tačiau jei politinė partija atitinka aukščiau nurodytas sąlygas, tai, kad ji yra įkvėpta moralinių vertybių, kurias nustatė religija, negali būti pagrindas jos laikyti prieštaraujančia fundamentaliems demokratijos principams, kuriuos įtvirtina Konvencija (*Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey* [DK], 2003; *Staatkundig Gereformeerde Partij v. the Netherlands* (nut.), 2012, § 71). Kita vertus, Susitariančioji Šalis gali teisėtai užkardyti savo jurisdikcijoje privačiosios teisės srities taisyklių, įkvėptų religijos, taikymą, jei jos neatitinka viešosios tvarkos ir demokratijos vertybių, kiek tai susiję su Konvencija (*Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey* [DK], 2003, § 128).

214. Pavyzdžiui, Teismas nustatė:

- nebuvus Konvencijos 11 straipsnio (asociacijos laisvė) pažeidimo byloje, kurioje Turkijos politinė partija buvo paleista ir buvo laikinai uždrausta jos vadovams užimti panašias pareigas bet kurioje kitoje politinėje partijoje. Teismas pažymėjo, kad aptariama partija siekė įtvirtinti politinę sistemą, paremtą islamiškąja teise (*šaria*) (kas nebūtų suderinama su demokratija) bei daugybės teises sistemas, leidžiančias diskriminaciją dėl lyties, pavyzdžiui, poligamiją ir vyriškosios lyties privilegijas skrybų ir paveldėjimo atvejais (tai būtų buvę priešinga lyčių lygybei, vienai iš fundamentalių Konvencijos saugomų vertybių) (*Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey* [DK], 2003, § 128);
- nepriimtumą nesuderinamumo su Konvencijos *ratione materiae* pagrindu peticijos, kurią pateikė „globalioji islamo politinė partija“, kuri skundėsi dėl to, kad jos veikla buvo atitinkamų Vokietijos valdžios institucijų Vokietijoje uždrausta. Teismas sprendė, kad, atsižvelgiant į tai, jog partija skelbė smurtinį Izraelio valstybės sunaikinimo bei jos gyventojų išvijimo ir žudymo tikslą, ši partija negali remtis Konvencijos 9, 10 ir 11 straipsnio teikiama apsauga atsižvelgiant į Konvencijos 17 straipsnį (draudimą piktnaudžiauti teisėmis) (*Hizb Ut-Tahrir and Others v. Germany* (nut.), 2012);
- nepriimtumą dėl akivaizdaus nepagrįstumo peticijos, kurią pateikė Olandų reformatų protestantų partija, kuri skundėsi dėl Nyderlandų Aukščiausiojo Teismo priimto sprendimo leisti valstybei imtis (nekonkretizuotų) priemonių nutraukti tos partijos praktiką nepriimti moterų į valdymo organus bei atsisakyti įtraukti moteris į rinkimų kandidatų sąrašus, nors ta praktika buvo motyvuota nuoširdžiais įsitikinimais, paremtais tam tikromis Biblijos eilutėmis. Teismas apsvartė peticiją pagal Konvencijos 9, 10 ir 11 straipsnius nei vieno jų neišskirdamas. Palikęs nuošalėje klausimą, ar pareiškėjo partija galėjo laikyti save „auka“

prieš tai, kai prieš ją buvo imtasi kokių nors konkrečių veiksmų, Teismas sprendė, kad partijos pozicija dėl moterų vaidmens politikoje šiurkščiai pažeidė fundamentalias Konvencijos vertybes. Teismas nemanė esant lemiančiu fakto, kad jokia moteris niekada nebuvo išreiškusi noro tapti kandidate pareiškėjo partijoje (*Staatkundig Gereformeerde Partij v. the Netherlands* (nut.), 2012).

B. Negatyviosios pareigos: pagarba religinių organizacijų autonomiškumui

1. Religinių organizacijų autonomiškumo principas

215. Religinės bendruomenės tradiciškai ir visuotinai egzistavo kaip organizuotos struktūros. Bylose, susijusiose su religinių bendruomenių organizavimosi būdu, Konvencijos 9 straipsnis turi būti interpretuojamas 11 straipsnio, saugančio susibūrimų laisvę nuo nepateisinamo valstybės įsikišimo. Žiūrint iš šios perspektyvos, tikinčiųjų teisė į religijos laisvę apima lūkestį, kad bendruomenei bus leista ramiai veikti, valstybei savavališkai nesikišant. Iš tiesų *autonomiškas religinių bendruomenių egzistavimas* yra neatskiriamas nuo pliuralizmo demokratinėje visuomenėje, ir todėl yra esminis apsaugos, suteikiamos 9 straipsnio, aspektas. Jis tiesiogiai susijęs ne tik su bendruomenės organizacine struktūra, bet ir su efektyviu visų aktyvių jos narių teisės į religijos laisvę įgyvendinimu. Jei religinės bendruomenės organizacinis gyvenimas nebūtų apsaugotas Konvencijos 9 straipsnio, visi kiti individo religijos laisvės aspektai taptų pažeidžiami (*Hassan and Tchaouch v. Bulgaria* [DK], 2000, §§ 62 ir 91; *Fernández Martínez v. Spain* [DK], 2014, § 127). Religinės bendruomenės *vidinė* struktūra ir taisyklės, kurios reguliuoja bendruomenių narystę turi būti vertinamos kaip priemonės, kuriomis tokios organizacijos naudojasi įgyvendindamos savo įsitikinimus ir išlaiko religines tradicijas (*Svyato-Mykhaylivska Parafiya v. Ukraine*, 2007, § 150).

216. Aukščiau aprašytas autonomiškumo principas reiškia, kad valstybė negali įpareigoti religinės bendruomenės priimti naujus narius arba pašalinti esamus narius. Religinės asociacijos turi būti visiškai laisvos spręsti savo nuožiūra būdą, kuriuo priimami nauji nariai arba šalinami esami nariai (*Svyato-Mykhaylivska Parafiya v. Ukraine*, 2007, §§ 146 ir 150).

217. Savo veikloje religinės bendruomenės vadovaujasi taisyklėmis, kurias pasekėjai dažnai laiko esant dieviškos prigimties. Religinės ceremonijos turi prasmę ir sakralinę vertę tikintiesiems, jei jos yra atliekamos tarnautojų, kurie yra įgalioti tiems tikslams pagal tas taisykles. Religinių patarnautojų asmenybės yra neabejotinai svarbios kiekvienam religinės bendruomenės nariui. Dalyvavimas bendruomenės gyvenime yra konkreti religijos praktikavimo išraiška, kuri taip pat yra saugoma Konvencijos 9 straipsnio (*Hassan and Tchaouch v. Bulgaria* [DK], 2000, § 62; *Mirojubovs and Others v. Latvia*, 2009, § 80).

218. Pavyzdžiui, Teismas nustatė 9 straipsnio pažeidimą dėl priemonių, kurios buvo taikomos reguliuoti religinį gyvenimą Kipro ortodoksų tikėjimo graikų, gyvenančių „Šiaurės Kipro Turkų Respublikoje“: šios valdžios institucijos nepritarė kunigų paskyrimui regione nepaisant to, kad regioną aptarnauti bebuvę likę tik vienas kunigas (*Cyprus v. Turkey* [DK], 2001, §§ 243-246).

219. Asmens baudimas už tai, kad jis veikė kaip religinis lyderis grupėje, kuri savanoriškai juo sekė – net jei to fakto valstybė nepripažino, – vargu ar gali būti laikomas suderinamu su religinio pliuralizmo demokratinėje visuomenėje reikalavimu (*Serif v. Greece*, 1999, § 51). Teismas nustatė buvus 9 straipsnio pažeidimą tuo pagrindu, kad asmuo, graikų musulmonų teologas, buvo nuteistas už „žinomos religijos“ tarnautojo funkcijų uzurpavimą“, už tai, kad „viešai dėvėjo tokio tarnautojo apdarą neturėdamas tam teisės“. Iš tiesų pareiškėjas buvo vietos musulmonų išrinktas Rodopi muftijumi, tačiau negavo valstybės pripažinimo, o valstybė į muftijaus pareigas paskyrė kažką kitą. Jis iš tiesų dalyvavo eilėje religinių apeigų kaip muftijus, tačiau niekada nebandė vykdyti teisinių ir administracinių funkcijų, kurias muftijams ir kitiems „pripažįstamų religijų“ tarnautojams priskyrė

valstybės teisė (*ibid.*). Panašioje byloje asmens, išrinkto Xanthi muftijumi, Teismas priėjo prie tų pačių išvadų, nurodydamas, kad teorinė galimybė, jog dviejų muftijų egzistavimas vietos gyventojų tarpe sukels įtampas, nebuvo užtektinas pagrindas griebtis skundžiamo ribojimo, nes, būtent atsakingoms valstybės institucijoms priklausė pareiga užtikrinti, kad oponuojančios grupės viena kitą toleruotų (*Agga v. Greece (Nr. 2)*, 2002; žr. taip pat *Agga v. Greece (Nr. 3)*, 2006, ir *Agga v. Greece (Nr. 4)*, 2006).

220. Priimdamas sprendimą dėl Išgelbėjimo armijos, kurios vidinė struktūra paremta laipsnių sistema, primenančia armiją, bei kurioje tarnautojai dėvi uniformą, Teismas nurodė, kad toks elgesys gali būti laikomas teisėta organizacijos religinių įsitikinimų išraiška. Taigi, nebuvo galima rimtai teigti, kad tai reiškia, jog Išgelbėjimo armija pažeidžia valstybės integralumą ar saugumą (*Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia*, 2006, § 92). Kalbant bendrais terminais, karinių metaforų naudojimas religinėje organizacijoje nėra savaime užtektina priežastis pateisinti jos veiklos apribojimus (žr. pagal 10 straipsnį, skaitomą 9 straipsnio šviesoje nagrinėtą bylą *Ibragim Ibragimov and Others v. Russia*, 2018, § 120).

2. Valstybės įsikišimas į konfesijos vidaus arba tarpkonfesinius konfliktus

221. Pliuralizmas, tolerancija ir platus požiūris yra „demokratinės visuomenės“ bruožai. Nors asmeniniai interesai turi kartas nuo karto būti pajungti grupės interesams, demokratija nereiškia, kad daugumos požiūris visuomet turi nugalėti: turi būti pasiektas balansas, kuriuo užtikrinamas sąžiningas ir teisingas elgesys su žmonėmis, priklausančiais mažumoms, kuriuo išvengiama bet kokio piktnaudžiavimo dominuojančia padėtimi (*Leyla Şahin v. Turkey* [DK], 2005, § 108). Pliuralizmas taip pat įtraukia autentišką pripažinimą ir pagarbą įvairovei ir kultūrinių tradicijų, etninių ir kultūrinių tapatybių, religinių įsitikinimų ir meninių, literatūrinių ir socioekonominių idėjų ir sampratų kaitai. Harmoninga skirtingų tapatybių asmenų ir grupių sąveika yra esminė socialinės darnos sąlyga. Pagarba religinei įvairovei neabejotinai yra vienas iš didžiausių šiandienos iššūkių; todėl valdžios institucijos turi suvokti religinę įvairovę ne kaip grėsmę, bet kaip praturtinančią galimybę (*Izzettin Doğan and Others v. Turkey* [DK], 2016, § 109).

222. Pliuralizmas ir demokratija turi būti paremti dialogu ir kompromiso dvasia, kuri neįmanoma be įvairių nuolaidų iš individų ir individų grupių pusės, kurios pateisinamos siekiant išlaikyti ir skatinti demokratinės visuomenės idealus ir vertybes (*S.A.S. v. France* [DK], 2014, § 128). Demokratinėje visuomenėje, kurioje kelios religijos kartu egzistuoja toje pačioje gyventojų grupėje, gali tekti apriboti šią laisvę siekiant suderinti skirtingų grupių interesus ir užtikrinti, kad kiekvieno religiniai įsitikinimai bus gerbiami. Tačiau įgyvendindama savo reguliacines galias šioje sferoje ir santykiuose su įvairiomis religijomis, konfesijomis ir įsitikinimais, valstybė turi pareigą likti neutrali ir nešališka. Ant kortos šiuo atveju stovi pliuralizmo išlaikymas ir tinkamas demokratijos funkcionavimas (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, 2001, §§ 115-116).

223. Žvelgdamas iš šios perspektyvos Teismas dažnai pabrėždavo valstybės kaip neutralaus ir nešališko įvairių religijų, tikėjimų ir įsitikinimų praktikavimo organizatoriaus vaidmenį, pabrėždavo, kad šis vaidmuo yra viešosios tvarkos, tarpreliginės harmonijos ir tolerancijos demokratinėje visuomenėje laidavimo priemonė (*Bayatyan v. Armenia* [DK], 2011, § 120; *S.A.S. v. France* [DK], 2014, § 127). Tai taikytina ir valstybės vaidmeniui santykiuose tarp tikinčiųjų ir netikinčiųjų ir santykiuose tarp skirtingų religijų, tikėjimų ir įsitikinimų sekėjų (*Lautsi and Others v. Italy* [DK], 2011, § 60).

224. Ši neutralumo pareiga negali būti suprasta kaip savaime mažinanti tikėjimo ar bažnyčios, su kuria konkrečios šalies gyventojai istoriškai ir kultūriškai buvo susiję, reikšmę (*Members of the Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses and Others v. Georgia*, 2007, § 132). Tiesą sakant, valstybė atsakovė turi visišką vertinimo laisvę spręsti, ar ji palaikys tradiciją. Teismas tai pat turi atsižvelgti į faktą, kad Europoje egzistuoja didelė įvairovė ją sudarančių valstybių tarpe, ypač kultūrinio ir istorinio vystymosi sferoje. Visgi rėmimasis tradicija neatleidžia Susitariančios Šalies nuo pareigos gerbti teises ir laisves, įtvirtintas Konvencijoje ir jos protokoluose (*Lautsi and Others v. Italy* [DK], 2011, § 68). Todėl Teismas negalėjo sutikti, kad religijos, kurios išpažįsta dauguma gyventojų, egzistavimas arba bet kokia

tariama įtampa tarp daugumos religijos ir mažumos religijos išpažinėjų, arba daugumos religijos autoriteto nepritarimas galėtų būti objektyvus ir pagrįstas pateisinimas pažeisti pagal 9 straipsnį garantuojamas teises, pavyzdžiui, atsisakant religinei asociacijai suteikti valstybės pripažinimą (*Ancient Baltic religious association “Romuva” v. Lithuania*, 2021, § 145).

225. Valstybės neutralumo ir nešališkumo pareiga yra nesuderinama su bet kokia valstybės diskrecija spręsti, ar religiniai įsitikinimai ar jų išraiškos būdai yra legitimūs (*Manoussakis and Others v. Greece*, 1996, § 47; *Bayatyan v. Armenia* [DK], 2011, § 120); *Ancient Baltic religious association “Romuva” v. Lithuania*, 2021, §§ 125 ir 140). Taip pat tie atvejai, kai šalies įstatymai teisę į religijos laisvę ar vieną iš jos aspektų padaro priklausomą nuo išankstinio autorizavimo, taip pat pripažintos bažnytinės valdžios leidimo, ypač jei tai yra kitos konfesijos bažnytinė valdžia, negali būti suderinami su 9 straipsnio 2 dalies reikalavimais (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, 2001, § 117; *Vergos v. Greece*, 2004, § 34; *Ancient Baltic religious association “Romuva” v. Lithuania*, 2021, § 144).

226. Neutralumo pareiga neleidžia valstybei, taip pat ir nacionaliniams teismams spręsti klausimų dėl individo ar grupės *religinės priklausomybės*, nes tai yra išskirtinai aukščiausių dvasinių konkrečios religinės bendruomenės institucijų sprendimo reikalas (*Mirojubovs and Others v. Latvia*, 2009, §§ 89-90; *Izzettin Doğan and Others v. Turkey* [DK], 2016, § 121); *Christian Religious Organization of Jehovah’s Witnesses in the NKR v. Armenia*, 2022, § 76). Kitais žodžiais tariant, valstybė negali savavališkai „priskirti“ ar „perkelti“ tam tikrų asmenų ar grupių religinės priklausomybės prieš jų valią. Tik pačios rimčiausios ir įtikinamiausios priežastys gali, teoriškai, pateisinti valstybės įsikišimą (*Izzettin Doğan and Others v. Turkey* [DK], 2016, § 110). Pavyzdžiui, Teismas nustatė 9 straipsnio pažeidimą tokiose bylose:

- dėl Latvijos religijų reikalų direktorato priimto sprendimo aštraus ginčo vietinės sentikių (senųjų rusų stačiatikių) bendruomenės kontekste; sprendimas buvo priimtas pasiremiant dvejomis nuomonėmis, kurias pateikė religijos ekspertai, kurių nei vienas nepriklausė sentikių religijai, ir kurie teigė, kad dalyvaudami komunijoje su rusų stačiatikių bažnyčios kunigu pareiškėjai *ipso facto* pakeitė konfesiją. Tas sprendimas buvo įgyvendintas išvejanč pareiškėjus iš jų maldos namų (*Mirojubovs and Others v. Latvia*, 2009, §§ 33-36 ir 88-89);
- dėl to, kad pareiškėjui nebuvo pakeistas tapatybės kortelėje esantis įrašas apie išpažįstą religiją iš „islamo“ į „alevizmą“, nes valstybės valdžia, atsakinga už musulmonų religijos reikalus, manė, kad alevitų religija yra tik islamo atšaka (*Sinan Işık v. Turkey*, 2010, §§ 45-46);
- dėl atsisakymo įregistruoti religinę organizaciją ir suteikti jai oficialų pripažinimą remiantis eksperto nuomone, kurioje, be kitų išvadų, teigiama, kad organizacija negali vadintis „krikščioniška“, nes nepripažįsta Nikėjos tikėjimo išpažinimo (*Christian Religious Organization of Jehovah’s Witnesses in the NKR v. Armenia*, 2022, §§ 75-76).

227. Teismas taip pat nustatė 9 straipsnio, tiek aiškinant atskirai, tiek ir kartu su Konvencijos 14 straipsniu, byloje, kurioje aptariama Turkijos vyriausybės atmesta alevizmo tikėjimo asmenų grupės peticija, kuria reikalaujama su jais elgtis taip pat, kaip elgiamasi su sunitiškojo islamo atšaka. Jie prašė, kad alevitų bendruomenei būtų suteikti religiniai patarnavimai viešųjų paslaugų forma; kad *cemevis* (vieta, kurioje alevitai praktikavo savo religines ceremonijas, vadinamas *cem*) būtų suteiktas garbinimo vietos statusas; kad alevitų religiniai vadovai būtų įdarbinti kaip valstybės tarnautojai; ir kad valstybės subsidijos taptų prieinamos jų bendruomenei. Peticija buvo atmesta visų pirma dėl to, kad nenorėta pripažinti alevitų konfesijos kaip atskiros religijos ar kulto (ir tebenaudojamo formalaus alevitų priskyrimo sufijų ordinams, kurie buvo uždrausti XX a. trečiame dešimtmetyje). Teismas sprendė, kad valstybės institucijų požiūris atsisakant pripažinti specifinius alevizmo bruožus pažeidė jų neutralumo ir nešališkumo pareigą. Vykstanti vidinė diskusija alevitų bendruomenėje dėl esminių jų įsitikinimų taisyklių ir reikalavimų nepakeitė fakto, kad alevitai buvo religinė bendruomenė, turinti gilią šaknis Turkijos istorijoje ir kultūroje, ir kad ji turėjo teises, saugomas Konvencijos 9 straipsnio. Be to, atsisakant pripažinti *cemevis* kaip garbinimo vietą bei nesant aiškios teisinės bazės, reguliuojančios

nepripažintų religinių mažumų (tokių, kaip alevitų tikėjimas) veiklą, buvo sukelta daug teisinių, organizacinių ir finansinių problemų: alevitai negalėjo statyti maldos namų, gauti aukų ir subsidijų, kreiptis į teismą savo vardu, ir t.t. Tai reiškė, kad Turkijos institucijos peržengė savo vertinimo laisvės ribas. Teismas taip pat nustatė, kad pareiškėjai kentėjo dėl diskriminacijos lyginant su daugumos religijos – sunitiškojo islamo – išpažinėjais, nes pastariesiems tos teisės ir patarnavimai buvo prieinami (*İzzettin Doğan and Others v. Turkey* [DK], 2016).

228. Taip pat Teismas nustatė 11 straipsnio, aiškinamo Konvencijos 9 straipsnio šviesoje, pažeidimą dėl Makedonijos valdžios institucijų atsisakymo įregistruoti Bektashi Sufi ordiną, kuris jau buvo pripažintas juridiniu asmeniu penkiolika metų, tuo pagrindu, kad jo doktrininiai šaltiniai ir tikėjimo pagrindai buvo tokie patys, kaip ir bendros islamo bendruomenės (*Bektashi Community and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, 2018).

229. Valstybės veiksmai, kuriais vienam suskilusios religinės bendruomenės vadovui teikiama pirmenybė, arba kuriais siekiama *priversti bendruomenę susivienyti paklūstant vienai vadovybei* prieš jos pačios norus taip pat sudarytų religijos laisvės ribojimą. Žinoma pripažintina, kad kai kuriose šalyse istoriškai dominuojančios daugumos bažnyčios vienybė ir nepriklausomumas yra labai svarbus visuomenei bendrai (*Orthodox Ohrid Archdiocese (Greek-Orthodox Ohrid Archdiocese of the Peć Patriarchy) v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, 2017). Tačiau demokratinėse visuomenėse valstybė neturi imtis veiksmų ir remti vieną religijos interpretaciją kitų nenaudai, arba priversti suskilusią religinę bendruomenę ar jos dalį susijungti vadovaujant vieningai vadovybei (*Hassan and Tchaouch v. Bulgaria* [DK], 2000, § 78; *Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, 2001, § 117). Kai sekėjų ir/ar tarnautojų grupė atskyta nuo bendruomenės, kuriai anksčiau priklausė, ar net nusprendžia pakeisti konfesiją, tokie veiksmai vertintini kaip bendras „laisvės pakeisti savo religiją ar įsitikinimus“ įgyvendinimo atvejis, teisę į kurį nedviprasmiškai užtikrina Konvencijos 9 straipsnio 1 dalis (*Mirojubovs and Others v. Latvia*, 2009, § 93). Taigi, Šalies valdžios institucijos negali reikalauti iš tikinčiųjų laikytis savo mokymo jau pripažintos ar registruotos organizacijos rėmuose remiantis tuo, kad, tų institucijų nuomone, jų įsitikinimai yra tapatūs tiems, kurių laikosi nurodyta organizacija (*Genov v. Bulgaria*, 2017, § 46). Valstybės institucijos turėtų siekti ne įtampos pašalinimo pašalinant pliuralizmą, bet užtikrinti, kad konkuruojančios grupės toleruotų viena kitą, net ir tais atvejais, kai jos abi kilusios iš tos pačios grupės (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, 2001, § 123).

230. Valstybės vaidmuo užtikrinant religinį pliuralizmą kai kada gali būti pagrindas tarpininkauti tarp susipriešinusių šalių; neutralus *tarpininkavimas* tarp tikinčiųjų grupių iš esmės neprilygtų tikinčiųjų teisių ribojimui pagal Konvencijos 9 straipsnį, nors valstybės institucijos turi elgtis atsargiai šioje jautrioje srityje (*Supreme Holy Council of the Muslim Community v. Bulgaria*, 2004, § 80). Bet kuriuo atveju, bet kokie valstybės institucijų priimami sprendimai šioje sferoje turi būti paremti priimtinu susijusių faktų įvertinimu (*Svyato-Mykhaylivska Parafiya v. Ukraine*, 2007, § 138).

231. Pavyzdžiui, Teismas nustatė Konvencijos 9 straipsnio pažeidimus šiose bylose:

- Moldovos valdžios atsisakymo suteikti teisinį pripažinimą Metropolinei Besarabijos bažnyčiai, autonomiškai ortodoksų bažnyčiai pavaldžiai Bucharešto patriarhatui (Rumunų ortodoksų bažnyčia) tuo pagrindu, kad toks pripažinimas pažeistų vyriausybės jau pripažintos Metropolitinės Moldovos bažnyčios, priklausančios Maskvos patriarhatui (Rusų ortodoksų bažnyčia), interesus. Atsisakydama suteikti pripažinimą tuo pagrindu, kad pareiškėjo bažnyčia buvo tik Rusijos bažnyčios „schizmatinė grupė“ ir nurodydama, kad pareiškėjo bažnyčios nariai gali praktikuoti savo religiją kitoje, valstybės pripažintoje, ortodoksų bažnyčioje, Moldovos vyriausybė nesilaikė savo neutralumo ir nešališkumo pareigos (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, 2001);
- savavališko Ukrainos valdžios institucijų atsisakymo pripažinti ir įregistruoti ortodoksų parapijos įstatų pakeitimus, priimtus jos narių plenariniame susirinkime, pagal kuriuos parapija perėjo iš Rusijos ortodoksų bažnyčios (Maskvos patriarcho) jurisdikcijos į Ukrainos

ortodoksų bažnyčios (Kijevo patriarchato) jurisdikciją. Vienas pagrindinių savavališkumo aspektų, nurodytų byloje, buvo faktas, kad Ukrainos valdžios institucijos ir teismai visiškai ignoravo vidinę parapijos struktūrą, kaip ji buvo apibrėžta įstatuose, laikė „parapijiečiais“ asmenis, kurie neturėjo parapijos narių statuso pagal įstatus, ir nusprendė, kad plenarinis susirinkimas, apie kurį kalbama, buvo neteisėtas, nes jame nedalyvavo tie asmenys. Kadangi šalies teismai neištaisė savavališko administracinės valdžios sprendimo, Teismas nustatė Konvencijos 9 straipsnio pažeidimą skaitant kartu su 6 straipsnio 1 dalimi ir 11 straipsniu (*Svyato-Mykhaylivska Parafiya v. Ukraine*, 2007).

232. Byla *Mirojubovs and Others v. Latvia*, 2009, buvo susijusi su valstybės įsikišimu į ginčą, kuris skaldė religinę bendruomenę. Tačiau iš šios bylos matyti, kad valstybė gali tapti tarpkonfesinio ginčo, prie kurio sukūrimo pati ir buvo prisidėjus, dalyve. Šiuo aspektu taip pat turėtume paminėti tris panašius Teismo sprendimus bylose prieš Bulgariją. Į visas tas bylas reikia žiūrėti atsižvelgiant į išskirtinį tos šalies istorinį ir politinį kontekstą, dėl kurio 1989 m. prasidėjo greitas perėjimas iš komunistinio totalitarinio režimo į demokratiją. Po 1989 m. Bulgarijos Valstybė ėmėsi kišimosi į dviejų didžiausių šalies religinių bendruomenių, būtent Ortodoksų bažnyčios ir musulmonų, politikos. Visų pirma vyriausybė pabandė pakeisti abiejų religinių organizacijų lyderius dėl tariamo jų kolaboravimo su senuoju komunistiniu režimu; dėl tokios politikos abiejose bendruomenėse iškart įvyko skilimas. Vėliau, po sėkmingų bendrųjų rinkimų, kiekviena nauja vyriausybė imdavosi priemonių, kad kiekviena iš tų dviejų bendruomenių susivienytų vadovaujamos religinių vadovų, kurie būdavo laikomi ištikimi valdančiajai partijai, kartu nustumiant šalin jų oponentus. Be to, pagal standartinę Bulgarijos valdžios administracinę praktiką, Religinių konfesijų įstatymas buvo interpretuojamas taip, tarsi jis draustų dviejų paralelinių organizacijų, priklausančių tai pačiai konfesijai, egzistavimą, buvo reikalaujama vieningos kiekvienos konfesijos vadovybės, o ta vadovybe galėjo būti tik tie, kurie buvo pripažinti Valstybės (bendrosios situacijos apžvalgą galima rasti sprendime byloje *Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) and Others v. Bulgaria*, 2009, §§ 68 ir 127).

233. Šiame kontekste Teismas nustatė 9 straipsnio pažeidimus visose trijose bylose:

- nustatydamas, kad buvo Bulgarijos vyriausybės įsikišimas renkantis lyderį musulmonų bendruomenėje, pripažįstant pareiškėjams opozicijoje esančios grupės asmenis vieninteliais teisėtais visos bendruomenės atstovais, tokio sprendimo niekaip neargumentuojant ir nepaaiškinant. Nors Bulgarijos Aukščiausiasis Teismas buvo nutaręs, kad Ministrų Taryba privalo svarstyti pirmojo pareiškėjo prašymą dėl registracijos, vyriausybė atsisakė paklusti šiam įsakymui. Teismas nustatė, kad nustatytas įsikišimas nebuvo „nustatytas įstatymo“, nes jis buvo savavališkas ir paremtas teisinėmis nuostatomis, kurios leido nevaržomą vykdytojo diskreciją (*Hassan and Tchaouch v. Bulgaria* [DK], 2000);
- nustatydamas, kad nepagrįstas įsikišimas įvyko nacionalinėms valdžios institucijoms organizuojant Bulgarijos musulmonų susivienijimo konferenciją, kuria siekta panaikinti aukščiau nurodytą skilimą, labai aktyviai kišantis į šios konferencijos rengimą ir eigą, ypač kiek tai buvo susiję su dalyvių parinkimu. Pareiškėjas šioje byloje buvo Aukščiausioji šventoji musulmonų bendruomenės taryba, atstovavusi pusę, priešingą p. Hasan ir p. Chaush pusei, ir nesutinkanti su aukščiau nurodytos konferencijos legitimumu. Šioje byloje Bulgarijos valdžios institucijos spaudė skilusią musulmonų bendruomenę siekdamas priversti ją priimti vieną vadovybę, užuot tiesiog pripažinusios suvienijimo pastangų nesėkmę, ir, jei tai būtina, toliau užsiimant tarpininkavimu tarp abiejų šalių dialogo dvasioje. Teismas nustatė, kad įsikišimas, dėl kurio buvo skundžiamasi, buvo nustatytas įstatymo, bei tai, kad juo buvo siekiama teisėto tikslo, tačiau taip pat pripažino, kad įsikišimas buvo tikslui neproporcingas (*Supreme Holy Council of the Muslim Community v. Bulgaria*, 2004);
- nustatydamas, kad buvo neteisėtas įsikišimas į ginčą, kuris skaldė Bulgarijos ortodoksų bažnyčią, ir kurį pati vyriausybė sukurstė 1992 m. paskelbdama neteisėtu patriarcho Maxim išrinkimą vadovauti bažnyčiai ir vietoje jo paskirdama laikiną vadovybę (vadinta „alternatyviuoju sinodu“). Atsižvelgdamas į konkrečias bylos aplinkybes Teismas atmetė

vyriausybės argumentą, kad „alternatyvaus sinodo“ nariai ir jų sekėjai buvo laisvi sukurti ir užregistruoti savo bažnyčią greta bažnyčios, kuriai vadovavo patriarchas Maxim. Ginčas iš tiesų buvo susijęs ne su atsisakymu įregistruoti religinę organizaciją, bet su valstybės įsikišimu į vidinius reikalus religinės bendruomenės, pasidalinusios dėl skirtingų hierarchijų, kurių kiekviena laikė kitą nekanoniška ir kiekviena rėmėsi argumentais, kurie, iš pirmo žvilgsnio, nebuvo nei suklastoti, nei neprotingi. Padėdama vienai iš ginčo pusių įgyti išskirtinę atstovavimo galią ir kontrolę visų ortodoksų bendruomenės reikalų atžvilgiu, nustumdama prieštaraujančią grupę ir siūsdama teisėtvarkos įstaigų pareigūnus padėti išvyti pareiškėjo sinodo atstovus iš maldos namų, kuriuose jie buvo užėmę, Bulgarijos valstybė pažeidė savo neutralumo pareigą (*Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) and Others v. Bulgaria*, 2009; taip pat žr. *Sotirov and Others v. Bulgaria* (nut.), 2011).

234. Kita vertus, Teismas nenustatė jokių 9 straipsnio (skaitant atskirai ar kartu su Konvencijos 14 straipsniu) pažeidimo požymių atveju tariamo atsisakymo priversti įvykdyti galutinį sprendimą, kuriuo graikų katalikų parapijai buvo suteiktos naudojimo teisės į kartu su stačiatikių parapija naudojamas kapines. Toje byloje viena iš aplinkybių buvo tai, kad stačiatikių kunigas perėjo į graikų katalikų konfesiją kartu su dalimi parapijiečių, atsivertusių į graikų katalikų bažnyčios tikėjimą. Teismas pažymėjo, kad valdžios institucijos ėmėsi tinkamų ir suprantamų priemonių ginčui nuslopinti (be kita ko, skirdamos lėšų naujos graikų katalikų bažnyčios pastatymui ir naujų kapinių įrengimui). Kiek tai susiję su skundžiamo sprendimo nevykdymu, pareiškėjo parapija neparodė reikiamo uolumo užtikrinant tinkamą jo įvykdymą (*Greek Catholic Parish of Pesceana and Others v. Romania* (nut.), 2015, § 43).

235. Valstybės įsikišimas į tarpkonfesinius ar konfesijos vidaus ginčus turi būti skiriamas nuo atvejų, kuriais nacionalinės institucijos *pasidaro neišvengiamas pasaulietinio pobūdžio išvadas* dėl jau egzistuojančio religinio ginčo, kurio jos pačios nepadėjo sukurti ir kuriame neužėmė pozicijos (*Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V. v. Germany* (nut.), 2007; *Serbisch-griechisch-orientalische Kirchengemeinde zum Heiligen Sava in Wien v. Austria*, Komisijos 1994 m. lapkričio 30 d. nutarimas). Pavyzdžiui, Teismas paskelbė nepriimtina kaip akivaizdžiai nepagrįstą graikų ortodoksų bendruomenės skundą dėl privalomo grąžinimo valstybei bažnyčios, kuri jiems buvo perduota naudoti prieš 150 metų. 1828 m. Bavarijos karalius Liudvikas I suteikė panaudos teisę į pastatą „graikų religinei bendruomenei, išlaikant valstybės nuosavybę“. Tačiau XX a. 8 dešimtmetyje bendruomenė nutraukė santykius su vietiniu Konstantinopolio patriarchato metropoliu, kuriam anksčiau priklausė, ir pasiskelbė priklausanti „Tikrosios ortodoksų bažnyčios“ jurisdikcijai. Po keleto teisminių procesų, inicijuotų Bavarijos vyriausybės, Vokietijos teismai nusprendė, kad pastato nuoma, besitęsianti nuo 1828 m., turi būti laikoma nutrūkusia, o bažnyčios pastatas turi būti perduotas valstybei, kad ji galėtų jį perduoti Konstantinopolio patriarchato metropoliu. Teismai sprendė, kad pareiškėjo bendruomenės naudojimas pastatu tapo nesuderinamas su pirminio donatoriaus (karaliaus Liudviko I) tikslais, nes pastarasis norėjo duoti bažnyčia naudotis grupei, kuri autentiškai atstovautų vietinę graikų ortodoksų bendruomenę bendrystėje su Graikų stačiatikių bažnyčia ir Konstantinopolio patriarchu; tuo tarpu pareiškėjo bendruomenė tų sąlygų nebetenkino. Išnagrinėjęs šalies teismų pateiktus argumentus Teismas nenustatė jokio nacionalinių institucijų įsikišimo į religinės bendruomenės vidaus ginčą arba valstybės neutralumo principo pažeidimo (*Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V. v. Germany* (nut.), 2007).

236. *Teisė naudoti religinius pastatus* buvo esminė bylos *Miroļubovs and Others v. Latvia*, 2009, kontekste. Šioje byloje pareiškėjai, Latvijos sentikių bažnyčios sekėjai, prarado galimybę naudotis savo bažnyčia kitos grupės naudai po to, kai Religinių reikalų direktoratas nusprendė, kad jie pakeitė konfesiją *de facto* ir daugiau nebegali atstovauti konkrečios religinės bendruomenės. Nustatęs Konvencijos 9 straipsnio pažeidimą Teismas atsargiai nurodė skirtumą tarp šios bylos ir aukščiau aptartosios *Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V. v. Germany* (nut.), 2007; Teismas pabrėžė, kad Latvijos valdžios institucija iš tiesų įsikišo į religinio pobūdžio ginčą vietoje to, kad

apsiribotų išvadų pasidarymu to ginčo kontekste pasaulietiniame lygmenyje (*Mirojubovs and Others v. Latvia*, 2009, § 94).

3. Ginčai tarp religinių organizacijų ir jų narių (sekėjų ir tarnautojų)

237. Valstybės neprivalo reikalauti iš religinių bendruomenių, veikiančių jų jurisdikcijoje, užtikrinti religijos ir saviraiškos laisvę tos religijos sekėjams ir tarnautojams (*X. v. Denmark*, Komisijos 1976 m. kovo 8 d. nutarimas). Daugeliui religijų būdinga nustatyti doktrinius elgesio standartus, kurių jų sekėjai turi laikytis asmeniniame gyvenime (*Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*, 2010, § 118). Taigi Konvencijos 9 straipsnis neužtikrina savo nuomonės laikymosi teisės religinėje organizacijoje. Pagarba valstybės pripažįstamų religinių bendruomenių autonomiškumui reiškia, be kita ko, kad valstybė turi priimti tų bendruomenių teisę vadovaujantis savomis taisyklėmis ir interesais reaguoti į bet kokius oponuojančius judėjimus, kylančius jų viduje, judėjimus, kurie gali kelti grėsmę tų religinių bendruomenių susitelkimui, įvaizdžiui ar vienybei. Taigi, nacionalinės institucijos neturi prisiimti užduoties būti arbitru tarp religinių organizacijų ir įvairių oponuojančių frakcijų, egzistuojančių tose organizacijose ar galinčių jose atsirasti (*Sindicatul "Păstorul cel Bun" v. Romania* [DK], 2013, § 165; *Fernández Martínez v. Spain* [DK], 2014, § 128). 9 straipsnis taip pat neužtikrina tikintiesiems teisės pasirinkti savo bendruomenių religinius vadovus ar nesutikti su religinių organizacijų sprendimais dėl tarnautojų išrinkimo ar paskyrimo (*Kohn v. Germany* (nut.), 2000; *Sotirov and Others v. Bulgaria* (nut.), 2011). Kilus doktriniam ar organizaciniam nesutarimui tarp religinės bendruomenės ir vieno iš jos narių, pastarojo teisė į religijos laisvę gali būti įgyvendinta pasinaudojus laisve išeiti iš tos religinės organizacijos (*X. v. Denmark*, Komisijos 1976 m. kovo 8 d. nutarimas; *Mirojubovs and Others v. Latvia*, 2009, § 80).

238. Taip pat 9 straipsnio 1 dalis negali būti interpretuojama kaip suteikianti individui bet kokią „teisę“ įpareigoti bažnyčią „anuliuoti“ krikštą ar konfirmaciją, kurie buvo suteikti jam vaikystėje (*X. v. Iceland*, Komisijos 1976 m. vasario 6 d. nutarimas).

239. Konvencijos organai yra paskelbę nepriimtinais peticijas tokiais atvejais:

- dėl Danijos bažnyčios ministerijos sprendimo pradėti drausminę procedūrą prieš Danijos nacionalinės (liuteronų) bažnyčios dvasininką, kuris buvo iškėlęs vaikų krikštui sąlygų, kurių nereikalavo bažnyčia (*X. v. Denmark*, Komisijos 1976 m. kovo 8 d. nutarimas);
- dėl to meto Švedijos nacionalinės (liuteronų) bažnyčios parapijinio skyriaus sprendimo, patvirtinto vyriausybės, paskelbti pareiškėją netinkamu užimti vikaro postą, nes jis prieštaravo moterų įšventinimui ir nesutiko patvirtinti, kad yra pasiruošęs dirbti su moterimis kunigėmis (*Karlsson v. Sweden*, Komisijos 1988 m. rugsėjo 8 d. nutarimas);
- dėl pareiškėjo, Anglijos bažnyčios kunigo, kuris prieštaravo bažnyčios sinodo sprendimui šventinti moteris į kuniges (*Williamson v. the United Kingdom*, Komisijos 1995 m. gegužės 17 d. nutarimas);
- dėl sekmininkų judėjimo Santuokos tarybos sprendimo atšaukti pareiškėjo teisę atlikti santuokos apeigas, pripažįstamas valstybės, tuo pagrindu, kad jis nebeprisiekė minėtajam judėjimui (*Spetz and Others v. Sweden*, Komisijos 1994 m. spalio 12 d. nutarimas);
- dėl buvusio Hanoverio žydų bendruomenės administracinės tarybos nario skundo dėl to, kad Vokietijos teismai privertė jį vykdyti Vokietijos žydų centrinės konsistorijos arbitražinio tribunolo sprendimą, nurodantį, kad jis neteko savo pareigų ir turi palikti minėtos bendruomenės patalpas; šioje byloje nebuvo valstybės įsikišimo, nes pastaroji apsiribojo prievartiniu skundžiamo sprendimo vykdymu, netikrindama jo pagrįstumo, taigi, gerbdama vidinę žydų bendruomenės autonomiją (*Kohn v. Germany* (nut.), 2000).

4. Ginčai tarp religinių organizacijų ir jų darbuotojų

240. Turėdamos autonomiją religinės bendruomenės gali reikalauti tam tikro lojalumo laipsnio iš tų, kurie joms dirba ar juos atstovauja. Daugelis religijų pasižymi tuo, kad turi doktrininius elgesio standartus, kurių jų sekėjai turi laikytis privačiame gyvenime (*Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*, 2010, § 118). Nario užimamų pareigų pobūdis yra svarbus elementas, į kurį reikia atsižvelgti vertinant ribojančių priemonių, kurių ėmėsi valstybė arba konkreti religinė organizacija, proporcingumą. Konkrečiau, asmeniui priskirta ypatinga misija religinėje organizacijoje yra svarbus aspektas vertinant, ar asmeniui gali būti keliami didesni lojalumo reikalavimai (*Fernández Martínez v. Spain* [DK], 2014, § 131). Tai darant ypatinga svarba turi būti priskiriama atstumui tarp pareiškėjo veiklos ir religinės organizacijos, apie kurią kalbama, [evangelijos] skelbimo misijos (*Schüth v. Germany*, 2010, § 69).

241. Konkrečiu religinio švietimo mokytojų atveju nėra neprotinga religinei bendruomenei ar bažnyčiai tikėtis iš jų tam tikro lojalumo, nes jie gali būti laikomi bendruomenės atstovais. Neatitikimas tarp idėjų, kurių jie turi mokyti, ir mokytojo asmeninių įsitikinimų gali kelti problemų, jei mokytojas aktyviai ir viešai agituoja prieš tas idėjas. Galima priimti kaip pagrįstą mintį, kad, norint, jog mokoma religija skambėtų įtikinamai, jos turi mokyti asmuo, tarp kurio gyvenimo būdo, viešų pareiškimų ir mokomų religinių įsitikinimų nėra skandalingo neatitikimo, ypač tais atvejais, kai religinis mokymas skirtas nukreipti asmeninį sekėjų gyvenimą ir asmeninius įsitikinimus (*Fernández Martínez v. Spain* [DK], 2014, §§ 137-138).

242. Visgi paprasto religinės bendruomenės tvirtinimo, kad yra esama ar potenciali grėsmė jos autonomijai, neužtenka pateisinti kitų darbuotojo teisių, kurios taip pat yra ginamos Konvencijos, ribojimo (konkrečiau, pagal 8, 9, 10 ir 11 straipsnius). Be to, konkreti religinė bendruomenė taip pat turi parodyti, konkrečios bylos aplinkybių šviesoje, kad tariama rizika yra tikėtina ir tikra, ir kad skundžiamu teisės į pagarbą asmeniniam gyvenimui ribojimu nesiekama daugiau nei yra būtina naikinant riziką ir netarnauja jokiame kitame tikslui, kuris nebūtų susijęs su religinės bendruomenės autonomijos įgyvendinimu. Taip pat jis neturi prieštarauti teisės, kuri ribojama, esmei. Todėl, kai Teismas yra kviečiamas išspręsti konfliktą tarp religinės bendruomenės teisės į autonomiją ir kito asmens konkuruojančios teisės, kuri taip pat ginama Konvencijos, jis turi įsitikinti, kad nacionaliniai teismai nuodugnai išnagrinėjo bylos aplinkybes ir tinkamai pasvėrė bylos kontekste konkuruojančius interesus. Valstybė yra kviečiama užtikrinti abi teises, ir jei saugant vieną teisę tenka riboti kitą, – parinkti tinkamas priemones ir užtikrinti, kad ribojimas yra proporcingas siekiamam tikslui. Valstybė tokiuose reikaluose turi plačią vertinimo laisvę (*Fernández Martínez v. Spain* [DK], 2014, §§ 123 ir 132).

243. Pasveriant skirtingas teises, kaip nurodyta aukščiau, abiem teisėms turi būti skiriamas vienodas dėmesys: peticijos rezultatas neturi, iš esmės, būti skirtingas dėl to, ar ją Teismui pagal 9 straipsnį pateikė religinė organizacija, teigianti buvus jos teisės į autonomiją pažeidimo auka, ar ją pateikė pagal kitą straipsnį kita to paties ginčo pusė (*Sindicatul „Păstorul cel Bun” v. Romania* [DK], 2013, § 160).

244. Pagal Konvenciją darbdavys, kurio etosas yra paremtas religija ar filosofiniais įsitikinimais, gali nustatyti tam tikrus lojalumo reikalavimus darbuotojams. Tačiau sprendimas darbuotoją atleisti remiantis tokios pareigos neatlikimu negali būti priimtas vien remiantis darbdavio teise į autonomiją, toks sprendimas negali būti šalies darbo ginčų tribunolo nagrinėjamas tik formaliai, neatsižvelgiant į darbuotojo užimamų pareigų pobūdį ir nenustačius tinkamos pusiausvyros tarp abiejų šalių interesų atsižvelgiant į proporcingumo principą (*Schüth v. Germany*, 2010, § 69).

245. Aukščiau nurodytos pareigos pasverti konkuruojančius interesus kontekste labai svarbi būtų nustatyta aplinkybė, kad bažnyčios kaip darbdavio atleistas darbuotojas gali turėti labai ribotas galimybes rasti kitą darbą. Tai ypač reikšminga, kai darbdavys turi dominuojančią padėtį konkrečiame veiklos sektoriuje ir yra atleistas nuo tam tikrų bendrų teisės reikalavimų, arba kai atleidžiamas darbuotojas turi specifinę kvalifikaciją, kurią turint yra sunku, o gal ir išvis neįmanoma, rasti darbą už įdarbinančios bažnyčios ribų (*Fernández Martínez v. Spain* [DK], 2014, § 144); *Schüth v. Germany*, 2010, § 73).

246. Pavyzdžiui Teismas nustatė valstybei priskirtų pozityvių pareigų pagal Konvencijos 8 straipsnį (teisė į privataus gyvenimo gerbimą) pažeidimą vargonininko ir chorvedžio Vokietijos katalikų parapijoje, kuris buvo atleistas (tinkamai iš anksto informuojant) tuo pagrindu, kad palikdamas savo žmoną ir turėdamas nesantuokinius ryšius su kita moterimi, kuri laukėsi jo kūdikio, jis pažeidė savo lojalumo pareigą katalikų bažnyčiai, kuri laiko tokią situaciją svetimavimu ir santuokos neišardomumo pažeidimu. Vokietijos teismams priėmus sprendimus pareiškėjo nenaudai Teismas nekvestionavo jų sprendimo esmės, tačiau kritikavo būdą, kuriuo jie priėjo prie savo išvadų. Teismai užtektinai aiškiai nepaaiškino, kodėl įdarbinusios bažnyčios interesai buvo vertinami kaip kur kas svaresni nei pareiškėjo, ir todėl nesugebėjo tinkamai subalansuoti pareiškėjo ir jo darbdavio teisių tokiu būdu, kuris būtų suderinamas su Konvencija. Konkrečiau, bažnyčios interesai nebuvo lyginami su pareiškėjo teise į jo asmeninio ir šeimos gyvenimo gerbimą, palyginimas buvo apribotas tik su jo interesu išlaikyti pareigas; nebuvo tinkamai apsvaistytos pareiškėjo veiklos ir bažnyčios [evangelijos] skelbimo misijos sąsajos, taip pat nebuvo įvertintos jo galimybės rasti kitą jo kvalifikaciją atitinkantį darbą; šalies teismai deramai neišnagrinėjo fakto, kad pareiškėjas nekovojo prieš mokymą, kurio laikėsi katalikų bažnyčia, o tik nesugebėjo jo gerbti praktikoje. Be to, Teismas nustatė, kad pareiškėjo sutikimas su lojalumo pareiga katalikų bažnyčiai pasirašant darbo sutartį negali būti vertinamas kaip nedviprasmiškas asmeninis įsipareigojimas gyventi susilaikymo gyvenimą atsiskyrimo ar skyrybų atveju (*Schüth v. Germany*, 2010).

247. Kita vertus, Teismas nenustatė 8 straipsnio pažeidimo šiose bylose:

- Pastarųjų dienų šventųjų Jėzaus Kristaus bažnyčios Viešųjų ryšių departamento direktoriaus Europai atleidimo (be išankstinio perspėjimo) atveju, kai šis atskleidė savo vadovams, kad buvo įsitraukęs į nesantuokinius ryšius. Kitaip nei *Schüth v. Germany*, 2010, byloje, Teismas sutiko su darbo ginčų teismo argumentais, nustatydamas, kad teismas užtektinai aiškiai parodė, jog pareiškėjui priskirta lojalumo pareiga buvo tinkama, nes ja buvo siekiama apsaugoti mormonų bažnyčios patikimumą atsižvelgiant į svetimavimo nusižengimo rimtumą pagal mormonų bažnyčios mokymą ir svarbias ir viešas pareiškėjo užimamas pareigas bažnyčioje. Vokietijos teismai taip pat pateikė užtektinus paaiškinimus, kodėl darbdavio nebuvo reikalaujama visų pirma skirti mažiau griežtą bausmę, pavyzdžiui, įspėjimą (*Obst v. Germany*, 2010);
- Darbo sutarties su pareiškėju, kuris buvo sekuliarizuotas katalikų kunigas, Šventojo Sosto atleistas nuo celibato ir susituokęs, neatnaujinimo atveju. Anksčiau šis kunigas dirbo katalikų religijos ir etikos mokytoju valstybinėje vidurinėje mokykloje, tačiau sutartis nebuvo atnaujinta remiantis vietinės vyskupijos memorandumu, nurodančiu, kad žiniasklaida plačiai aptarė jo šeimos situaciją, kad jis priklausė „Judėjimui už neprivalomą celibatą“ kunigams, ir kad dėl to kilo „skandalas“ kanonų teisės nustatyta prasme. Teismas visų pirma pažymėjo, kad mažiau ribojančios priemonės pritaikymas pareiškėjui tikrai nebūtų turėjęs to paties efektyvumo kiek tai susiję su bažnyčios patikimumo apsaugojimu, ir antra, kad sprendimo neatnaujinti kontrakto rezultatai bylos kontekste nebuvo pernelyg ribojantys, ypač atsižvelgiant į faktą, kad pareiškėjas sąmoningai laikėsi pozicijos poziciją, kuri buvo visiškai priešinga bažnyčios mokymui (*Fernández Martínez v. Spain* [DK], 2014).

248. Kiek tai susiję su darbuotojo konkuruojančiomis teisėmis, ginamomis pagal Konvencijos 9 straipsnį, Teismas nenustatė pozityviųjų pareigų, išplaukiančių iš 9 straipsnio nuostatų, pažeidimo byloje, kurioje mokytoja, anksčiau dirbusi Vokietijos protestantų bažnyčios įsteigtame dienos centre, buvo atleista be išankstinio perspėjimo tuo pagrindu, kad tuo pačiu metu buvo aktyvi narė bendruomenės, žinomos kaip „Universalioji bažnyčia/žmonių brolija“, kurios mokymas protestantų bažnyčios buvo laikomas visiškai nesuderinamu su jos doktrina. Šalies teismai nuodugniai įvertino bylos aplinkybes ir tinkamai bei detalai palygino byloje konkuruojančius interesus. Teismas nustatė, kad jokių būdu nebuvo neprotinga manyti, kad pareiškėjos interesus išlaikyti jos pareigas turėtų nusileisti Protestantų bažnyčios interesui išlaikyti savo įvaizdį visuomenės bei tėvų, kurių vaikai lankė darželį, akyse, bei, kad buvo protinga bandyti išvengti rizikos įtakos darymo vaikams iš pusės

mokytojos, kuri buvo narė religinės bendruomenės, kurios įsitikinimai prieštaravo aptariamoms bažnyčios mokymui (*Siebenhaar v. Germany*, 2011).

249. Kiek tai susiję su individų, dirbančių religinėms organizacijoms, *saviraiškos laisvė*, kuri saugoma Konvencijos 10 straipsnio, Komisija paskelbė nepriimtina peticiją daktaro, kuris dirbo Vokietijos katalikiškoje ligoninėje, ir kuris buvo atleistas už tai, kad pasirašė atvirą laišką, išspausdintą spaudoje, išreikšdamas nuomonę apie abortus, kuri prieštaravo katalikų bažnyčios pozicijai. Pripažindama, kad pareiškėjas neatsisakė teisės į saviraiškos laisvę tiesiog dėl to, kad sutiko dirbti katalikiškoje ligoninėje, Komisija pastebėjo, kad jis laisva valia prisiėmė lojalumo pareigą bažnyčiai, kuri tam tikru laipsniu riboja jo saviraiškos laisvę. Gindamas tą savo laisvę pareiškėjas turėjo galimybę kreiptis į šalies teismus, kurių praktikoje buvo tvirtinama, kad bažnyčios teisė primesti savo pažiūras darbuotojams nebuvo neribota, kad pertekliniai reikalavimai buvo nepriimtini. Iš tiesų nebuvo neprotinga teigti, kad gydytojo pareigos katalikiškoje ligoninėje buvo susijusios su vienu iš esminių bažnyčios misijos aspektų, ir kad pareiga susilaikyti nuo viešų pareiškimų, kurie neatitiko bažnyčios pozicijos, apie abortus, nebuvo perteklinė atsižvelgiant į didelę reikšmę, kurią bažnyčia suteikė tai problemai (*Rommelfanger v. Germany*, Komisijos 1989 m. rugsėjo 6 d. nutarimas).

250. Kita vertus, Teismas nustatė 10 straipsnio pažeidimą dėl neatnaujinto darbo kontrakto su teisės filosofijos profesoriumi Milano katalikiškajame Šventosios Širdies universitete, kai Šventojo Sosto katalikiškojo švietimo kongregacija atsisakė suteikti jam patvirtinimą motyvuodama tuo, kad kai kurios jo pozicijos „buvo aiškiai nesuderinamos su katalikiška doktrina“, nenurodant, kokios tai buvo pozicijos. Teismas pastebėjo, kad valstybės valdžia neprivalėjo įvertinti Kongregacijos sprendimo esmės. Tačiau pareiškėjas nebuvo informuotas apie jam pareikštus kaltinimus dėl neortodoksiškos nuomonės, ir šalies teismai apribojo savo skundžiamo sprendimo vertinimą aplinkybės, kad Teisės fakulteto taryba pažymėjo tokio patvirtinimo egzistavimo faktą, nustatymu. Visgi tokių faktų perdavimas jokiū būdu nebūtų reiškęs teisminės valdžios sprendimo dėl pareiškėjo nuomonės suderinamumo su katalikiška doktrina; kita vertus, tai būtų įgalinę pareiškėją suprasti kaltinimus ir ginčyti tariamą jo nuomonių nesuderinamumą su jo kaip mokytojo katalikiškame universitete veikla. Svarba, kuri buvo priskirta Universiteto interesui teikti katalikų bažnyčios doktrina paremtą išsilavinimą negalėjo būti tokia didelė, kad paneigtų pačią procedūrinių garantijų, kurios turi būti suteikiamos pareiškėjui pagal Konvencijos 10 straipsnį, esmę (*Lombardi Vallauri v. Italy*, 2009).

251. Kiek tai susiję su *asociacijų laisvė* dvasininkams ir kitiems religijos tarnautojams, Teismas turi visų pirma nustatyti, ar asmenys, dėl kurių keliamas klausimas, vykdo savo misiją „darbo santykių“ kontekste kiek tai susiję su Konvencijos 11 straipsnio nuostatomis. Jei atsakymas į klausimą yra „taip“, šalies teismai turi užtikrinti, kad ir asociacijų laisvė, ir religinių organizacijų autonomija būtų įgyvendinamos tokiose bendruomenėse pagal taikytiną teisę, įskaitant Konvenciją. Kalbant apie asociacijų laisvės ribojimus, Konvencijos 9 straipsnio nuostatos reiškia, kad religinės bendruomenės gali laikytis savo nuomonės apie bet kokias kolektyvines jų narių veiklas, dėl kurių gali kilti grėsmė tų bendruomenių autonomiškumui, ir kad tas nuomones paprastai nacionalinės institucijos turi gerbti. Tačiau vien tvirtinimas iš religinės bendruomenės pusės, kad egzistuoja esama ar potenciali grėsmė jos autonomijai, nėra pakankamas, kad būtų pripažintas jos narių teisės dalyvauti profesinėje sąjungose ribojimo suderinamumas su Konvencijos 11 straipsniu. Konkretios bylos aplinkybių kontekste turi būti parodyta, kad tariama rizika yra tikėtina ir tikra, ir kad skundžiamu teisės į asociacijų laisvę ribojimu nesiekama daugiau nei yra būtina naikinant riziką ir netarnauja jokiū kitam tikslui, kuris nebūtų susijęs su religinės bendruomenės autonomijos įgyvendinimu (*Sindicatul „Păstorul cel Bun“ v. Romania* [DK], 2013, § 159).

252. Sekdamas šiais principais Teismas nenustatė Konvencijos 11 straipsnio pažeidimo byloje, kurioje Rumunijos institucijos atsisakė pripažinti ir įregistruoti profesinę sąjungą, įkurtą grupės Rumunų ortodoksų bažnyčios kunigų ir pasauliečių darbuotojų, nes arkivyskupas nesuteikė pritarimo ir palaiminimo. Atsisakymas buvo pagrįstas kanonų teise ir bažnyčios statutu, kuris buvo patvirtintas vyriausybės dekretu ir įtrauktas į šalies teisės sistemą. Įvertinęs visus pateiktus įrodymus, Teismas nusprendė, kad, nepaisant visų ypatingų jų situacijos ir dvasinės misijos bruožų, Rumunų ortodoksų

bažnyčios dvasininkai savo misiją vykdė „darbo santykių“ kontekste, ir todėl, iš esmės, galėjo siekti asociacijų laisvės 11 straipsnio prasme, ypač atsižvelgiant į tai, kad Rumunijos teismai jau buvo aiškiai pripažinę ortodoksų bažnyčios dvasininkų ir darbuotojų pasauliečių teisę į dalyvavimą profesinėse sąjungose. Kita vertus teismas nustatė, kad ribojimas, dėl kurio buvo skųstasi, gali būti laikomas proporcingu siekiamam tikslui, ir todėl suderinamas su Konvencijos 11 straipsnio 2 dalies reikalavimais. Atsisakydama įregistruoti pareiškėjo sąjungą valstybė tiesiog atsisakė dalyvauti Rumunų ortodoksų bažnyčios organizaciniuose ir veiklos reikaluose, tokiu būdu paisydama savo neutralumo pareigos. Paraiška dėl profesinės sąjungos įregistravimo neatitiko bažnyčios statuto reikalavimų, nes jos nariai nesilaikė nustatytos specialios tokių asociacijų kūrimo procedūros. Be to, niekas netrukdytų pareiškėjo asociacijos nariams pasinaudoti Konvencijos 11 straipsnio garantijomis kuriant tokio pobūdžio asociaciją, kuri siektų tikslų, suderinamų su bažnyčios statutu, ir nekvestionuotų bažnyčios tradicinės hierarchinės struktūros bei sprendimų priėmimo procedūrų (*Sindicatul „Păstorul cel Bun“ v. Romania* [DK], 2013).

253. Kiek tai susiję su *teise į teisingą bylos nagrinėjimą*, kurią gina Konvencijos 6 straipsnio 1 dalis, Teismas yra paskelbęs nepriimtina peticiją, kurią pateikė du buvę Čekoslovakijos husitų bažnyčios kunigai, kurie buvo atleisti vyskupijos tarybos sprendimu ir kreipėsi į teismus siekdami, kad anksčiau paminėtas jų vyskupijos tarybos sprendimas būtų pripažintas neteisėtu ir būtų priteistas neišmokėtas atlyginimas. Čekijos teismai priėmė jiems palankų sprendimą dėl antrojo punkto (neišmokėtų atlyginimų), bet ne dėl pirmojo (sprendimo neteisėtumo) punkto, nes teismai atsisakė jurisdikcijos peržiūrėti sprendimo bažnyčios, kuri toje srityje, būdama autonomiška, pati turėjo jurisdikciją. Teismas nustatė, kad šalies teismuose inicijuotas nagrinėjimas nebuvo susijęs su įrodinėta „teise“, pripažįstama pagal šalies įstatymus, tad skundas buvo nepriimtinas *ratione materiae* pagrindu (*Dudová and Duda v. the Czech Republic* (nut.), 2001).

C. Pozityviosios pareigos

1. Apsauga nuo trečiųjų asmenų fizinių, žodinių ar simbolinių užpuolimų

254. Individai, kurie pasirenka įgyvendinti laisvę išreikšti savo religiją, negali tikėtis, kad bus apsaugoti nuo bet kokios kritikos dėl tokios savo veiklos. Atvirkščiai, religinės bendruomenės nariai turi toleruoti ir priimti savo religinių įsitikinimų atmetimą iš kitų asmenų pusės, ir net toleruoti kitų asmenų propaguojamas jų tikėjimui priešiškas doktrinas (*Dubowska and Skup v. Poland*, Komisijos 1997 m. balandžio 18 d. nutarimas; *Taganrog LRO and Others v. Russia*, 2022, § 154). Visgi valstybei gali tekti atlikti savo pareigą, kai religiniams įsitikinimams yra prieštaraujama ar jie yra atmetami tokiu būdu, kuris gali varžyti asmenų, kurie tų įsitikinimų laikosi, laisvę įsitikinimų laikytis ar juos išreikšti. Tokiu atveju valstybė gali būti kviečiama užtikrinti taikų naudojimąsi 9 straipsnio garantuojamomis teisėmis tuos religinius įsitikinimus išpažįstantiems asmenims (*Church of Scientology and Others v. Sweden*, Komisijos 1980 m. liepos 14 d. nutarimas; *Begheluri v. Georgia*, 2014, § 160). Iš tiesų valstybei gali kilti tam tikrų pozityvių pareigų užtikrinant efektyvią pagarbą Konvencijos 9 straipsnio užtikrinamoms teisėms, pavyzdžiui, pareiga imtis priemonių, kuriomis siekiama užtikrinti religijos laisvę net asmenų tarpusavio santykių sferoje. Esant tam tikroms aplinkybėms, tokios priemonės gali būti laikomos teisinėmis priemonėmis užtikrinant, kad kitų asmenų veikla individui nebus trukdoma garbinti (*Dubowska and Skup v. Poland*, Komisijos 1997 m. balandžio 18 d. nutarimas).

255. Kai individų grupė surengia viešą demonstraciją, kurios tikslas yra parodyti, kad jie oponuoja konkrečios religinės bendruomenės įsitikinimams ar praktikai, įvyksta dviejų pagrindinių teisių konfliktas: protestuotojų teisės į saviraiškos laisvę ir taikius susirinkimus (Konvencijos 10 ir 11 straipsniai) bei religinės bendruomenės teisės praktikuoti savo tikėjimą be nepagrįsto ribojimo iš išorės. Visos šios teisės vienodai saugomos Konvencijos; nei viena jų nėra absoliuti, ir naudojimas jomis gali būti ribojamas, kaip numatyta aukščiau nurodytų straipsnių antruosiuose punktuose. Konvencija nesukuria jokios *a priori* tų teisių hierarchijos: iš esmės jos yra vertos vienodos pagarbos. Taigi jas reikia subalansuoti tarpusavyje tokiu būdu, kad būtų gerbiama jų svarba visuomenėje

remiantis pliuralizmu, tolerancija ir plačiomis pažiūromis. Tai atlikdama valstybė privalo laikytis šių trijų principų:

1. kiek įmanoma žiūrint racionaliai, valstybė turi užtikrinti, kad abi konkuruojančios teisės būtų apsaugotos; ši pareiga privaloma nacionalinėms valdžios institucijoms net kai veiksmai, kuriais bet kurios iš teisių laisva išraiška gali būti suvaržyta, yra privačių individų iniciatyvos rezultatas;
2. taigi valstybė turi užtikrinti, kad būtų sukurta tinkama teisinė aplinka – ypač siekiant apsaugoti aukščiau paminėtas teises nuo puolimo iš trečiųjų šalių pusės – ir imtis efektyvių veiksmų užtikrinant, kad tos teisės yra gerbiamos praktikoje;
3. Teismas, įgyvendindamas savo europinės priežiūros galias, turi įsitikinti bylos kaip visumos kontekste, ar nacionalinės valdžios institucijos nustatė tinkamą pusiausvyrą tarp skirtingų konkuruojančių teisių, nustatytų Konvencijoje. Tai darydamas Teismas neturi veikti remdamasis praeities analizės privalumu. Jis taip pat neturi savo matymu pakeisti nacionalinių institucijų vertinimo, nes jos, bet kuriuo atveju, yra kur kas geresnėje padėtyje įvertinti, kaip gali būti pasiekta tinkama pusiausvyrą, ir kaip geriausiai tą pusiausvyrą nustatyti. Atsižvelgiant į policijos veiklos komplikuotumą šiuolaikinėse visuomenėse pozityviosios policijos ar kitų valdžios institucijų pareigos turi būti interpretuojamos taip, kad joms nebūtų sukuriama neįmanoma ar neproporcinga našta (*Karahmed v. Bulgaria*, 2015, §§ 91-96).

256. Argumentuodamas tokiu būdu Teismas nustatė tokius pažeidimus:

- 9 straipsnio pažeidimą skaitant atskirai bei aiškinant kartu su Konvencijos 14 straipsniu (diskriminacijos draudimas) byloje, kurioje sprendta dėl taikaus Jehovos liudytojų susirinkimo, kuris buvo užpultas grupės individų, kuriems vadovavo nušalintas ortodoksų kunigas. Užpuolimo metu pareiškėjai buvo smarkiai sumušti ir pažeminti, o jų religinė literatūra buvo sudeginta jiems matant. Policija atsisakė įsikišti ir nedelsiant įvykio vietoje apsaugoti pareiškėjus; vėliau pareiškėjai susidūrė su visišku abejingumu iš kompetentingų institucijų pusės, kurios dėl priešiško Jehovos liudytojų religijai atsisakė įgyvendinti taikytinus įstatymus ar imtis veiksmų dėl jų skundų (*Members of the Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses and Others v. Georgia*, 2007; taip pat žr. bylą *Begheluri v. Georgia*, 2014, ir bylą *Tsartsidze and Others v. Georgia*, 2017, kuriose taip pat aptariami pačios policijos sąsandinantys veiksmai);
- 9 straipsnio pažeidimą skaitant atskirai (bet ne kartu su 14 straipsniu) byloje, kurioje aptarta situacija, kai demonstrantai, iš pradžių susirinkę į teisėtą protestą, paskelbtą pagal įstatymą, ėmėsi smurto. Demonstracija buvo organizuota politinės partijos, protestuojančios prieš penktadienio maldas, vykstančias mečetėje ir aplink ją Sofijos mieste Bulgarijos sostinėje (demonstrantai grasinančiai šaukė ir naudojo grasinančius gestus, mėtė kiaušinius, įjungė garsiakalbius ant mečetės stogo siekdami didesniu garsu nustelbti kvietimą maldai, degino maldos kilimėlius, fiziškai užpuldinėdavo bendruomenės narius įsiveržus į mečetę, ir t.t.). Šiuo atveju Bulgarijos valdžios institucijos nepadarė visko, ko buvo galima protingai iš jų tikėtis, kad užtikrintų abiejų pusių laisvę įgyvendinti kiekvienos iš jų atitinkamas teises. Žinodamos labai negatyvią aptariamą partijos užimamą poziciją islamo ir turkų atžvilgiu, valdžios institucijos galėjo sumažinti smurto riziką nustatydamos demonstrantams konkrečias erdves saugiu atstumu nuo mečetės, tačiau jos to nepadarė. Be to, policijos pareigūnų skaičius įvykių vietoje buvo aiškiai nepakankamas situacijos suvaldymui, ir jie, saugodami bendruomenės narius, elgėsi pernelyg pasyviai. Galiausiai tyrimas, kurį iniciavo valdžios institucijos po įvykių, neatitiko reikalaujamų efektyvumo kriterijų (*Karahmed v. Bulgaria*, 2015).

257. Be to, 9 straipsnis (kaip ir 10 ar 11 straipsniai) negali būti aiškinamas, tarsi suteiktų individui, kuris nesutinka su religine organizacija kokiu nors klausimu, teisę nutraukti apeigas arba jas sutrikdyti.

Teismas paskelbė akivaizdžiai nepagrįstą Rumunų stačiatikių vienuolės skundą, kuri buvo aktyviai įsitraukusi į tariamų bažnyčios hierarchijos piktnaudžiavimų smerkimą ir kuriai teismas buvo skyręs baudą už Rumunijos stačiatikių patriarcho atliekamų apeigų sudrumstimą ir šaukimą (ar garsų kalbėjimą), kad jis „nevertas, kad už jį melstųsi“. Atsižvelgiant į tai, kad bauda buvo skirta už viešosios rimties sutrikdymą, o ne už nuomonės išsakymą, Teismas sprendė, kad institucijos reagavo savo vertinimo laisvės tokiuose reikaluose ribose (*Bulgaru v. Romania* (nut.), 2012).

258. Be to, Teismas sprendė, kad *provokacinis religinio garbinimo objektų vaizdavimas* gali kai kuriais atvejais pažeisti tikinčiųjų teises, ginamas 9 straipsnio (*Otto-Preminger-Institut v. Austria*, 1994, § 47). Tačiau Teismas iki šiol beveik be išimčių tokio tipo bylas nagrinėjo pagal Konvencijos 10 straipsnį (saviraiškos laisvė), nagrinėdamas skundus asmenų, kuriems buvo pritaikytos sankcijos už būtinosios pagarbos religiniams tikinčiųjų jausmams pažeidimą (*ibid.*; *Wingrove v. the United Kingdom*, 1996; *İ.A. v. Turkey*, 2005; *Giniewski v. France*, 2006; *Klein v. Slovakia*, 2006; *E.S. v. Austria*, 2018; *Tagiyev and Huseynov v. Azerbaijan*, 2019; *X. Ltd. and Y. v. the United Kingdom*, Komisijos 1982 m. gegužės 7 d. nutarimas).

259. Kita vertus, Konvencijos organai iki šiol be išimčių atmetė skundus, pateikiamus pagal 9 straipsnį, asmenų, kurių religiniai jausmai buvo įžeisti. Konkrečiau kalbant, teisė į laisvę nuo ribojimo įgyvendinant 9 straipsnio užtikrinamas teises nebūtinai ir ne bet kokioms aplinkybėms esant reiškia ir teisę kreiptis į teismą prieš tuos, kurie, sukurdami tam tikrą medžiagą ar ją paskelbdami, įžeidė individo ar individų grupės jausmus (*Dubowska and Skup v. Poland*, Komisijos 1997 m. balandžio 18 d. nutarimas). Konvencijos organai tokio tipo skundus atmetė tokiais atvejais:

- bylą nutraukus nesant *locus standi* pagal Scientologijos bažnyčios ieškinį dėl žalos, sukeltos priešišku komentaru Scientologijos atžvilgiu, išsakytų teologijos profesoriaus paskaitoje ir vėliau publikuotų vietiniame laikraštyje, nes nebuvo nustatyta, kad tie komentarai sutrukdė pareiškėjams praktikuoti savo teises pagal 9 straipsnį (*Church of Scientology and Others v. Sweden*, Komisijos 1980 m. liepos 14 d. nutarimas);
- dėl Jungtinės Karalystės valdžios institucijų atsisakymo pradėti baudžiamąjį persekiojimą prieš Salman Rushdie ir jo leidėją už tai, kad vienas jų parašė, o kitas publikavo novelę „Šėtoniškos eilės“, kuri laikoma šventvagiška žiūrint iš islamiškos perspektyvos (*Choudhury v. the United Kingdom*, Komisijos 1991 m. kovo 5 d. nutarimas);
- dėl Lenkijos prokuratūros sprendimo nutraukti baudžiamąjį persekiojimą dėl viešo religinių jausmų įžeidimo savaitinio žurnalo vyriausiojo redaktoriaus atžvilgiu už tai, kad jis išspausdino ant viršelio Częstochowa mergelės su kūdikiu – ikonos, kuri labai gerbiama visoje Lenkijoje – paveikslą, pakeičiant jų veidus dujokaukėmis. Prokuratūra nustatė, kad paveikslas buvo naudojamas iliustruoti informaciją apie oro užterštumą Lenkijoje, ir kad juo nebuvo siekiama užgauti religinius jausmus. Komisija pažymėjo, kad pareiškėjas turėjo galimybę savo įžeistus religinius jausmus ginti pagal šalies įstatymus, ir kad ta galimybė buvo išnaudota. Skundas buvo atmestas smulkmeniškai išnagrinėjus visas bylos aplinkybes bei įvertinus konkuruojančius interesus. Kaip ten bebūtų, pareiškėjui nebuvo trukdoma įgyvendinti savo teises pagal 9 straipsnį, ir pats faktas, kad institucijos galiausiai nenustatė, kad būtų buvęs padarytas pažeidimas, pats iš savęs negalėjo būti laikomas atsisakymu ginti teises, garantuojamas minėtojo straipsnio. Dėl tos pačios priežasties Komisija nustatė, kad nebuvo ir diskriminacijos, kurią draudžia 14 straipsnis (*Dubowska and Skup v. Poland* Komisijos 1997 m. balandžio 18 d. nutarimas; *Kubalska and Kubalska-Holuj v. Poland*, Komisijos 1997 m. spalio 22 d. nutarimas);
- dėl peticijos prieš Daniją, kurią pateikė Maroko pilietis, gyvenantis Maroke, ir dvi Maroko asociacijos, įkurtos ir veikiančios toje šalyje, kurios skundėsi dėl Danų valdžios institucijų atsisakymo uždrausti seriją karikatūrų, kuriose buvo vaizduojamas islamo pranašas Mahometas, bei nubausti už publikuotas karikatūras. Teismas pažymėjo, kad nebuvo jokio ryšio, kalbant apie jurisdikciją Konvencijos 1 straipsnio prasme, tarp pareiškėjo ir Danijos, net

jeigu būtų galima pritaikyti kokį nors ekstrateritorinį galiojimą turintį aktą (*Ben El Mahi and Others v. Denmark* (nut.), 2006).

260. Galiausiai Teismas atmetė kaip akivaizdžiai nepagrįstą Hare Krišna asociacijos skundą dėl žodinių išpuolių per interviu su asmeniu (stačiatikių šventiku), paskelbtą stačiatikių krikščionių, taigi, privačios naujienų agentūros interneto svetainėje. Pareiškėja asociacija neįrodė, kad ginčijami komentarai buvo pakankamai rimti, kad būtų galima reikalauti valstybės atsakomybės atsižvelgiant į jos pozityvias pareigas šioje srityje (*Centre of Societies for Krishna Consciousness in Russia and Frolov v. Russia*, 2021, § 31).

2. Religija darbo vietoje, armijoje ir teisme

261. Teismas manė, kad teisėta pritaikyti valstybės tarnautojams, atsižvelgiant į jų statusą, diskrecijos pareigą Konvencijos 10 straipsnio kontekste (saviraiškos laisvė) ir viešo religijos ir įsitikinimų išpažinimo kontekste, atsižvelgiant į 9 straipsnį. Aukšto pareigūno, atstovaujančio valstybei, etinės pareigos gali kėsintis į jo asmeninį gyvenimą, kur jo elgesys, nors ir privačioje sferoje, gali kenkti įvaizdžiui ar reputacijai įstaigos, kuriai jis atstovauja. Konvencija nedraudžia diskrecijos pareigos ar suvaržymų nustatymo valstybės tarnautojams siekiant viešųjų paslaugų neutralumo ar užtikrinant pagarbą sekuliarizmo principui. Ji taip pat neužkerta kelio taikyti sankcijas prieš pareigūnus už dalyvavimą politinėse partijose ar grupėse, kurios propaguoja rasistines ar ksenofobines idėjas, arba prieš sektas, kurios sukuria griežtus, nesulaužomus solidarumo ryšius tarp savo narių ar seka ideologija, kuri nesuderinama su demokratinėmis taisyklėmis (*Sodan v. Turkey*, 2016, §§ 42 ir 52). Tačiau pats faktas, kad pareigūnas galėjo sutikti su konkreto religinio judėjimo idėjomis ar jam priklausyti nebuvo užtektinas pagrindas imtis veiksmų prieš jį nesant aiškių įrodymų, kad jis savo darbe pademonstravo šališkumą ar gavo instrukcijas iš judėjimo vadovų, arba, kad judėjimas kėlė tikrą grėsmę nacionaliniam saugumui (*Sodan v. Turkey*, 2016, § 54).

262. Kiek tai susiję su *ginkluotųjų pajėgų narių* teise išreikšti savo religiją atliekant pareigas, Teismas yra nusprendęs, kad valstybės gali nustatyti disciplinos taisykles savo armijoms, kuriomis draudžiamas tam tikras elgesys, ypač išreiškiantis nuostatas, kurios būtų priešiškos nustatytai tvarkai, atspindinčiai karinės tarnybos reikalavimus. Pavyzdžiui, Teismas nustatė, kad karo teisėjo, kuris turėjo grupės kapitono laipsnį Turkijos oro pajėgose, religijos laisvė nebuvo ribojama, kai jam buvo pritaikytos drausminės priemonės, nes „jo elgesys ir požiūris atskleidė, kad jis laikėsi neteisėtų fundamentalistinių pažiūrų“. Teismas nurodė, kad pasirinkdamas siekti karinės karjeros pareiškėjas savo noru sutiko paklusti karinei disciplinai, kuri jau dėl savo prigimties leido nustatyti tam tikrus karinių pajėgų narių teisių ir laisvių apribojimus, kokių nebūtų galima nustatyti civiliams. Karinės aplinkos reikalavimų primestose ribose pareiškėjas galėjo įgyvendinti jo religijos nustatytas pareigas; kas link skundžiamos priemonės, jos priežastis buvo ne religinės nuomonės ar įsitikinimai, ar tai, kaip jis vykdė savo religines pareigas, bet dėl jo elgesio ir požiūrio, kuris pažeidė karinę discipliną ir sekuliarumo principą (*Kalaç v. Turkey*, 1997; taip pat žr. *Çinar v. Turkey* (nut.), 2002; *Acarca v. Turkey* (nut.), 2002; *Sert v. Turkey* (nut.), 2004).

263. Kitose bylose, kur Turkija buvo atsakovė, Konvencijos organai pakartotinai nurodydavo, kad konkrečiai Turkijos kontekste į karinės tarnybos apribojimus gali patekti ir pareiga kariniam personalui susilaikyti nuo dalyvavimo musulmonų fundamentalistų judėjime, nes jo tikslai ir programa yra užtikrinti religinių taisyklių pirmumą (*Tepeli and Others v. Turkey* (nut.), 2001; *Yanaşık v. Turkey*, Komisijos 1993 m. sausio 6 d. nutarimas). Konkrečiai faktas, kad Turkijos karo akademija draudžia kadetams, laisvai pasirinkusiems karo tarnybos karjerą, ir galintiems karinės tarnybos ribose atlikti savo religines pareigas, prisijungti prie islamo fundamentalistų judėjimo, neprilygsta religijos ir sąžinės laisvės ribojimui (*ibid.*).

264. Kiek tai susiję su valstybės tarnautojais, Teismas nustatė Konvencijos 8 straipsnio, aiškinamo 9 straipsnio šviesoje, pažeidimą Turkijos sostinės (Ankaros) mero pavaduotojo byloje, kuris buvo perkeltas į panašias pareigas provincijoje tuo pagrindu, kad jis laikėsi konkrečių religinių įsitikinimų,

kad jis buvo „introvertiškas“ ir kad jo žmona nešiojo islamišką šydą – nepaisant fakto, kad jis niekada neišreiškė jokie šališkumo vykdydamas savo pareigas. Be to, faktas, kad pareiškėjo žmona nešiojo islamišką šydą, buvo privatus konkrečių asmenų reikalas, ir be to, tuo klausimu niekada nebuvo nustatytas joks reguliavimas (*Sodan v. Turkey*, 2016, § 54).

265. Panašia logika teismas vadovavosi byloje Rusijos *teisėjos*, kuri buvo atleista iš pareigų dėl to, kad nesilaikė pareigų, glaudžiai susijusių su teisėjo vaidmeniu, ir todėl pakirto pasitikėjimą teismu. Pareiškėja šioje byloje naudojo savo kaip teisėjos poziciją siekdama įgyvendinti savo religinės bendruomenės interesus ir baugindama bylos šalis, dalyvaujančias jos bylose (pavyzdžiui, ji viešai meldavosi teismo posėdžių metu, žadėdavo kai kurioms bylos šalims teigiamą sprendimą jei jie prisijungs prie bažnyčios ir viešai kritikavo kai kurių bylos dalyvių moralę iš krikščioniškos perspektyvos). Atsižvelgiant į tai, Teismas pažymėjo, kad pareiškėja buvo atleista ne dėl priklausymo bažnyčiai ar dėl kokio kito „statuso“, bet dėl jos specifinės veiklos, kuri buvo nesuderinama su teisėjo pareigomis ir pažeidė teisės viršenybės principą. Taigi Teismas nusprendė, kad pareiškėjos teisės, ginamos Konvencijos 10 ir 9 straipsnių, buvo ribojamos, tačiau pripažino, kad tas ribojimas buvo būtinas ir proporcingas siekiamiems tikslams (*Pitkevich v. Russia* (nut.), 2001).

266. Dar anksčiau Komisija buvo atmetusi peticiją, kurią pateikė teisininkas, kuris tuo pačiu metu buvo įšventintas katalikų kunigas (nors niekada nevykdęs pastoracinių pareigų). Peticijoje buvo skundžiamasi (pagal 9 straipsnį atskirai ir kartu su 14 straipsniu) dėl to, kad Belgijos teisingumo ministras atmetė jo prašymą skirti jį į pakaitinio teisėjo pareigas, nes teisėjo pareigos esą buvo nesuderinamos su bažnytiniu statusu pagal Belgijos įstatymus. Komisija visų pirma atkreipė dėmesį, kad pareiškėjo galimybės išreikšti savo religiją, įskaitant ir kunigo pareigas, niekaip nebuvo apribotos skundžiamu sprendimu, ir antra, Konvencija savaime neužtikrino teisės gauti teisėjo pareigas (*Demeester v. Belgium*, Komisijos 1981 m. spalio 8 d. nutarimas; tačiau palyginimui, žr. bylą, kuri buvo sprendžiama pagal Pirmojo Protokolo 3 straipsnį, *Seyidzade v. Azerbaijan*, 2009).

267. Darbo santykių *viešajame sektoriuje* kontekste Teismas nustatė Konvencijos 9 straipsnio pažeidimą byloje dėl pareiškėjos, kuri buvo baseino tvarkytoja valstybinėje profesinėje mokykloje Bulgarijoje, atleidimo. Ji buvo atleista dėl to, kad buvo protestantiškos evangeliškos bendruomenės narė, vykstant politinei ir žiniasklaidos kampanijai prieš tą bendruomenę. Nors atleidimas, dėl kurio buvo skundžiamasi, atitiko darbo teisės reikalavimus ir formaliai buvo paremtas pasikeitusiais kvalifikaciniais kriterijais, reikalingais jos užimamoms pareigoms, bei naujų kriterijų priėmimu, kurių pareiškėja neatitiko, bendra visų bylos faktų analizė leido Teismui nustatyti, kad tikroji priemonės pritaikymo priežastis buvo būtent jos priklausymas religinei bendruomenei ir įsitikinimai. Be to, vyriausybė nepateikė jokių įrodymų, kad pareiškėjos atžvilgiu būtų buvę kokių nors patikimų kaltinimų, kad pareiškėja būtų prozelitavusi mokykloje ar atlikusi padariusi kokią nors profesinį nusižengimą (*Ivanova v. Bulgaria*, 2007).

268. Kai kurių religijų *ritualiniai aspektai* (kurių nereikėtų painioti su *etiniais aspektais*, paminėtais skyriuje „II. A. 2. Prieštaravimas dėl sąžinės: teisė nesielgti priešingai savo sąžinei ir įsitikinimams“ aukščiau) kartais gali kirstis su jų sekėjų profesiniais įsipareigojimais, ir todėl reikalauti, kad jų darbdaviai (tiek viešajame, tiek ir privačiam sektoriuje) priimtų tam tikrą tvarką, kuria *prisisaikoma* prie tų ritualinių aspektų. Tačiau Teismas nustatė, kad 9 straipsnis nesuteikia teisės tam tikrų religinių švenčių dienomis būti atleistam nuo darbo (*Kosteski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, 2006, § 45).

269. Bylose, kuriose buvo pateikti paaiškinimai šiuo aspektu, Komisija visuomet atsisakydavo pripažinti pareiškėjams Konvencijos 9 straipsnio 1 dalies apsaugą tuo pagrindu, kad veiksmai, kurių prieš juos buvo imtasi, buvo motyvuoti ne prieštaravimu jų religiniams įsitikinimams, bet konkrečiais sutartiniais įsipareigojimais tarp jų ir jų darbdavių. Komisija tokiu būdu sprendė šias bylas:

- bylą dėl Jungtinės Karalystės švietimo sistemos institucijos atsisakymo suteikti pareiškėjui, valstybinės mokyklos mokytojui, išpažįstančiam musulmonų tikėjimą, teisę penktadieniais nevesti pamokų ir dalyvauti penktadienio maldose mečetėje. Jis buvo priverstas prašyti

atleisti jį iš darbo ir turėjo būti iš naujo priimtas dirbti nepilną darbo dieną su mažesniu atlyginimu. Komisija atsisakė iš esmės nagrinėti klausimą, ar islamas iš tiesų reikalavo dalyvavimo bendruomenės penktadienio pamaldose mečetėje, ir jei reikalavo – kiek griežtas buvo tas reikalavimas. Komisija pastebėjo, kad pareiškėjas savo laisva valia prisiėmė mokytojo įsipareigojimus pasirašydamas darbo sutartį, tad negalėjo vienu metu ir dirbti švietimo įstaigai, ir lankytis penktadienio maldose. Be to, pirmuosius šešerius darbo mokykloje metus pareiškėjas neprašydavo jo išleisti iš mokyklos penktadienio maldoms bei nebuvo informavęs darbdavio, kad jam gali prireikti atleidimo nuo darbo įprastomis mokyklos valandomis, kad galėtų lankyti maldas mečetėje. Taip pat, atsižvelgiant į švietimo sistemos organizavimo sudėtingumą, Komisija nemanė galinti geriau už nacionalines institucijas įvertinti, kokia politika toje srityje būtų geriausia (*X. v. the United Kingdom*, Komisijos 1981 m. kovo 12 d. nutarimas);

- bylą dėl Suomijos valstybinio geležinkelio darbuotojo atleidimo už tai, kad jis nesilaikė įprastų darbo valandų tuo pagrindu, kad Septintosios dienos adventistų bažnyčia, kuriai jis priklausė, draudė nariams dirbti nuo penktadienio saulėlydžio. Be to, Komisija nerado jokių diskriminacijos apraiškų (Konvencijos 14 straipsnis), nes nacionaliniais teisės aktais buvo nustatyta, kad įprasta savaitės poilsio diena yra sekmadienis (*Konttinen v. Finland*, Komisijos 1996 m. gruodžio 3 d. nutarimas);
- bylą dėl privačiojo sektoriaus (kelionių agentūros) darbuotojos atleidimo dėl jos atsisakymo dirbti sekmadieniais (*Stedman v. the United Kingdom*, Komisijos 1997 m. balandžio 9 d. nutarimas).

270. Panašiai Teismas nenustatė Konvencijos 9 straipsnio pažeidimo byloje dėl drausminių sankcijų (laikinais sumažinant darbo užmokestį), skirtų pareiškėjui, viešų paslaugų įmonės Makedonijos elektros kompanijos darbuotojui, kuris skelbėsi esąs musulmonas, dėl nebuvimo darbo vietoje du kartus vienerių metų eigoje musulmonų švenčių metu. Šalies teismai pripažino, kad įstatymas suteikė musulmonų tikėjimo tikintiesiems teisę gauti apmokamas atostogas religinių švenčių dienomis. Tačiau konkrečioje byloje pareiškėjo skelbtas priklausymas tai religijai buvo abejotinas, nes jis nežinojo esminių tos religijos tikėjimo principų, ir kadangi jis anksčiau visuomet švėsdavo krikščioniškas šventes. Atsižvelgiant į tai, šalies teismai nustatė, kad pareiškėjas teigė esąs musulmonas tik siekdamas pasinaudoti papildomų atostogų galimybe. Išnagrinėjęs bylą Teismas sutiko, kad kai įstatymas nustato tam tikrą privilegiją ar specialią išimtį konkrečios religinės bendruomenės nariams – ypač darbo santykių srityje – reikalavimas asmeniui pateikti tam tikro lygio įrodymus dėl jo priklausymo tai religinei bendruomenei nebuvo nesuderinamas su 9 straipsnio reikalavimais (vadovaujantis panašia logika, kuri taikoma nesutikimo dėl sąžinės atvejais, kai pareiškėjas turi gebėti pagrįsti savo įsitikinimų nuoširdumą). Taigi, nors ir išreiškęs abejones, ar byla buvo susijusi su tariamos pareiškėjo religijos „išraiška“, Teismas nustatė, kad ribojimas, dėl kurio buvo skundžiamasi, buvo „būtinai demokratinėje visuomenėje“ kitų asmenų teisėms apsaugoti 9 straipsnio 2 dalies prasme. Teismas taip pat nustatė, kad pareiškėjo atžvilgiu nebuvo diskriminacijos 14 straipsnio prasme (*Kosteski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, 2006).

271. Kiek tai susiję su *teisminio nagrinėjimo proceso dalyvių religijos laisve*:

- Komisija paskelbė nepriimtina peticiją, kurią pateikė žydų religijos Austrijos piliečiai, buvę atsakovais civilinėje byloje, kurie skundėsi dėl teismo atsisakymo atidėti posėdį, kuris buvo numatytas žydų palapinių šventės (*Sukkot*) metu. Išnagrinėjusi bylą daugiausiai pagal 6 straipsnio 1 dalį (teisė į teisingą bylos nagrinėjimą) Komisija nustatė buvus operatyvumo stoką iš pareiškėjų pusės, nes jie labai ilgai dėsė prieš informuodami Teismą dėl šio nesuderinamumo. Komisija taip pat atmetė pareiškėjo skundą pagal 9 straipsnį atskirai ir kartu su 14 straipsniu (diskriminacijos draudimas) (*S.H. and H.V. v. Austria*, Komisijos 1993 m. sausio 13 d. nutarimas);

- Teismas nenustatė Konvencijos 9 straipsnio pažeidimo byloje, kurioje buvo skųstasi dėl teisminės valdžios atsisakymo atidėti posėdį, kuriame pareiškėjas, žydų religijos teisininkas, turėjo dalyvauti kaip vieno iš dviejų ieškovų baudžiamojoje byloje atstovas; posėdžio data sutapo su žydų šventės diena. Pareiškėjas nedalyvavo posėdyje, kuris vis tiek įvyko nepaisant jo nedalyvavimo. Teismas sprendė, kad pareiškėjas turėjo nuspėti, kad jo prašymas bus atmestas atsižvelgiant į galiojančias teises nuostatas, ir kad jis galėjo surasti sau pavaduojantį asmenį konkrečiam posėdžiui (*Francesco Sessa v. Italy*, 2012).

3. Religijos laisvė kaliniams

272. Įkalinimo metu kaliniai ir toliau naudojami visomis pagrindinėmis teisėmis ir laisvėmis, kurias garantuoja Konvencija, išskyrus teisę į laisvę (*Korostelev v. Russia*, 2020, § 57). Todėl nacionalinės institucijos turi gerbti kalinių religijos laisvę susilaikydamos nuo bet kokių nepagrįstų naudojimosi teise, nurodyta Konvencijos 9 straipsnyje, ribojimų, ir, jei tai būtina, imdamosi pozityvių veiksmų skatinant laisvą naudojimąsi tomis teisėmis, atsižvelgiant į ypatingus kalėjimo aplinkos reikalavimus. Be to, klausimas, ar priimti išsamias taisykles dėl tam tikros religijos išpažinimo būdo kalėjime, iš esmės priklauso valstybės institucijai, kurios geriausiai gali spręsti dėl vietos poreikių ir situacijos, diskrecijai (*Erllich and Kastro v. Romania*, 2020, § 34). Tai darydamos nacionalinės valdžios institucijos turi organizuoti ir koordinuoti veiksmus taip, kad būtų užtikrinta tinkama informacijos apie kalinius, kurie nori naudotis savo religijos laisve, sklaida ir dalijimasis ja (*Saran v. Romania*, 2020, § 40).

273. Griežto saugumo kalėjimuose taikomos griežtesnės taisyklės nei kituose kalėjimuose, todėl gali tekti labiau apriboti naudojimąsi Konvencijos 9 straipsnyje numatytais teisėmis. Vis dėlto vien ši aplinkybė negalėjo būti aiškinama kaip pašalinanti bet kokią realų konkuruojančių individualių ir visuomenės interesų pasvėrimą; ji veikiau turėjo būti aiškinama atsižvelgiant į kiekvienos konkrečios bylos aplinkybes (*Abdullah Yalçın v. Turkey (Nr. 2)*, 2022, § 32).

274. Faktas, kad kaliniui tenka melstis, skaityti religines knygas ir medituoti matant kitiems kaliniams yra nepatogumas, kurio faktiškai neįmanoma išvengti kalėjime, tačiau kuris nesikerta su laisvės išreikšti savo religiją esme (*Kovaļkova v. Latvia* (nut.), 2012). Kita vertus, yra bendra taisyklė, kad 9 straipsnis nesuteikia kaliniams nei teisės prozelituoti institucijoje, kurioje jie yra laikomi, nei teisės išreikšti savo religiją už institucijos ribų (*J.L. v. Finland* (nut.), 2000).

275. Taip pat 9 straipsnis nesuteikia kaliniams teisės būti pripažintiems „politiniais kaliniais“ su ypatingu, nuo kitų kalinių besiskiriančiu, statusu, nei teisės būti atleistiems nuo bendrų kalėjimo gyvenimo taisyklių, pavyzdžiui, pareigos dirbti, dėvėti kalėjimo uniformą ir valyti savo vienutes (*McFeeley and Others v. the United Kingdom*, Komisijos 1980 m. gegužės 15 d. nutarimas; *X. v. the United Kingdom*, Komisijos 1982 m. kovo 6 d. nutarimas). Komisija taip pat nusprendė, kad 9 straipsnis neprimeta valstybėms jokios bendros pareigos įrengti kalinių aplinką taip, kaip pastarieji mano esant būtina religijos praktikavimui ar gyvenimo filosofijos vystymui (*X. v. Austria*, Komisijos 1965 m. vasario 15 d. nutarimas).

276. Paprastai Teismas sutinka su argumentu, kad sprendimas nustatyti specialią tvarką vienam kaliniui sistemoje gali turėti finansinių pasekmių įkalinimo įstaigai ir taip netiesiogiai paveikti elgesio su kitais kaliniais kokybę; todėl jis turi apsvarstyti, ar galima teigti, kad valstybė nustatė teisingą pusiausvyrą tarp įstaigos, kitų kalinių ir konkretaus kalinio interesų (*Jakóbski v. Poland*, 2010, § 50; *Erllich and Kastro v. Romania*, 2020, § 34). Be to, sprendimas, pagal kurį kaliniui leidžiama savo lėšomis įsigyti jo religijos priesakus atitinkančių maisto produktų, neturi užkrauti jam naštos, kurios jis negalėtų priimti dėl objektyvių finansinių priežasčių (*Erllich and Kastro v. Romania*, 2020, § 40).

277. Tie patys bendrieji principai taikytini ir sulaikymo įstaigoms ir namų arešto sąlygoms tose šalyse, kur tokios priemonės yra taikomos pagal įstatymą (*Süveges v. Hungary*, 2016, §§ 147-157). Tai taikytina ir užsieniečių, sulaikytų ruošiantis išsiuntimui iš šalies, sulaikymo sąlygoms (*C.D. and Others v. Greece*, 2013, §§ 78-79).

278. Teismas nustatė Konvencijos 9 straipsnio pažeidimą šiose bylose:

- byloje, kurioje nagrinėtas draudimo aplankyti kalinius kunigui ar pastoriumi atvejais (*Poltoratski v. Ukraine*, 2003, §§ 163-171; *Kuznetsov v. Ukraine*, 2013, §§ 143-151); *Mozer v. Republic of Moldova and Russia* [DK], 2016, §§ 197-199);
- byloje, kurioje nagrinėtas kompetentingų institucijų atsisakymas leisti pareiškėjams, kurie buvo grąžinti kardomajam kalinimui, dalyvauti religinėse šventėse, rengtose kalėjimo koplyčioje, jų religinių knygų ir daiktų konfiskavimas, kai tokios priemonės neturėjo jokio pagrindo šalies įstatymuose (*Igors Dmitrijevs v. Latvia, 2006*; *Moroz v. Ukraine*, 2017, §§ 104-109);
- byloje dėl kalėjimo administracijos atsisakymo skirti kaliniui musulmonui kambarį griežto režimo kalėjime penktadienio maldai, tinkamai neįvertinus visų rizikų ir neišnagrinėjus visų praktinių galimybių, susijusių su konkrečia ieškovo situacija (*Abdullah Yalçın v. Turkey (Nr. 2)*, 2022);
- byloje dėl kalėjimo administracijos atsisakymo tiekti pareiškėjui, kuris buvo budistas, maistą be mėsos, nors toks sprendimas nebūtų buvęs nepagrįstai didele našta kalėjimui (*Jakóbski v. Poland, 2010*; *Vartic v. Romania (Nr. 2)*, 2013). Pastaruoju atveju pareiškėjas galėjo gauti tik maisto su mėsa, kuris buvo skirtas sergantiems kaliniams. Teismas pažymėjo, kad pareiškėjas turėjo labai ribotas galimybes gauti jo religiją atitinkančio maisto, ypač po to, kai Teisingumo ministerija uždraudė gauti maisto siuntinius paštu (*ibid.*, §§ 47-50);
- byloje dėl atsisakymo kaliniui, kuris kalėjime tapo musulmonu, išduoti maistą, atitinkantį jo naujos religijos reikalavimus, motyvuojant tuo, kad jis nepateikė jokio dokumento, įrodančio, jog atsivertė į islamą (*Neagu v. Romania*, 2020; žr. taip pat bylą *Saran v. Romania*, 2020, kurioje pareiškėjas atvykęs į kalėjimą pareiškė esąs musulmonas, ir kurioje ginčijama situacija iš tiesų susidarė dėl administracinės klaidos ir valdžios institucijų veiksmų koordinavimo trūkumo);
- byloje dėl drausminės nuobaudos – papeikimo, paskirto atskiroje kameroje laikomam kaliniui musulmonui už tai, kad jis naktį atliko islamo pamaldų aktą (Salah), formaliai pažeisdamas kalėjimo taisykles, kuriose buvo numatyta „miegoti be pertraukos“ (*Korostelev v. Russia*, 2020).

279. Kita vertus, Konvencijos organai nustatė, kad nebuvo jokių 9 straipsnio pažeidimo apraiškų šiais atvejais:

- draudimo budistui kaliniui auginti ožio barzdelę (buvo nurodyta būtinybės išvengti jo identifikavimo trikdžių priežastis) bei atsisakymo sugrąžinti jam maldos karoliukus, kurie buvo patalpinti seife jo įkalinimo kalėjime metu, atveju. Komisija sprendė, kad šie apribojimai buvo suderinami su 9 straipsnio 2 dalimi, nes buvo skirti viešajai tvarkai saugoti (*X. v. Austria*, Komisijos 1965 m. vasario 15 d. nutarimas);
- tariamo Jungtinės Karalystės piliečio, kalinamo Vokietijoje, negalėjimo dalyvauti anglikonų pamaldose ar kviestis jį lankyti anglikonų kunigą atveju. Komisija nustatė, kad pareiškėjas iš tiesų turėjo galimybę lankyti protestantų pamaldas ir jį galėjo lankyti protestantų pastoriai (*X. v. Germany*, Komisijos 1966 m. gruodžio 16 d. nutarimas);
- draudimo kaliniui budistui siųsti straipsnius publikavimui budistiniame žurnale, nors pareiškėjas nepaaiškino, kodėl manė, kad jo religijos laikymuisi buvo būtina tokius straipsnius publikuoti, atveju (*X. v. the United Kingdom*, Komisijos 1974 m. gruodžio 20 d. nutarimas), bei atsisakymo leisti kitam kaliniui budistui prenumeruoti Romos katalikų žurnalą, nors pastarasis aiškiai neturėjo jokių sąsajų su jo religija, atveju (*X. v. Austria*, Komisijos 1965 m. vasario 15 d. nutarimas);
- žydo ortodokso, kuriam buvo pasiūlytas košer vegetarinis maistas ir kuriam buvo leista kviestis jį lankyti žydą pasaulietį, padedant kalėjimo kapelionui, sulaikymo sąlygų atveju; šiuo

atveju tokias valdžios institucijų pastangas apsaugoti pareiškėjo religijos teises buvo patvirtinęs vyriausiasis rabinas (*X v. the United Kingdom*, Komisijos 1976 m. kovo 5 d. nutarimas);

- priemonių, kurių ėmėsi kalėjimo administracija, siekdama patenkinti dviejų žydų tikėjimo kalinių religinius mitybos poreikius (įrengta atskira virtuvė košer maistui ruošti, kurią patvirtino žydų religinis fondas; galimybė gauti košer produktų iš pastarojo fondo; galimas patirtų išlaidų atlyginimas pagal atskirą civilinį ieškinį), net ir nesant konkretaus įstatyminio pagrindo (*Erlich and Kastro v. Romania*, 2020, § 40);
- keturių vyrų musulmonų, sulaikytų sulaikymo centre prieš išsiunčiant juos iš šalies, kurie skundėsi, kad buvo priversti valgyti kiaulieną, atveju; iš bylos failo tapo aišku, kad sulaikytiesiems musulmonams buvo tiekiamas maistas be kiaulienos, ir kad du maisto tiekėjai, tiekiantys maistą sulaikymo centrui, patys buvo musulmonai, gaminę taip pat ir maistą be kiaulienos (*C.D. and Others v. Greece*, 2013, §§ 78-79);
- atveju, kai kalėjimo administracija neleido kaliniui taoistui pasilikti filosofinės/religinės knygos, nes pastarojoje buvo skyrius su iliustracijomis apie kovos menus; šis apribojimas buvo būtinas siekiant apsaugoti „kitų asmenų teises ir laisves“ (*X. v. the United Kingdom*, Komisijos 1977 m. spalio 4 d. nutarimas);
- kalėjimo direktoriaus atsisakymo įrašyti kalinį į kalėjimo registrą su žyma apie priklausymą „Wicca“ religijai atveju. Komisija sprendė, kad tais atvejais, kai nuo tokio įrašo priklausė tam tikros privilegijos ir patalpų praktikuoti religiją skyrimas kaliniui, buvo protinga reikalauti, kad deklaruota religija būtų identifikuojama; tačiau pareiškėjas nepateikė jokių įrodymų, iš kurių būtų galima nustatyti, kad objektyviai egzistuoja tokia religija (*X. v. the United Kingdom*, Komisijos 1977 m. spalio 4 d. nutarimas). Panašioje byloje Komisija atmetė peticiją kalinio, kuris teigė esąs „šviesos garbintojas“ (*“Lichtanbeter”*), tačiau kuris nepaaiškino, kaip jo religija buvo praktikuojama arba kaip valdžios institucijos tokiam praktikavimui kliudė (*X. v. Germany*, Komisijos 1970 m. balandžio 1 d. nutarimas);
- atveju kalėjimo administracijos atsisakymo ištaisyti tariamą administracinę klaidą kalinio byloje, susijusią su jo religine priklausomybe (jis buvo užregistruotas kaip ortodoksų krikščionis, nors išpažino žydų religiją), kai tariama klaida neturėjo jokio realaus praktinio poveikio jo galimybei išpažinti bet kokią religiją (*Mariş v. Romania* (nut.), 2020);
- atveju drausminių nuobaudų, skirtų pareiškėjui už atsisakymą dėvėti kalėjimo uniformą ir valyti savo vienutę. Pareiškėjas teigė, kad būdamas sikhas jis nepripažino jokios valdžios tarp savęs ir savo Dievo, ypač dėl to, kad laikė save „politiniu kaliniu“ (todėl atsisakė dėvėti uniformą); be to, kadangi jis buvo iš aukštos kastos, jam buvo „kultūriškai nepriimtina“ valyti grindis (dėl to atsisakė valyti savo vienutę). Komisija paskelbė, kad pirmasis skundas (dėl uniformos) buvo nesuderinamas su Konvencija (iš dalies *ratione materiae* ir iš dalies *ratione personae* pagrindais), o antrasis – akivaizdžiai nepagrįstas: net manant, kad buvo ribojama pareiškėjo religijos laisvė, tai buvo būtina saugant sveikatą ir pateisinama 9 straipsnio 2 dalies pagrindu (*X. v. the United Kingdom*, Komisijos 1982 m. kovo 6 d. nutarimas);
- drausminės nuobaudos, skirtos kaliniui už atsisakymą dirbti kalėjimo parduotuvėje tuo pagrindu, kad jis buvo veganizmo sekėjas ir manė esant moraliai nepriimtina dirbti su produktais (dažais), kurie tariamai buvo bandomi naudojant gyvūnus, atveju. Net ir darant prielaidą, kad būta pareiškėjo teisių, numatytų 9 straipsnyje, ribojimo, šis ribojimas buvo pateisinamas pagal 9 straipsnio 2 dalį. Viena vertus, Komisija pripažino vyriausybės atsakovės argumentą, kad buvo būtina turėti darbo paskirstymo sistemą, kuri būtų suvokiama kaip teisinga ir nepasiduodanti favoritizmui, ir kita vertus, ji atkreipė dėmesį į atlaidų nuobaudos pobūdį (*W. v. the United Kingdom*, Komisijos 1993 m. vasario 10 d. nutarimas);
- atsisakymo suteikti teisę pareiškėjui, kuris buvo laikomas pavojingu ir saugotas taikant aukšto saugumo įkalinimo režimą, lankyti mišias, atveju; nors jis galėjo stebėti mišias iš savo

vienutės ir niekada nesiskundė, kad jam būtų buvę neleista pasikviesti kapelioną (*Indelicato v. Italy* (nut.), 2000; taip pat žr. *Natoli v. Italy*, Komisijos 1998 m. gegužės 18 d. nutarimas);

- atsisakymo leisti pareiškėjui, kuriam buvo skirtas namų areštas, palikti namus kiekvieną sekmadienį dalyvavimui mišiose, atveju; ypač atsižvelgiant į tai, kad jo prašymas buvo pernelyg plačiai suformuluotas, ir jame nebuvo nurodyta, kurią bažnyčią ar maldos namus jis nori lankyti (*Süveges v. Hungary*, 2016, §§ 153-154);
- kalėjimo administracijos atsisakymo suteikti pareiškėjui, *Hare Krišna* judėjimo sekėjui, atskirą kambarį, kur jis galėtų melstis, medituoti ir skaityti religinę literatūrą, bei dėl jo smilkalų lazdelių konfiskavimo, pastarųjų konfiskavimą pagrindus tuo, kad reikia gerbti kitų kalinių teises, atveju (*Kovalkovs v. Latvia* (nut.), 2012).

280. Teismas taip pat atmetė skundus pareiškėjo, kuris įvykdė daug labai rimtų nusikaltimų, ir kuris buvo prievarta uždarytas psichiatrinėje ligoninėje. Atsižvelgiant į tai, kad pareiškėjas nurodė priklausęs Jehovos liudytojų religijai, ligoninė leido jam išlaikyti ryšį su ta religine organizacija; tačiau jis buvo perspėtas dėl pamokslavimo ir skrajučių dalinimo kitiems pacientams bei ligoninės darbuotojams. Teismas sprendė, kad tos priemonės buvo būtinos siekiant išlaikyti tvarką ligoninėje ir apsaugoti kitų pacientų interesus. Kitais atžvilgiais Teismas nustatė, kad pareiškėjo pagal 9 straipsnį turimos teisės buvo gerbiamos (*J.L. v. Finland* (nut.), 2000).

Bylų, kuriomis remtasi, sąrašas

Šiame gide remtasi Teismo praktika – Teismo sprendimais ir nutarimais bei Europos žmogaus teisių komisijos („Komisija“) nutarimais ir pranešimais.

Jei nenurodyta kitaip, pateikiama nuoroda į Teismo kolegijos sprendimą dėl bylos esmės. Sutrumpinimas „(nut.)“ nurodo, kad nuoroda yra į Teismo nutarimą, o sutrumpinimas „[DK]“ – kad byla buvo sprendžiama Didžiosios kolegijos.

Kolegijų sprendimai, kurie nebuvo galutiniai Konvencijos 44 straipsnio prasme šios gido versijos publikavimo metu, yra pažymėti žvaigždute (*) žemiau esančiame sąrašė. Konvencijos 44 straipsnio 2 dalis nustato: „Kolegijos sprendimas tampa galutinis: a) šalims paskelbus, kad jos neprašo perduoti bylos svarstyti Didžiajai kolegijai; ar b) praėjus trims mėnesiams nuo sprendimo priėmimo dienos, jei nebuvo prašymo perduoti bylą svarstyti Didžiajai kolegijai; ar c) Didžiosios kolegijos teisėjų komisijai atmetus prašymą pagal 43 straipsnį.“ Tais atvejais, kai prašymas perduoti bylą Didžiajai kolegijai yra priimamas pastarosios teisėjų komisijos, galutiniu tampa Didžiosios kolegijos, o ne kolegijos, sprendimas.

Hipersaitai į bylas, kuriomis remtasi, elektroninėje šio gido versijoje veda į HUDOC duomenų bazę (<http://hudoc.echr.coe.int>), kuri leidžia prieigą prie Teismo (Didžiosios kolegijos, kolegijos ir Komiteto sprendimų ir nutarimų, komunikotų bylų, patariamųjų nuomonių ir teisinių santraukų ir teisinės praktikos informacinių pranešimų) ir Komisijos (nutarimų ir pranešimų) bei prie Ministrų Komiteto rezoliucijų.

Teismas pateikia savo sprendimus ir nutarimus anglų ar/ir prancūzų kalbomis, kurios yra oficialios Teismo kalbos. HUDOC duomenų bazėje taip pat yra daugelio svarbių bylų vertimai į daugiau nei trisdešimt neoficialių kalbų bei nuorodos į daugiau nei šimtą teisinės praktikos rinkinių internete, sukurtų trečiųjų šalių.

—A—

- [A.O. Falun Dafa and Others v. Moldova](#), Nr. 29458/15, 2021 m. liepos 29 d.
- [A.R. and L.R. v. Switzerland](#) (nut.), Nr. 22338/15, 2017 m. gruodžio 19 d.
- [Abdi Ibrahim v. Norway](#) [DK], Nr. 15379/16, 2021 m. gruodžio 10 d.
- [Abdullah Yağın v. Turkey \(Nr. 2\)](#), Nr. 34417/10, 2022 m. liepos 14 d.
- [Abrahamsson v. Sweden](#), Nr. 12154/86, Komisijos 1987 m. spalio 5 d. nutarimas.
- [Acarca v. Turkey](#) (nut.), Nr. 45823/99, 2002 m. spalio 3 d.
- [Adyan and Others v. Armenia](#), Nr. 75604/11 ir 21759/15, 2017 m. spalio 12 d.
- [Agga v. Greece \(Nr. 2\)](#), Nr. 50776/99 ir 52912/99, 2002 m. spalio 17 d.
- [Agga v. Greece \(Nr. 3\)](#), Nr. 32186/02, 2006 m. liepos 13 d.
- [Agga v. Greece \(Nr. 4\)](#), Nr. 33331/02, 2006 m. liepos 13 d.
- [Ahmet Arslan and Others v. Turkey](#), Nr. 41135/98, 2010 m. vasario 23 d.
- [Aktas v. France](#) (nut.), Nr. 43563/08, 2009 m. birželio 30 d.
- [Al-Nashif v. Bulgaria](#) (nut.), Nr. 50963/99, 2001 m. sausio 25 d.
- [Al-Nashif v. Bulgaria](#), Nr. 50963/99, 2002 m. birželio 20 d.
- [Alexandridis v. Greece](#), Nr. 19516/06, 2008 m. vasario 21 d.
- [Alujer Fernández and Caballero García v. Spain](#) (nut.), Nr. 53072/99, 2001 m. birželio 14 d.
- [Anderlecht Christian Assembly of Jehovah's Witnesses and Others v. Belgium](#), Nr. 20165/20, 2022 m. balandžio 5 d.

Angeleni v. Sweden, Nr. 10491/83, Komisijos 1986 m. gruodžio 3 d. nutarimas, *Decisions and Reports* (toliau – DR) 51.
Araç v. Turkey (nut.), Nr. 9907/02, 2006 m. rugsėjo 19 d.
Arrowsmith v. the United Kingdom, Nr. 7050/75, Komisijos 1978 m. spalio 12 d. pranešimas, DR 19
Ásatrúarfélagið v. Iceland (nut.), Nr. 22897/08, 2012 m. rugsėjo 18 d.
Association Cultuelle du Temple Pyramide v. France, Nr. 50471/07, 2013 m. sausio 31 d.
Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah and Others v. Turkey, Nr. 36915/10 ir 8606/13, 2016 m. gegužės 24 d.
Association des Chevaliers du Lotus d’Or v. France, Nr. 50615/07, 2013 m. sausio 31 d.
Association Les Témoins de Jéhovah v. France, Nr. 8916/05, 2011 m. birželio 30 d.
Ancient Baltic religious association “Romuva” v. Lithuania, Nr. 48329/19, 2021 m. birželio 8 d.
Association Sivananda de Yoga Vedanta v. France, Nr. 30260/96, Komisijos 1998 m. balandžio 16 d. nutarimas
Avanesyan v. Armenia, Nr. 12999/15, 2021 m. liepos 20 d.

—B—

B.C. v. Switzerland, Nr. 19898/92, Komisijos 1993 m. rugpjūčio 30 d. nutarimas, DR 75.
Baciu v. Romania (nut.), Nr. 76146/12, 2013 m. rugsėjo 17 d.
Balsytė-Lideikienė v. Lithuania (nut.), Nr. 72596/01; 2005 m. lapkričio 24 d.
Bayatyan v. Armenia [DK], Nr. 23459/03, ECHR 2011
Begheluri v. Georgia, Nr. 28490/02, 2014 m. spalio 7 d.
Bektashi Community and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, Nr. 48044/10 ir 2 kiti, 2018 m. balandžio 12 d.
Belcacemi et Oussar v. Belgium, Nr. 37798/13, 2017 m. liepos 11 d.
Ben El Mahi and Others v. Denmark (nut.), Nr. 5853/06, ECHR 2006-XV
Bernard and Others v. Luxembourg, Nr. 17187/90, Komisijos 1993 m. rugsėjo 8 d. nutarimas, DR 75.
Biblical Centre of the Chuvash Republic v. Russia, Nr. 33203/08, 2014 m. birželio 12 d.
Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova and Others v. Moldova, Nr. 952/03, 2007 m. vasario 27 d.
Blumberg v. Germany (nut.), Nr. 14618/03, 2008 m. kovo 18 d.
Boffa and Others v. San Marino, Nr. 26536/95, Komisijos 1998 m. sausio 15 d. nutarimas, DR 95.
Boychev and Others v. Bulgaria, Nr. 77185/01, 2011 m. sausio 27 d.
Boudelal v. France (nut.), Nr. 14894/14, 2017 m. birželio 13 d.
Bouessel du Bourg v. France, Nr. 20747/92, Komisijos 1993 m. vasario 18 d. nutarimas.
Bruno v. Sweden (nut.), Nr. 32196/96, 2001 m. rugpjūčio 28 d.
Bukharatyan v. Armenia, Nr. 37819/03, 2012 m. sausio 10 d.
Buldu and Others v. Turkey, Nr. 14017/08, 2014 m. birželio 3 d.
Bulgaru v. Romania (nut.), Nr. 22707/05, 2012 m. gegužės 15 d.
Buscarini and Others v. San Marino [DK], Nr. 24645/94, ECHR 1999-I.
T.N.B. v. Romania (nut.), Nr. 34644/02, 2010 m. sausio 5 d.

—C—

C. v. the United Kingdom, Nr. 10358/83, Komisijos 1983 m. gruodžio 15 d. nutarimas, DR 37.
C.D. and Others v. Greece, Nr. 33441/10 ir du kiti, 2013 m. gruodžio 19 d.
C.J., J.J. and E.J. v. Poland, Nr. 23380/94, Komisijos 1996 m. sausio 16 d. nutarimas, DR 84.
C.R. v. Switzerland (nut.), Nr. 40130/98, 1999 m. spalio 14 d.
Canea Catholic Church v. Greece, 1997 m. gruodžio 16 d., *Reports of Judgments and Decisions* 1997-VIII.

Centre of Societies for Krishna Consciousness in Russia and Frolov v. Russia, Nr. 37477/11, 2021 m. lapkričio 23 d.

Cârmuirea Spirituală a Musulmanilor din Republica Moldova v. Moldova (nut.), Nr. 12282/02, 2005 m. birželio 14 d.

Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France [DK], Nr. 27417/95, ECHR 2000-VII.

Chappell v. the United Kingdom, Nr. 12587/86, Komisijos 1987 m. liepos 14 d. nutarimas, DR 53.

Chassagnou and Others v. France [DK], Nr. 25088/94 ir du kiti, ECHR 1999-III.

Choudhury v. the United Kingdom, Nr. 17439/90, Komisijos 1991 m. kovo 5 d. nutarimas.

Christian Religious Organization of Jehovah's Witnesses in the NKR v. Armenia, Nr. 41817/10, 2022 m. kovo 22 d.

Church of Scientology and Others v. Sweden, Nr. 8282/78, Komisijos 1980 m. liepos 14 d. nutarimas, DR 21.

Church of Scientology of Moscow v. Russia, Nr. 18147/02, 2007 m. balandžio 5 d.

Church of Scientology of St Petersburg and Others v. Russia, Nr. 47191/06, 2014 m. spalio 2 d.

Çinar v. Turkey (nut.), Nr. 39334/98, 2002 m. liepos 9 d.

Religious Community of Jehovah's Witnesses of Kryvyi Rih's Ternivsky District v. Ukraine, Nr. 21477/10, 2019 m. rugsėjo 3 d.

Company X. v. Switzerland, Nr. 7865/77, Komisijos 1979 m. vasario 27 d. nutarimas, DR 16.

Corley and Others v. Russia, Nr. 292/06 ir 43490/06, 2021 m. lapkričio 23 d.

Cserjés v. Hungary (nut.), Nr. 45599/99, 2001 m. balandžio 5 d.

Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı v. Turkey, Nr. 32093/10, 2014 m. gruodžio 2 d.

Cyprus v. Turkey [DK], Nr. 25781/94, ECHR 2001-IV.

—D—

D. v. France, Nr. 10180/82, Komisijos 1983 m. gruodžio 6 d. nutarimas, DR 35.

Dahlab v. Switzerland (nut.), Nr. 42393/98, ECHR 2001-V.

Dakir v. Belgium, Nr. 4619/12, 2017 m. liepos 11 d.

Daratsakis v. Greece, Nr. 12902/87, Komisijos 1987 m. spalio 7 d. nutarimas.

Darby v. Sweden, Nr. 11581/85, Komisijos pranešimas of 1989 m. gegužės 9 d.

Darby v. Sweden, 1990 m. spalio 23 d., serija A, Nr. 187.

Das Universelle Leben Aller Kulturen Weltweit e.V. v. Germany (nut.), Nr. 60369/11, 2015 m. lapkričio 17 d.

Dautaj v. Switzerland (nut.), Nr. 32166/05, 2007 m. rugsėjo 20 d.

Demeester v. Belgium, Nr. 8493/79, Komisijos 1981 m. spalio 8 d. nutarimas, DR 25.

De Wilde v. the Netherlands (nut.), Nr. 9476/19, 2021 m. lapkričio 9 d.

Deschomets v. France (nut.), Nr. 31956/02, 2006 m. gegužės 16 d.

Dimitras and Others v. Greece, Nr. 42837/06 ir 4 kiti, 2010 m. birželio 3 d.

Dimitras and Others v. Greece (Nr. 2), Nr. 34207/08 ir 6365/09, 2011 m. lapkričio 3 d.

Dimitras and Others v. Greece (Nr. 3), Nr. 44077/09 ir 2 kiti, 2013 m. sausio 8 d.

Dimitrova v. Bulgaria, Nr. 15452/07, 2015 m. vasario 10 d.

Dogru v. France, Nr. 27058/05, 2008 m. gruodžio 4 d.

Dor v. Romania (nut.), Nr. 55153/12, 2015 m. rugpjūčio 25 d.

Dubowska and Skup v. Poland (nut.), Nr. 33490/96 ir 34055/96, Komisijos 1997 m. balandžio 18 d. nutarimas, DR 89, p. 156.

Dudová and Duda v. the Czech Republic (nut.), Nr. 40224/98, 2001 m. sausio 30 d.

Dyagilev v. Russia, Nr. 49972/16, 2020 m. kovo 10 d.

—E—

- E. and G.R. v. Austria*, Nr. 9781/82, Komisijos 1984 m. gegužės 14 d. nutarimas, DR 37.
E.S. v. Austria, Nr. 38450/12, 2018 m. spalio 25 d.
Ebrahimian v. France, Nr. 64846/11, CEDH 2015.
Efstathiou v. Greece, 1996 m. gruodžio 18 d., *Reports of Judgments and Decisions* 1996-VI.
Église Évangélique Missionnaire and Salaûn v. France, Nr. 25502/07, 2013 m. sausio 31 d.
El Majjaoui and Stichting Touba Moskee v. the Netherlands (nut.), Nr. 25525/03, 2006 m. vasario 14 d.
El Majjaoui and Stichting Touba Moskee v. the Netherlands (išbraukimas) [DK], Nr. 25525/03, 2007 m. gruodžio 20 d.
El Morsli v. France (nut.), Nr. 15585/06, 2008 m. kovo 4 d.
Enver Aydemir v. Turkey, Nr. 26012/11, 2016 m. birželio 7 d.
Erçep v. Turkey, Nr. 43965/04, 2011 m. lapkričio 22 d.
Erlich and Kastro v. Romania, Nr. 23735/16 ir 23740/16, 2020 m. birželio 9 d.
Eweida and Others v. the United Kingdom, Nr. 48420/10 ir trys kiti, ECHR 2013.

—F—

- F.L. v. France* (nut.), Nr. 61162/00, 2005 m. lapkričio 3 d.
F.P. v. Germany, Nr. 19459/92, Komisijos 1993 m. kovo 29 d. nutarimas.
Fernández Martínez v. Spain [DK], Nr. 56030/07, ECHR 2014.
Feti Demirtaş v. Turkey, Nr. 5260/07, 2012 m. sausio 17 d.
Finska Församlingen i Stockholm and Hautaniemi v. Sweden, Nr. 24019/94, Komisijos 1996 m. balandžio 11 d. nutarimas, DR 85.
Folgerø and Others v. Norway [DK], Nr. 15472/02, ECHR 2007-III.
Francesco Sessa v. Italy, Nr. 28790/08, ECHR 2012.
Fränklin-Beentjes and CEFLU-Luz da Floresta v. the Netherlands (nut.), Nr. 28167/07, 2014 m. gegužės 6 d.
Fusu Arcadie and Others v. the Republic of Moldova, Nr. 22218/06, 2012 m. liepos 17 d.

—G—

- Gamaleddyn v. France* (nut.), Nr. 18527/08, 2009 m. birželio 30 d.
Genov v. Bulgaria, Nr. 40524/08, 2017 m. kovo 23 d.
Giniewski v. France, Nr. 64016/00, ECHR 2006-I.
Glas Nadezhda EOOD and Anatoliy Elenkov v. Bulgaria, Nr. 14134/02, 2007 m. spalio 11 d.
Gluchowski and Others v. France (nut.), Nr. 44789/98, 1999 m. gruodžio 14 d.
Gottesmann v. Switzerland, Nr. 10616/83, Komisijos 1984 m. gruodžio 4 d. nutarimas, DR 40.
Gough v. the United Kingdom, Nr. 49327/11, 2014 m. spalio 28 d.
Greek Catholic Parish of Pesceana and Others v. Romania (nut.), Nr. 35839/07, 2015 m. balandžio 14 d.
Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V. v. Germany (nut.), Nr. 52336/99, 2007 m. rugsėjo 18 d.
Gromada Ukrayinskoyi Greko-Katolitskoyi Tserkvy Sela Korshiv v. Ukraine (nut.), Nr. 9557/04, 2016 m. gegužės 3 d.
Grzelak v. Poland, Nr. 7710/02, 2010 m. birželio 15 d.
Güler and Uğur v. Turkey, Nr. 31706/10 ir 33088/10, 2014 m. gruodžio 2 d.
Gündüz v. Turkey (nut.), Nr. 59997/00, 2004 m. lapkričio 9 d.
Gütl v. Austria, Nr. 49686/99, 2009 m. kovo 12 d.

—H—

H. and B. v. the United Kingdom, Nr. 11991/86, Komisijos 1986 m. liepos 18 d. nutarimas.
Habitants d’Alsemberg and de Beersel v. Belgium, Nr. 1474/62, Komisijos 1963 m. liepos 26 d. nutarimas.
Habitants de Leeuw-St. Pierre v. Belgium, Nr. 2333/64, Komisijos 1965 m. liepos 15 d. nutarimas.
Hamidović v. Bosnia and Herzegovina, Nr. 57792/15, ECHR 2017.
Hasan and Eylem Zengin v. Turkey, Nr. 1448/04, 2007 m. spalio 9 d.
Hassan and Tchaouch v. Bulgaria [DK], Nr. 30985/96, ECHR 2000-XI.
Hernandez Sanchez v. Spain, Nr. 30479/96, Komisijos 1996 m. rugsėjo 4 d. nutarimas.
Herrmann v. Germany [DK], Nr. 9300/07, 2012 m. birželio 26 d.
Hizb Ut-Tahrir and Others v. Germany (nut.), Nr. 31098/08, 2012 m. birželio 12 d.
Hoffmann v. Austria, 1993 m. birželio 23 d., serija A, Nr. 255-C.
Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) and Others v. Bulgaria, Nr. 412/03 ir 35677/04, 2009 m. sausio 22 d.
Hubaux v. Belgium (nut.), Nr. 11088/84, Komisijos 1988 m. gegužės 9 d. nutarimas.

—I—

İ.A. v. Turkey, Nr. 42571/98, ECHR 2005-VIII.
Ibragim Ibragimov and Others v. Russia, Nr. 1413/08 ir 28621/11, 2018 m. rugpjūčio 28 d.
Iera Moni Profitou Iliou Thiras v. Greece (nut.), Nr. 32259/02, 2002 m. lapkričio 21 d.
Iglesia Bautista “El Salvador” and Ortega Moratilla v. Spain, Nr. 17522/90, Komisijos 1992 m. sausio 11 d. nutarimas, DR 72.
Igors Dmitrijevs v. Latvia, Nr. 61638/00, 2006 m. lapkričio 30 d.
Indelicato v. Italy (nut.), Nr. 31143/96, 2000 m. liepos 6 d.
Inhabitants of Leeuw-St. Pierre v. Belgium, Nr. 2333/64, Komisijos 1965 m. liepos 15 d. nutarimas.
Institut de prêtres français and Others v. Turkey, Nr. 26308/95, Komisijos 1998 m. sausio 19 d. nutarimas, DR 92.
Institut de prêtres français and Others v. Turkey (taikus susitarimas), Nr. 26308/95, 2000 m. gruodžio 14 d.
ISKCON and Others v. the United Kingdom, Nr. 20490/92, Komisijos 1994 m. kovo 8 d. nutarimas, DR 76.
Islamische Religionsgemeinschaft in Berlin e.V. v. Germany (nut.), Nr. 53871/00, ECHR 2002-X.
Ismailova v. Russia, Nr. 37614/02, 2007 m. lapkričio 29 d.
Ivanova v. Bulgaria, Nr. 52435/99, 2007 m. balandžio 12 d.
İzzettin Doğan and Others v. Turkey [DK], Nr. 62649/10, ECHR 2016.

—J—

J.L. v. Finland (nut.), Nr. 32526/96, 2000 m. lapkričio 16 d.
Jakóbski v. Poland, Nr. 18429/06, 2010 m. gruodžio 7 d.
Jasvir Singh v. France (nut.), Nr. 25463/08, 2009 m. birželio 30 d.
Jehovah’s Witnesses of Moscow and Others v. Russia, Nr. 302/02, 2010 m. birželio 10 d.
Jehovas Zeugen in Österreich v. Austria, Nr. 27540/05, 2012 m. rugsėjo 25 d.
Jenik v. Austria (nut.), Nr. 37794/07 ir 7 kiti, 2012 m. lapkričio 20 d.
Johannische Kirche and Peters v. Germany (nut.), Nr. 41754/98, ECHR 2001-VIII.
Johnston and Others v. Ireland, 1986 m. gruodžio 18 d., serija A, Nr. 112
Jones v. the United Kingdom (nut.), Nr. 42639/04, 2005 m. rugsėjo 13 d.
Josephides v. Turkey (nut.), Nr. 21887/93, 1999 m. rugpjūčio 24 d.

Juma Mosque Congregation and Others v. Azerbaijan (nut.), Nr. 15405/04, 2013 m. sausio 8 d.

—K—

K. v. the Netherlands, Nr. 15928/89, Komisijos 1992 m. gegužės 13 d. nutarimas.
K. and v. v. the Netherlands, Nr. 11086/84, Komisijos 1987 m. liepos 16 d. nutarimas.
Karahmed v. Bulgaria, Nr. 30587/13, 2015 m. vasario 24 d.
Kalaç v. Turkey, 1997 m. liepos 1 d., *Reports of Judgments and Decisions* 1997-IV.
Karaduman v. Turkey, Nr. 16278/90, Komisijos 1993 m. gegužės 3 d. nutarimas, DR 74.
Karaduman v. Turkey (nut.), Nr. 41296/04, 2007 m. balandžio 3 d.
Karakuzey v. Germany, Nr. 26568/95, Komisijos 1996 m. spalio 16 d. nutarimas.
Karlsson v. Sweden, Nr. 12356/86, Komisijos 1988 m. rugsėjo 8 d. nutarimas, DR 57.
Keller v. Germany, Nr. 36283/97, Komisijos 1998 m. kovo 4 d. nutarimas.
Kenar v. Turkey (nut.), Nr. 67215/01, 2005 m. gruodžio 1 d.
Kervanci v. France, Nr. 31645/04, 2008 m. gruodžio 4 d.
Khan v. the United Kingdom, Nr. 11579/85, Komisijos 1986 m. liepos 7 d. nutarimas, DR 48.
Kimlya and Others v. Russia, Nr. 76836/01 ir 32782/03, ECHR 2009.
Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark, 1976 m. gruodžio 7 d., serija A, Nr. 23.
Klein v. Slovakia, Nr. 72208/01, 2006 m. spalio 31 d.
Klein and Others v. Germany, Nr. 10138/11 ir trys kiti, 2017 m. balandžio 6 d.
Knudsen v. Norway, Nr. 11045/84, Komisijos 1985 m. kovo 8 d. nutarimas, DR 42.
Kohn v. Germany (nut.), Nr. 47021/99, 2000 m. kovo 23 d.
Kokkinakis v. Greece, 1993 m. gegužės 25 d., serija A, Nr. 260-A.
Kontakt-Information-Therapie and Hagen v. Austria, Nr. 11921/86, Komisijos 1988 m. spalio 12 d. nutarimas, DR 57.
Konttinen v. Finland, Nr. 24949/94, Komisijos 1996 m. gruodžio 3 d. nutarimas, DR 87.
Korostelev v. Russia, Nr. 29290/10, 2020 m. gegužės 12 d.
Köse and Others v. Turkey (nut.), Nr. 26625/02, ECHR 2006-II.
Kosteski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, Nr. 55170/00, 2006 m. balandžio 13 d.
Koppi v. Austria, Nr. 33001/03, 2009 m. gruodžio 10 d.
Kovaļkova v. Latvia (nut.), Nr. 35021/05, 2012 m. sausio 31 d.
Krupko and Others v. Russia, Nr. 26587/07, 2014 m. birželio 26 d.
Kubalska and Kubalska-Holuj v. Poland (nut.), Nr. 35579/97, Komisijos 1997 m. spalio 22 d. nutarimas.
Kurtulmuş v. Turkey (nut.), Nr. 65500/01, ECHR 2006-II.
Kustannus OY Vapaa Ajattelijat AB and Others v. Finland, Nr. 20471/92, Komisijos 1996 m. balandžio 15 d. nutarimas, DR 85.
Kuznetsov v. Ukraine, Nr. 39042/97, 2003 m. balandžio 29 d.
Kuznetsov and Others v. Russia, Nr. 184/02, 2007 m. sausio 11 d.

—L—

Lachiri v. Belgium, Nr. 3413/09, 2018 m. rugsėjo 18 d.
Lajda and Others v. the Czech Republic (nut.), Nr. 20984/05, 2009 m. kovo 3 d.
Lang v. Austria, Nr. 28648/03, 2009 m. kovo 19 d.
Larissis and Others v. Greece, 1998 m. vasario 24 d., *Reports of Judgments and Decisions* 1998-I.
Lautsi and Others v. Italy [DK], Nr. 30814/06, ECHR 2011.
Le Court Grandmaison and Fritz v. France, Nr. 11567/85 ir 11568/85, Komisijos 1987 m. liepos 6 d. nutarimas, DR 53.
Leela Förderkreis e.V. and Others v. Germany, Nr. 58911/00, 2008 m. lapkričio 6 d.
Leyla Şahin v. Turkey [DK], Nr. 44774/98, ECHR 2005-XI.

Löffelmann v. Austria, Nr. 42967/98, 2009 m. kovo 12 d.
Logan v. the United Kingdom, Nr. 24875/94, Komisijos 1996 m. rugsėjo 6 d. nutarimas, DR 86.
Lombardi Vallauri v. Italy, Nr. 39128/05, 2009 m. spalio 20 d.
Lotter v. Bulgaria (nut.), Nr. 39015/97, 2003 m. vasario 6 d.
Lotter and Lotter v. Bulgaria (taikus susitarimas), Nr. 39015/97, 2004 m. gegužės 19 d.
Lundberg v. Sweden (nut.), Nr. 36846/97, 2001 m. rugpjūčio 28 d.

—M—

Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others v. Hungary, Nr. 70945/11 ir 8 kiti, ECHR 2014.
Mann Singh v. France (nut.), Nr. 24479/07, 2008 m. lapkričio 13 d.
Manoussakis and Others v. Greece, 1996 m. rugsėjo 26 d., *Reports of Judgments and Decisions* 1996-IV.
Mansur Yalçın and Others v. Turkey, Nr. 21163/11, 2014 m. rugsėjo 16 d.
Mariș v. Romania (nut.), Nr. 58208/14, 2020 m. rugsėjo 29 d.
Martins Casimiro and Cerveira Ferreira v. Luxembourg (nut.), Nr. 44888/98, 1999 m. balandžio 27 d.
Marty v. Switzerland, Nr. 21566/93, Komisijos 1993 m. rugpjūčio 30 d. nutarimas.
Masaev v. Moldova, Nr. 6303/05, 2009 m. gegužės 12 d.
McFeeley and Others v. the United Kingdom, Nr. 8317/78, Komisijos 1980 m. gegužės 15 d. nutarimas, DR 20.
Members of the Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses and Others v. Georgia, Nr. 71156/01, 2007 m. gegužės 3 d.
Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova, Nr. 45701/99, ECHR 2001-XII.
Metodiev and Others v. Bulgaria, Nr. 58088/08, 2017 m. birželio 15 d.
Mignot v. France (nut.), Nr. 37489/97, Komisijos 1998 m. spalio 21 d. nutarimas.
Miroļubovs and Others v. Latvia, Nr. 798/05, 2009 m. rugsėjo 15 d.
Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia, Nr. 72881/01, ECHR 2006-XI.
Mockutė v. Lithuania, Nr. 66490/09, 2018 m. vasario 27 d.
Moroz v. Ukraine, Nr. 5187/07, 2017 m. kovo 2 d.
Mozer v. Republic of Moldova and Russia [DK], Nr. 11138/10, ECHR 2016.
Murphy v. Ireland, Nr. 44179/98, ECHR 2003-IX.
Mushfig Mammadov and Others v. Azerbaijan, Nr. 14604/08 ir 3 kiti, 2019 m. spalio 17 d.

—N—

N.F. v. Italy, Nr. 37119/97, ECHR 2001-IX.
Nasirov and Others v. Azerbaijan, Nr. 58717/10, 2020 m. vasario 20 d.
Natoli v. Italy, Nr. 26161/95, Komisijos 1998 m. gegužės 18 d. nutarimas.
Neagu v. Romania, Nr. 21969/15, 2020 m. lapkričio 10 d.
Nolan and K. v. Russia, Nr. 2512/04, 2009 m. vasario 12 d.
Nyyssönen v. Finland, Nr. 30406/96, Komisijos 1998 m. sausio 15 d. nutarimas.

—O—

Obst v. Germany, Nr. 425/03, 2010 m. rugsėjo 23 d.
Office culturel de Cluny v. France (nut.), Nr. 1002/02, 2005 m. kovo 22 d.
Omkarananda and Divine Light Zentrum v. Switzerland, Nr. 8118/77, Komisijos 1981 m. kovo 19 d. nutarimas, DR 25.

Orthodox Ohrid Archdiocese (Greek-Orthodox Ohrid Archdiocese of the Peć Patriarchy) v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, Nr. 3532/07, 2017 m. lapkričio 16 d.
Otto-Preminger-Institut v. Austria, 20 rugsėjo 1994, serija A, Nr. 295-A.
Osmanoğlu and Kocabaş v. Switzerland, Nr. 29086/12, ECHR 2017.
Ouardiri v. Switzerland (nut.), Nr. 65840/09, 2011 m. birželio 28 d.
Öz v. Germany, Nr. 32168/96, Komisijos 1996 m. gruodžio 3 d. nutarimas.

—P—

Palau-Martinez v. France, Nr. 64927/01, ECHR 2003-XII.
Pannulo and Forte v. France (nut.), Nr. 37794/97, 1999 m. lapkričio 23 d.
Papavasilikis v. Greece, Nr. 66899/14, 2016 m. rugsėjo 15 d.
Parry v. the United Kingdom (nut.), Nr. 42971/05, ECHR 2006-XV.
Pavlidis and Georgakis v. Turkey (nut.), Nr. 9130/09 ir 9143/09, 2013 m. liepos 2 d.
Pendragon v. the United Kingdom (nut.), Nr. 31496/98, Komisijos 1998 m. spalio 19 d. nutarimas.
Pentidis and Others v. Greece, 9 birželio 1997, *Reports of Judgments and Decisions* 1997-III.
Perovy v. Russia, Nr. 47429/09, 2020 m. spalio 20 d.
Perry v. Latvia, Nr. 30273/03, 2007 m. lapkričio 8 d.
Phull v. France (nut.), Nr. 35753/03, ECHR 2005-I.
Pichon and Sajous v. France (nut.), Nr. 49853/99, ECHR 2001-X.
Pitkevich v. Russia (nut.), Nr. 47936/99, 2001 m. vasario 8 d.
Polat v. Austria, Nr. 12886/16, 2021 m. liepos 20 d.
Poltoratski v. Ukraine, Nr. 38812/97, ECHR 2003-V.
Pretty v. the United Kingdom, Nr. 2346/02, ECHR 2002-III.

—R—

Ranjit Singh v. France (nut.), Nr. 27561/08, 2009 m. birželio 30 d.
Razaghi v. Sweden (nut.), Nr. 64599/01, 2003 m. kovo 11 d.
Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey [DK], Nr. 41340/98 ir trys kiti, ECHR 2003-II.
Reformed Church of X. v. the Netherlands, Nr. 1497/62, Komisijos 1962 m. gruodžio 14 d. nutarimas.
Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria, Nr. 40825/98, 2008 m. liepos 31 d.
Representation of the Union of Councils for Jews in the Former Soviet Union and Union of Jewish Religious organisations of Ukraine v. Ukraine (nut.), Nr. 13276/05, 2014 m. balandžio 1 d.
Revert and Legallais v. France, Nr. 14331/88 ir 14332/88, Komisijos 1989 m. rugsėjo 8 d. nutarimas, DR 62.
Rommelfanger v. Germany, Nr. 12242/86, Komisijos 1989 m. rugsėjo 6 d. nutarimas, DR 62.
Rupprecht v. Spain (nut.), Nr. 38471/10, 2013 m. vasario 19 d.
Rymsko-Katolytska Gromada Svyatogo Klimentiya v. Misti Sevastopoli v. Ukraine (nut.), Nr. 22607/02, 2016 m. gegužės 3 d.

—S—

S.A.S. v. France [DK], Nr. 43835/11, ECHR 2014.
S.H. and H.V. v. Austria, Nr. 19860/91, Komisijos 1993 m. sausio 13 d. nutarimas.
Sadik Amet and Others v. Greece (nut.), Nr. 64756/01, 2002 m. spalio 10 d.
Salonen v. Finland (nut.), Nr. 27868/95, Komisijos 1997 m. liepos 2 d. nutarimas, DR 90, p. 60.
Saniewski v. Poland, (nut.), Nr. 40319/98, 2001 m. birželio 26 d.
Saran v. Romania, Nr. 65993/16, 2020 m. lapkričio 10 d.

Savda v. Turkey, Nr. 42730/05, 2012 m. birželio 12 d.
Savez crkava "Riječ života" and Others v. Croatia, Nr. 7798/08, 2010 m. gruodžio 9 d.
Schüth v. Germany, Nr. 1620/03, ECHR 2010.
Schilder v. the Netherlands (nut.), Nr. 2158/12, 2012 m. spalio 16 d.
Scientology Kirche Deutschland e.V. v. Germany, Nr. 34476/97, Komisijos 1997 m. balandžio 7 d. nutarimas, DR 89.
Serbisch-griechisch-orientalische Kirchengemeinde zum Heiligen Sava in Wien v. Austria, Nr. 20966/92, Komisijos 1994 m. lapkričio 30 d. nutarimas.
Serif v. Greece, Nr. 38178/97, ECHR 1999-IX
Şerife Yiğit v. Turkey [DK], Nr. 3976/05, 2010 m. lapkričio 2 d.
Sert v. Turkey (nut.), Nr. 47491/99, 2004 m. liepos 8 d.
Seyidzade v. Azerbaijan, Nr. 37700/05, 2009 m. gruodžio 3 d.
Siebenhaar v. Germany, Nr. 18136/02, 2011 m. vasario 3 d.
Šijakova and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia (nut.), Nr. 67914/01, 2003 m. kovo 6 d.
Sinan Işık v. Turkey, Nr. 21924/05, ECHR 2010.
Sindicatul "Păstorul cel Bun" v. Romania [DK], Nr. 2330/09, ECHR 2013.
Skugar and Others v. Russia (nut.), Nr. 40010/04, 2009 m. gruodžio 3 d.
Sodan v. Turkey, Nr. 18650/05, 2016 m. vasario 2 d.
Sofianopoulos and Others v. Greece (nut.), Nr. 1977/02 ir 2 kiti, ECHR 2002-X.
Sotirov and Others v. Bulgaria (nut.), Nr. 13999/05, 2011 m. liepos 5 d.
Spampinato v. Italy (nut.), Nr. 23123/04, 2007 m. kovo 29 d.
Spetz and Others v. Sweden, Nr. 20402/92, Komisijos 1994 m. spalio 12 d. nutarimas.
Staatkundig Gereformeerde Partij v. the Netherlands (nut.), Nr. 58369/10, 2012 m. liepos 10 d.
Stedman v. the United Kingdom, Nr. 29107/95, Komisijos 1997 m. balandžio 9 d. nutarimas, DR 89.
Stavropoulos and Others v. Greece, Nr. 52484/18, 2020 m. birželio 25 d.
Sukyo Mahikari France v. France (nut.), Nr. 41729/09, 2013 m. sausio 8 d.
Supreme Holy Council of the Muslim Community v. Bulgaria, Nr. 39023/97, 2004 m. gruodžio 16 d.
Svyato-Mykhaylivska Parafiya v. Ukraine, Nr. 77703/01, 2007 m. birželio 14 d.

—T—

T.C. v. Italy, Nr. 54032/18, 2022 m. gegužės 19 d.
T.N.B. v. Romania (nut.), Nr. 34644/02, 2010 m. sausio 5 d.
Taganrog LRO and Others v. Russia, Nr. 32401/10 ir 19 kitų, 2022 m. liepos 7 d.
Tagiyev and Huseynov v. Azerbaijan, nr. 13274/08, 2019 m. gruodžio 5 d.
Tanyar and Others v. Turkey (nut.), Nr. 74242/01, 2005 m. birželio 7 d.
Tarhan v. Turkey, Nr. 9078/06, 2012 m. liepos 17 d.
Teliatnikov v. Lithuania, Nr. 51914/19, 2022 m. birželio 7 d.
Tennenbaum v. Sweden, Nr. 16031/90, Komisijos 1993 m. gegužės 3 d. nutarimas.
Tepeli and Others v. Turkey (nut.), Nr. 31876/96, 2001 m. rugsėjo 11 d.
The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints v. the United Kingdom, Nr. 7552/09, 2014 m. kovo 4 d.
The Religious Denomination of Jehovah's Witnesses in Bulgaria v. Bulgaria, Nr. 5301/11, 2020 m. lapkričio 10 d.
Thlimmenos v. Greece [DK], Nr. 34369/97, ECHR 2000-IV.
Tiğ v. Turkey (nut.), Nr. 8165/03, 2005 m. gegužės 24 d.
Tsartsidze and Others v. Georgia, Nr. 18766/04, 2017 m. sausio 17 d.
Tsaturyan v. Armenia, Nr. 37821/03, 2012 m. sausio 10 d.

—U—

Union des Athées v. France, Nr. 14635/89, Komisijos pranešimas of 1994 m. liepos 6 d.
Universelles Leben e.V. v. Germany, Nr. 29745/96, Komisijos 1996 m. lapkričio 27 d. nutarimas.

—V—

V. v. the Netherlands, Nr. 10678/83, Komisijos 1984 m. liepos 5 d. nutarimas, DR 39.
Valsamis v. Greece, 1996 m. gruodžio 18 d., *Reports of Judgments and Decisions* 1996-VI.
Van den Dungen v. the Netherlands, Nr. 22838/93, Komisijos 1995 m. vasario 22 d. nutarimas, DR 80.
Vartic v. Romania (Nr. 2), Nr. 14150/08, 2013 m. gruodžio 17 d.
Van Schijndel and Others v. the Netherlands, Nr. 30936/96, Komisijos 1997 m. rugsėjo 10 d. nutarimas.
Vavříčka and Others v. the Czech Republic [DK], Nr. 47621/13 ir 5 kiti, 2021 m. balandžio 8 d.
Vereniging Rechtswinkels Utrecht v. the Netherlands, Nr. 11308/84, Komisijos 1986 m. kovo 13 d. nutarimas, DR 46.
Vergos v. Greece, Nr. 65501/01, 2004 m. birželio 24 d.
Viel v. France (nut.), Nr. 41781/98, 1999 m. gruodžio 14 d.
Von Pelser v. Italy, Nr. 14254/88, Komisijos 1990 m. lapkričio 9 d. nutarimas.

—W—

W. v. the United Kingdom, Nr. 18187/91, Komisijos 1993 m. vasario 10 d. nutarimas.
Wasmuth v. Germany, Nr. 12884/03, 2011 m. vasario 17 d.
Williamson v. the United Kingdom, Nr. 27008/95, Komisijos 1995 m. gegužės 17 d. nutarimas.
Wingrove v. the United Kingdom, 1996 m. lapkričio 25 d., *Reports of Judgments and Decisions* 1996-V.

—X—

X. v. Austria, Nr. 1753/63, Komisijos 1965 m. vasario 15 d. nutarimas.
X. v. Austria, Nr. 1718/62, Komisijos 1965 m. balandžio 22 d. nutarimas.
X. v. Austria, Nr. 4982/71, Komisijos 1972 m. kovo 22 d. nutarimas.
X. v. Austria, Nr. 8652/79, Komisijos 1981 m. spalio 15 d. nutarimas, DR 26.
X. v. Denmark, Nr. 7374/76, Komisijos 1976 m. kovo 8 d. nutarimas, DR 5.
X. v. Germany, Nr. 2413/65, Komisijos 1966 m. gruodžio 16 d. nutarimas.
X. v. Germany, Nr. 3110/67, Komisijos 1968 m. liepos 19 d. nutarimas.
X. v. Germany, Nr. 4445/70, Komisijos 1970 m. balandžio 1 d. nutarimas.
X. v. Germany, Nr. 6167/73, Komisijos 1974 m. gruodžio 18 d. nutarimas, DR 1.
X. v. Germany, Nr. 8741/79, Komisijos 1981 m. kovo 10 d. nutarimas, DR 24.
X. v. Iceland, Nr. 2525/65, Komisijos 1967 m. vasario 6 d. nutarimas.
X. v. Sweden, Nr. 172/56, Komisijos 1957 m. gruodžio 20 d. nutarimas.
X. v. Sweden, Nr. 434/58, Komisijos 1959 m. birželio 30 d. nutarimas.
X. v. Sweden, Nr. 911/60, Komisijos 1961 m. balandžio 10 d. nutarimas.
X. v. Sweden, Nr. 7911/77, Komisijos 1977 m. gruodžio 12 d. nutarimas, DR 12.
X. v. the Netherlands, Nr. 1068/61, Komisijos 1962 m. gruodžio 14 d. nutarimas.
X. v. the Netherlands, Nr. 2065/63, Komisijos 1965 m. gruodžio 14 d. nutarimas.
X. v. the Netherlands, Nr. 2988/66, Komisijos 1967 m. gegužės 31 d. nutarimas.
X. v. the Netherlands, Nr. 2648/65, Komisijos 1968 m. vasario 6 d. nutarimas.
X. v. the United Kingdom, Nr. 5442/72, Komisijos 1974 m. gruodžio 20 d. nutarimas, DR 1.
X. v. the United Kingdom, Nr. 5947/72, Komisijos 1976 m. kovo 5 d. nutarimas, DR 5.

X. v. the United Kingdom, Nr. 6886/75, Komisijos 1976 m. gegužės 18 d. nutarimas, DR 5.
X. v. the United Kingdom, Nr. 7291/75, Komisijos 1977 m. spalio 4 d. nutarimas, DR 11.
X. v. the United Kingdom, Nr. 7992/77, Komisijos 1978 m. liepos 12 d. nutarimas, DR 14.
X. v. the United Kingdom, Nr. 8160/78, Komisijos 1981 m. kovo 12 d. nutarimas, DR 22.
X. v. the United Kingdom, Nr. 8231/78, Komisijos 1982 m. kovo 6 d. nutarimas, DR 28.
X. and Church of Scientology v. Sweden, Nr. 7805/77, Komisijos 1979 m. gegužės 5 d. nutarimas, DR 16.
X. Ltd. and Y. v. the United Kingdom, Nr. 8710/79, Komisijos 1982 m. gegužės 7 d. nutarimas, DR 28.
X., Y. and Z. v. Germany, Nr. 6850/74, Komisijos 1976 m. gegužės 18 d. nutarimas, DR 5.

—Y—

Yanaşık v. Turkey, Nr. 14524/89, Komisijos 1993 m. sausio 6 d. nutarimas, DR 74.

—Z—

Z. and T. v. the United Kingdom (nut.), Nr. 27034/05, ECHR 2006-III.
Zaoui v. Switzerland (nut.), Nr. 41615/98, 2001 m. sausio 18 d.